

[ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ
ԴԱՄԱԼՍԱՐԱԾ]

ԱՐՄԵՆԱԿ
ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Քաղաքական
ուսմունքները
նրագոյն
ժամանակներն ին

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐՄԵՆԱԿԱ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում

(Ուսումնական ձեռնարկ)

2-րդ հրատարակություն

ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը
աշխատանքը երաշխավորել է հրատարակելու որպես
ուսումնական ձեռնարկ բուհերի ուսանողների համար

Երևան
ԵՊՀ հրատարակչություն
2015

ՀՏԴ 32.001(07)

ԳՄԴ 66.0 ց7

Մ 283

**Դրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի
գիտական խորհուրդը**

Պատասխանատու խմբագիր՝

ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի Քաղաքական պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, ք.գ.դ. պրոֆեսոր Ա. Ենգոյան

Գրախոսներ՝

ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի Քաղաքական ինստիտուտներ և գործընթացներ ամբիոնի վարիչ, ք.գ.դ. պրոֆեսոր Գ. Քեոյյան

ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի Քաղաքական գիտության պատմության և տեսության ամբիոնի պրոֆեսոր, փ.գ.դ. Յ. Մանուչարյան

Մանուկյան Ա.

Մ 283 «Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում»:Ուսումնական ձեռնարկ/ Ա. Մանուկյան: -Եր., ԵՊՀ հրատ., 2015, 198 էջ:

Ա.Մանուկյանի «Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» ուսումնական ձեռնարկը նախատեսված է բուհերի քաղաքագիտության բաժինների ուսանողների համար: Այն նպատակ է հետապնդում անհրաժեշտ գիտելիքներ հաղորդել ուսանողներին նորագույն ժամանակների քաղաքական տեսությունների նաև ճնշում նշանակած գործազնելու ժամանակակից քաղաքական կյանքի ինքնուրույն ուսումնասիրության կարողություններ և հմտություններ:

Գիրքը կարող է օգտակար լինել նաև հումանիտար այլ ֆակուլտետների ուսանողների, մասնավորապես՝ պատմաբանների, միջազգայնագետների, սոցիոլոգների, հոգեբանների և ուր., ինչպես նաև քաղաքագիտությամբ հետաքրքրվող ընթերցասերների համար:

ՀՏԴ 32.001(07)

ԳՄԴ 66.0 ց7

ISBN 978-5-8084-2004-5

© ԵՊՀ հրատ., 2015

© Մանուկյան Ա., 2015

Երկու խոսք

Ա. Մանուկյանի «Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» ուսումնական ձեռնարկն առաջին փորձն էր հայերեն լեզվով ներկայացնելու մի դասընթաց, որը նվիրված է ժամանակակից քաղաքագիտության հիմնական խնդիր հանդիսացող՝ ժամանակակից քաղաքական տեսությունների ներկայացնանք: Այն նախատեսված է բուհերի քաղաքագիտության բաժնի բակալավրիատի ուսանողներին ուսուցանելու նորագույն ժամանակների քաղաքական տեսությունները:

Նորագույն ժամանակների տեսությունները՝ որպես առանձին դասընթաց, ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետում ներդրվել է 2010 թվականին Ա. Մանուկյանի կողմից և նրա «Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» ուսումնական ձեռնարկը, որը լույս է տեսել 2011 թ. ֆակուլտետի գիտխորհրդի երաշխավորությամբ, փաստորեն, դրական փորձաշրջան է անցել՝ օգնելով ուսանողներին առավել դյուրին ըմբռնելու առարկան, կողմնորոշվելու բավականին բարդ քաղաքագիտական խնդիրներում, խորանալու ուսումնական ձեռնարկում արծարծված տեսական ուսմունքների մեջ: Պետք է հաշվի առնել այն դժվարությունները, որն ունեցել է հեղինակն՝ առաջին անգամ ներկայացնելով տվյալ դասընթացը հայերեն: Ի պատիվ նրա նշենք, որ բավականին հաջող է լուծել իր առջև ծառացած խնդիրները և կարողացել է հնարավորինս հասկանալի և մատչելի լեզվով նատուրել դասընթացը, ինչը կարևոր է բակալավրիատի ուսանողների համար: Դեղինակի կազմած ծրագիրը հնարավորություն է ընձեռում ամբողջական պատկերացում կազմելու առարկայի մասին՝ նիշաժամանակ ուսումնասիրելով և յուրացնելով հաճապատասխան բաժինները, ինչի շնորհիվ բակալավրիատի ուսանողները կարող են ինքնուրույն խորանալ այդ հարցերի մեջ:

Աշխատանքում ներկայացված են արդի քաղաքական տեսությունների ակունքները և հիմնավորման խնդիրները, նորմատիվ քաղաքական տեսությունները, լիբերտարիզմն ու կոմունիտարիզմը, պահպանողական (կոնսերվատիվ) քաղաքական տեսությունները, ֆաշիզմի տեսությունը, մարքսիզմը, նեոնարքսիզմը, անարխիզմը,

ստրուկտուրալիզմը և հետստրուկտուրալիզմը, մոդեռնիզմն ու հետմոդեռնիզմը: Վերոնշված տեսությունները տրված են այդ ուսմունքների հիմնական տեսաբանների գլխավոր աշխատությունների ներկայացմանք, ընդ որում՝ հիշատակված են նաև այդ հեղինակների այլ գործեր, ինչը հնարավորություն է տալիս ուսանողներին նաև ինքնուրույն խորանալու արժարժված խնդիրների մեջ: Այդ նպատակով հեղինակն առաջարկել է ինքնուրույն աշխատանքներ կատարելու համար թեմաներ, ինչպես նաև ուսումնական ծեռնարկում առկա է համապատասխան գրականության ցանկը:

Ժամանակակից քաղաքական տեսության կապը գործնական քաղաքականության և մարդկության քաղաքական պատմության հետ անվիճելի է, ուստի պատահական չէ, որ Ա.Մանուկյանը ուսումնական ծեռնարկում ուշադրություն է դարձրել տարբեր հեղինակների քաղաքական տեսությունների համեմատական վերլուծության վրա:

Դասընթացը յուրացնելու, միջանկյալ և ավարտական քննություններին պատրաստվելու հարցում ուսանողներին կարող է օգնել ուսումնական ծեռնարկում ներկայացված «Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» առարկայի ուսումնական ծրագիրը, համապատասխան հարցաշարը և գրականության ցանկը:

Աշխատանքը երկրորդ հրատարակությանը նախապատրաստելիս՝ հեղինակը կարևոր լրացումներ է կատարել քաղաքական տեսաբանների մասին: Յաշվի են առնվել դասավանդման ընթացքում առաջացած մասնակի խնդիրները, ուսանողների կողմից հնչեցրած ցանկությունները, ընդհանուր առմամբ ավելացվել են որոշ գլուխների (1,5,6,8,12) բովանդակությունը, կատարվել են համապատասխան խմբագրումներ, ուղղվել են նկատված վրիպակները և էականուեն ավելացվել է գրականության ցանկը:

**Պատասխանատու խմբագիր՝
ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի
Քաղաքական պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ,
ք.գ.դ. պրոֆեսոր Ա. Փ. Ենգոյան**

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Նորագույն ժամանակների քաղաքական ուսմունքների իմացությունն արդի քաղաքագիտության կարևորագույն և անհրաժեշտ պահանջն է: Ինչպես հայտնի է, քաղաքական գիտությունը միայն 20-րդ հարյուրամյակի կեսերից սկսեց ձեռք բերել ինքնուրույնություն և դարձավ սոցիալական իմացության գլխավոր ուղղություններից մեկը: Դայտնի է, որ մարդկային հասարակության պատմությունը հազարամյակներ է ընդգրկում, նույնքան երկար պատճություն ունի նաև քաղաքականությունը, սակայն միայն նախորդ դարն անվանվեց քաղաքականության դար: Դա, առաջին հերթին կապված էր նրա հետ, որ բազմաթիվ երկրներ անցան ժողովրդավարությանը, լայն զանգվածներ ներգրավեցին քաղաքականության մեջ, տեղի ունեցավ միջազգային հարաբերությունների գլոբալիզացիա: Քաղաքագիտության ձևավորումն ու զարգացումը կապված է բազմարույլ քաղաքական մտածողների անվան հետ, որոնցից շատերի տեսությունների հետ կծանոթանանք այս ձեռնարկի ուսուցման ընթացքում:

Դասընթացի նպատակն է քաղաքագիտություն ուսումնասիրող ուսանողներին ծանոթացնել ժամանակակից քաղաքական տեսությունների հետ, որպես քաղաքականություն հետազոտելու միջոց: Ուսանողները, բացի ժամանակակից հիմնական տեսությունները յուրացնելուց, կուսումնասիրեն նաև որոշ հատվածներ դասական և ժամանակակից տեսարանների աշխատություններից, ինչը հնարավորություն կտա նրանց ծանոթանալու վերջիններիս ստեղծագործական լաբորատորիայի հետ: Դրա անհրաժեշտությունը բխում է այն հանգանաքից, որ ժամանակակից քաղաքական ուսմունքներն առաջացել են նախորդ ժամանակների քաղաքական տեսությունների հիմքի վրա և նորի ընթանան համար հարկավոր է նախկինի իմացությունը: Առանց հիմնարար քաղաքական տեսությունների իմացության անհնար է հասկանալ և յուրացնել նորագույն ժամանակների ուսմունքներն ու մոտեցումները: Ընդ որում, հիմնական ուշադրությունը դարձվում է այն բանի վրա, որ ուսանողները ծանոթանան քաղաքական մտքի տարբեր ավանդություններ ունեցող ներկայացուցիչների միջև ընթացող բանավեճերի հետ, միաժամանակ՝

ուշադրություն դարձնելով նրանց մեթոդաբանական մոտեցումների տարբերությունների վրա: Հատ դեպքերում դրանք զուտ մեթոդաբանական վեճեր չեն, որոնք ինքնըստինքյան գիտական հետաքրքրություն են առաջացնում, այլ քաղաքական տեսության բազմաթիվ ու բազմաբնույթ պատկերացումներ են, որոնցից են հիմնականում կախված քաղաքագիտական ուսումնասիրությունների արդյունքները: Այդ քաղաքագիտական տեսական-մեթոդաբանական մոտեցումները ձևավորում են քաղաքական աշխարհի սեփական կերպարը: Այսպիսով, ուսումնառության ընթացքում ուսանողները պետք է տիրապետեն նորագոյն ժամանակների քաղաքական տեսության հիմնական ուղղություններին, որպեսզի տարաբնույթ քաղաքական խնդիրները հետազոտելիս կարողանան կողմնորոշվել այս կամ այն մեթոդաբանական մոտեցումների օգտագործման նպատակահարմարության մեջ: Առավել լս, որ այդ մեթոդաբանական մոտեցումները շատ դեպքերում փոխվրացնում են իրար, հնարավորություն ընձեռում շարունակելու ուսումնասիրությունները նորովի, քանի որ հետազոտության խնդիրները, որպես կանոն, համընկնում են: Դրա շնորհիվ քաղաքական տեսությունը ձեռք է բերում զարգացնան սեփական դիմանմիկան (շարժունակությունը):

Ժամանակակից քաղաքական տեսությունը հասարակության մասին գիտելիքների շարժունակ և գործուն ոլորտ է: Ավանդացությունը կապը գործնական քաղաքականության և մարդկության քաղաքական պատմության հետ: Ուստի այս ձեռնարկում ուշադրություն է դարձվում նաև տարբեր հեղինակների քաղաքական տեսությունների համեմատական և պատմականորեն ձևավորված միջավայրի վերլուծության վրա:

Դասկանալի է, որ հնարավոր չեն ընդգրկել անընդգրկելին և մեկ ուսումնական ձեռնարկում ամբողջությամբ ներկայացնել նորագույն ժամանակների քաղաքական տեսությունների բոլոր դրսևնորումները, ուստի այստեղ տրվում են այն հիմնական տեսական ուղղությունները, որոնք արդիական են և, որոնք պատկերացում կտան նորագույն ժամանակների քաղաքական մտքի գլխավոր զարգացումների մասին, հիմք կծառայեն գիտելիքները խորացնելու և ընդարձակելու համար:

Ուսանողների աշխատանքն առավել արդյունավետ և ինքնուրույն ուսումնասիրություններն ավելի նպատակասլաց դարձնելու համար՝ ուսումնական ձեռնարկի ամեն գլխի վերջում տրված են տվյալ թեմային վերաբերող հիմնական առաջադրանքները, որոնք նաև կնպաստեն գործնական պարապունքներն ավելի արդյունավետ անցկացնելուն։ Տրված են նաև առանձին թեմաներ՝ ինքնուրույն աշխատանքներ (կուրսային և ավարտական աշխատանքներ, ռեֆերատներ, գեկուցումներ և ելույթներ) կատարելու համար, ինչպես նաև համապատասխան քննություններին պատրաստվելու համար առարկայի հարցաշարը և համապատասխան գրականության ցանկը։

Սույն ուսումնական ձեռնարկն առաջին փորձն է հայերենով ներկայացնելու նորագույն ժամանակների հիմնական քաղաքական տեսությունները։ Ուսումնական ձեռնարկում ժամանակակից քաղաքական տեսությունները և հեղինակները հիմնականուն ներկայացվում են ըստ Երևանի պետական համալսարանի Միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի Քաղաքական պատմության և տեսության ամբիոնի կողմից հաստատված «Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» առարկայի ծրագրի, որի օրինակը տրված է գրքում։ Հեղինակն իր խորին շնորհակալությունն է հայտնում բոլոր նրանց, ովքեր, այս կամ այն կերպ, նպաստել և օժանդակել են տվյալ ուսումնական ձեռնարկի ստեղծմանը։

ԳԼՈՒԽ 1.

«ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒՍՄՈՒՔԻԵՐԸ ՆՈՐՎԳՈՒՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՆԵՐՈՒՄ» ԱՌԱՐԿԱ

Որպես կազմակերպված և ինքնուրույն մասնագիտություն, քաղաքագիտությունը գոյություն ունի ավելի քան հարյուր տարի, սակայն մինչ օրս քաղաքագետների մոտ միասնություն չկա նրա բովանդակության շրջանակների և հետազոտությունների մեթոդաբանական և մեթոդական մոտեցումների մասին: Քաղաքագիտության գրեթե ամեն մի մեթոդաբանական մոտեցումը կամ ուսմունք մրցակցում է մյուսի հետ: Այնուամենայնիվ, չնայած այդ բոլոր հակասություններին, քաղաքագիտությունն իրենից ներկայացնում է լիովին ձևավորված, ամբողջական առարկա: Հիմնականում դա բացատրվում է նրանով, որ իր էռությամբ քաղաքագիտությունը երկխոսություն, վեճ, բանավեճ է, որը թույլ է տալիս բացահայտելու քաղաքական կյանքի բազմաթիվ վիճելի և ոչ միանշանակ կողմերի էռությունը: Նմանատիպ բարդությունները քաղաքագիտության մեջ լուծվում են սահմանափակ շրջանակներում գտնվող, սակայն փոխկապակցված ու փոխլըրացնող խնդիրները պարզաբանելու ճանապարհով:

Ամերիկացի քաղաքագետ Չարլզ Լինդբլոմը պնդում էր, որ քաղաքագիտությունը դա սովորական գիտական ոլորտի անվանում չէ, այլ յուրահատուկ խնդիրների ու հարցերի շուրջ ընթացող, մշտապես շարունակվող բանավեճի ասպարեզ: Առավել ևս, որ այդ վեճերը չեն բացահայտում մարման միտումներ և հանդիսանում են քաղաքագիտության բնորոշող գեներից:

20-րդ հարյուրամյակում քաղաքագիտությունը՝ պատմության, փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի հետ միաժամանակ սահմանագատվում էր այլ սոցիալական գիտություններից՝ համագործակցելով նրանց հետ, ձգտում էր իր զարգացման մեջ ձևավորել առանձնահատուկ քաղաքագիտական մտածողության տեսակ: Վերջիվերջո, հաջողվեց ստեղծել ինչ-որ միասնական քաղաքագիտական սուբյեկտիստիկիններ (ենթառարկաներ), որոնց համար բնութագրական է ճանաչելի լեզուն և քննարկումների ոճը: Այսպես, քաղաքագիտական հետազոտությունների կենտրոնում է գտնվում ժամանակակից

պետությունը, որը դիտարկվում է իշխանության և հասարակական ընտրության վերլուծության տեսանկյունից, և քաղաքական վարչակարգերի բնույթի և կայունության ուսումնասիրությունը: Այսպիսով, քաղաքական գիտությունը ձեռք է բերել իրեն բնութագրող բովանդակային առանձնահատկություններ և բավականին հստակ սահմաններ, սակայն վեճերը նրա բնույթի մասին չեն դադարում: Այսպիսով, քաղաքագիտությունն ունի սահմանափակ, բայց միաժամանակ արդյունավետ բնույթ: Հնարավոր է, որ քաղաքական գիտությունը չունի որոշիչ և միակը հանդիսացող հետազոտության պարադիգմա (հարացույց), սակայն ունի ակներև սեփական իդենտիֆիկացիան (նույնականացում):

Նախորդ հարյուրամյակում և նոր հազարամյակի սկզբներին քաղաքական գիտությունը կրել է «իր առաջացման հարազատ գծերը» և նրան իմանականում հետաքրքրել են քաղաքական արժեքները (կամ դրանց ուսումնասիրությունից հրաժարվելու հնարավորությունները, ինչպես դա անում էին պոզիտիվիստներն ու բիկորիալիստները), ինչպես նաև ժամանակակից պետությունների մասին պատկերացումների ձևավորման (կոնցեպտուալիզացիայի) խնդիրները: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ քաղաքական տեսությունն առանձնահատուկ ուշադրություն էր դարձնում քաղաքական լիբերալիզմի վրա, բայց ոչ որպես քաղաքական գաղափարախոսության, այլ որպես տեսական ուսմունքի, որը ձևավորվել է Եվրոպայում Մոդեռնի սկզբներին՝ կամաց-կամաց վերածվելով ժողովրդավարության տեսության, ինչն ուղեկցվում է նրա նախադրյալներին ու գործունեության պայմանների նկատմամբ բուռն հետաքրքրությամբ: Քաղաքական գիտության առանձնացումը փիլիսոփայությունից կապված էր առանձնահատուկ մասնագիտացում ստեղծելու հետ, որը կարող էր որոշակի նոր գիտելիքներ տալ լիբերալ (ազատական) վարչակարգերին գորավիգ լինելու և դրանք օարգացնելու համար, չնայած դրանց ժողովրդավարական բնույթի սահմանափակումներին:

Քաղաքական գիտության մյուս գլխավոր գիծը կարելի է համարել այն զգտումը, որ նա ցանկանում է առանձնացնել իր սահմաններն այլ առարկաներից: Առաջին հերթին, քաղաքագիտությունը սահմանազատվեց քաղաքական պատմությունից՝ կենտրոնացնելով

իր ուշադրությունը ժամանակակից երևույթների ու գործընթացների վրա: Հաջորդ սահմանը դրեց սոցիոլոգիայի հետ, երբ կորցրեց հետաքրքրությունը քաղաքական գործողությունների և անհավասարության սոցիալական հիմքերի նկատմամբ: Հետազայում նա «Նվիրեց» քաղաքական տնտեսագիտությունը տնտեսագետներին, սակայն վերջերս նկատվում է քաղաքագիտության մասնագետների հետաքրքրության բարձրացումն այդ խնդիրների հանդեպ, հատկապես համաշխարհային քաղաքականության ուսումնասիրության համատերսում, ապա նաև ներքին քաղաքականության մեջ: Այդ բաժանումները հանգեցրեցին նրան, որ նոր փորձեր սկսվեցին այս կամ այն հետազոտությունները քաղաքագիտության ոլորտ վերադարձնելու համար: Այդյունքում, նմանատիպ մոտեցումները ևս դարձան քաղաքագիտություն առարկայի կարևոր տարրերը:

Քաղաքական գիտության պատմաբանները առանձնացնում են նրա զարգացման երեք շրջաններ: Վաղ շրջան, որը կապված էր պետության ուսումնասիրության հետ: Միջին շրջան, երբ հետազոտողների ուշադրությունը կենտրոնացվել էր գերադրապես իշխանության խնդիրների վրա: Նորագոյն շրջան, որը կապված է քաղաքական ընտրությունների ուսումնասիրությունների հետ: Իրականում, հետազոտության այդ բոլոր ուղղությունները մշտապես գտնվել են քաղաքագիտության մեջ, բայց ժամանակ առ ժամանակ գերադասությունները փոխվել են: Ուսումնասիրելով լիբերալիզմի և ժողովրդավարության մեջ գտնվող կապը, քաղաքագիտությունը չէր կարող ուշադրություն շրաբնել կամ չանդրադառնալ իշխանության խնդիրներին: Քաղաքական ինստիտուտներն ուսումնասիրելիս, այսպես թե այնպես, անդրադառնում էին ընտրությունների խնդիրներին: Ուստի քաղաքական գիտության բովանդակությունը ներառում է այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են արդարությունը և հանրության անդամ լինելը, լեզիտինությունը (օրինականությունը) և նույնականացումը, քաղաքացիների վարքագծի պոտենցիալն ու շարժառիթը, քաղաքական և սոցիալական ընտրության հարցերը, իշխանության ինմաստն ու էռությունը, և վերջապես՝ պետության գործունեությունը, ինչպես նաև լիբերալ(ազատական) - դեմոկրատական (ժողովրդավարական) պետության ներկայացուցչական հիմնական գծերը և ավտորիտարիզ-

մից (մենատիրությունից) անցումը (տրանզիտը) ժողովրդավարության, միջազգային կարգի և ուժի հավասարակշռությունը: Այս բոլոր խնդիրները հուգել են և հետաքրքրել են քաղաքագիտության հիմնադիրներին դեռևս հարյուրամյակներ առաջ:

Այս դասընթացում կծանոթանաք քաղաքական գիտության միայն մի քանի առավել կարևոր զարգացումներին, առանց որոնց դժվար կլինի հասկանալ ժամանակակից նորմատիվային և այլ քաղաքական տեսությունները:

Ինչպես հայտնի է գաղափարախոսությունը գաղափարների համակարգ է, տեսական հայեցակարգ կամ տեսություն, որի միջոցով հասարակական խնդիրի տեսանկյունից արտացոլվում և գնահատվում են հասարակական հարաբերությունների բնույթը և դրանց զարգացումը, ինչպես նաև արտացոլվում են այդ խնդիրի սոցիալական գործունեության նպատակները, ծրագրերը և իդեալները: Այստեղ խնդիրներ են առաջանում ուսմունքների կամ տեսությունների բովանդակության հստակեցման առումով, քանի որ այն հեշտությամբ կարելի է նույնացնել գաղափարախոսության հետ: Առավել ևս, որ քաղաքական տեսությանը կամ ուսմունքին գուգահեռ, որոշ հետազոտողներ փաստորեն գրեթե նույն բովանդակությամբ օգտագործում են այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են հայեցակարգը, ռազմավարությունը, դրվագները, մեթոդաբանությունը, մեթոդաբանական մոտեցումը և այլն:

«Տեսություն» (**«Թեորիա»**) բառը ծագել է հունարեն **«theorien»** բառից, որը նշանակում է **«մտորել»**, **«տեսնել»**:

Մեր կարծիքով, հատկապես ժամանակակից քաղաքական տեսությունները և ուսմունքները ճիշտ ընկալելու տեսանկյունից, հարկ է առանձնացնել «քաղաքական մեթոդաբանություն» կամ «մեթոդաբանական մոտեցում» անվանումը, ինչն առավել հստակ է ցուցադրում այս աշխատությունում քննարկվող խնդիրները: Քաղաքագիտության մեթոդաբանությունը բավականին լայն բովանդակություն ունի, ընդգրկում է ոչ միայն մեթոդաբանությանը բնորոշ հարցեր՝ կապված քաղաքական երևույթների հետազոտման սկզբունքների, եղանակների ու ձևերի ընտրության և կիրառման հետ, այլև քա-

դաքականության ընդհանուր տեսության և ինացաբանության հիմնահարցերին վերաբերող խնդիրներ: Մեթոդաբանության մեջ իրենց արտահայտությունն են գտնում մարդկանց աշխարհահայացքայինգաղափարախոսական և քաղաքական դիրքորոշումները, աշխարհըմբռնողականության մակարդակը, քաղաքակրթվածության աստիճանը, քաղաքական կուլտուրան, սոցիալ-քաղաքական շահերի բնույթը, քաղաքական իդեալները և դրանց իրականացման վերաբերյալ նրանց պատկերացումները:

Այսպիսով, քաղաքագիտության մեթոդաբանությունը կամ մեթոդաբանական մոտեցումը, որպես քաղաքական երևույթների ժամանակ, արժևորման և գնահատման եղանակների ու հնարների վերաբերյալ հայացքների ու ընթացումների որոշակի համակարգ, հանդիսանում է քաղաքական իրականության նմանակը, համահունչ է հետազոտվող քաղաքական երևույթների բնույթին և դրանց առաջացման, զարգացման ու փոխհարաբերությունների օրինաչափություններին: Ուստի քաղաքական տեսությունները կամ ուսմունքները ներկայացնելիս, առաջին հերթին, նկատի է առնվել նրանց վերոհիշյալ բովանդակությունը: Այսինքն, քաղաքագիտական մեթոդաբանական մոտեցումն այն բանալին ու գործիքն է, որոնցով կարելի է հետազոտել և որոշակիորեն հասկանալ քաղաքական երևույթները, գտնել այն հնարյավոր ուղիները, որոնք կարող են լուծում դառնալ առաջացած քաղաքական խնդիրների համար: Այստեղ ավելորդ չէ հիշել, որ անցած հարյուրամյակի երկրորդ կեսերին հստակեցվել են քաղաքական գիտության ուսումնասիրության երեք հիմնական ուղղությունները՝ քաղաքականություն, իշխանություն և քաղաքական գործընթացներ: Իհարկե, նրանք բոլորը փոխկապակցված են, սակայն ժամանակակից տեսարանները, առաջ քաշելով իրենց մեթոդաբանական մոտեցումները, որպես կանոն կենտրոնական են համարում նշվածներից որևէ մեկը: Ավելին, նկատելի է այն, որ նրանք միաժամանակ շեշտադրումները կատարում են արտաքին կամ ներքին քաղաքական խնդիրների վրա, այստեղից էլ «մաքուր» քաղաքետ տեսաբանների կողքին տեսնում ենք մասնագետների, որոնց ուսումնասիրության հիմնակական առարկան արտաքին կամ ներքին քաղաքական հարցերն են: Ընդ որում՝ այդ քաղաքագիտության տե-

սուբյունների կամ մեթոդաբանական մոտեցումների հնարավորինս անաչառ հետազոտությունը մեկ անգամ ևս ցույց է տալիս, որ դրանք, ինչպես և բոլոր հումանիտար գիտությունները, սուբյեկտիվ արմատներ ունեն, այսինքն գիտակցված արտաքին՝ քաղաքական պատվեր հիմնավորելու պետության, իշխանության կամ քաղաքական գործի ինչ-որ արտաքին կամ ներքին քաղաքական քայլերը և այլն, կամ ավելի հազվադեպ հանդիպող ոչ գիտակցված՝ ներքին համոզվածություն իրենց հայացքների ճշմարտացիության մասին, որը և փորձում են տեսականորեն հիմնավորել:

Դասկանալի է, որ մեր ժամանակներում նորովի են մոտենում քաղաքական այդ կարևորագույն խնդիրներին, հատկապես փորձում են գտնել քաղաքագիտական տեսությունների գործնական կիրառման ճանապարհները, այսինքն՝ արդյունավետ օգտագործել դրանք ժամանակակից բարդագույն քաղաքական խնդիրները լուծելիս: Այդ տեսանկյունից ժամանակակից քաղաքական ուսմունքների իմացությունը և գործնական կիրառումը լուրջ ազդեցություն է ձեռք բերում հատկապես զարգացած ժողովրդավարության և դրան զգուղի տրանզիտային հասարակությունների քաղաքական կյանքում:

ԱՌԱՋՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Ժամանակակից քաղաքագիտական հետազոտությունների կենտրոնում գտնվող հիմնական հարցերը:
2. Քաղաքական լիբերալիզմի վրա քաղաքական տեսության առանձնահատուկ ուշադրության պատճառը:
3. Ժամանակակից քաղաքական գիտության այն գլխավոր ուղղվածությունը, որով նա ցանկանում է առանձնացնել իր սահմանները այլ առարկաներից:
4. Քաղաքական գիտության պատմաբանների առանձնացրած ժամանակակից քաղաքագիտության զարգացման երեք շրջանները:

Գրականություն

1. **Алексеева Т. А.**, Современные политические теории, МГИМО, 2007.
2. **Алмонд Г.**, Политическая наука: История дисциплины/Политическая наука: новые направления, М.,1999.
3. **Бэрри Б.**, Политическая теория: вчера и сегодня/ Политическая наука: новые направления/, М.,1999.
4. **Дегтяров А. А.**, Основы политической теории, М., 2000.
5. **Соловьев А. И.**, Политология.Политическая теория. Политическая технология, М., 2000.
6. Political Theory, tradition and Diversiti. Ed be A.Vinsent. Cambridge University Press, 1997.
7. **Մանուկյան Ա.**, Ժամանակակից քաղաքական գործընթացներ, Ուս. ձեռն., Եր., 2011:
8. **Վարդապետյան Լ. Գ.**, «Քաղաքական տեսություն» դասընթացի ծրագիր և հանրագիտական բառարան 1-ին կուրսի ուսանողների համար, ԵՊՀ, Եր., 2014:
9. Քաղաքագիտություն, Ուս. ձեռն. ԵՊՀ, Եր. 2006:
10. Քաղաքագիտության հանրագիտական բառարան, (կազմ. Պողոսյան Վ., Միրումյան Կ. և ուր.), Եր., 2004:

Գլուխ 2. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

**Մաքս Վեբերը ժողովրդավարության, իշխանության,
հեղինակության, տիրապետության մասին:**

Դամաշխարհային և գերմանական հասարակական-քաղաքական մտքի հսկաներից մեկն է Մաքս Վեբերը, որը կանգնած է 20-21-րդ դարերի քաղաքական տեսության ակունքներում: Բազմաթիվ քաղաքական տեսության մասնագետների կարծիքով Վեբերյան քաղաքական տեսությունը ձևավորվել է Կարլ Մարքսի «ուրվականի» դեմ երկարատև ու տաճախից պայքարի արդյունքում: Դարկ է նշել, որ Ս. Վեբերը վատ գիտեր Կ. Մարքսի աշխատանքները և հիմնականում բանախոսում էր նրա հետևորդների հետ: Այնուամենայնիվ հարկ է նշել, որ Մարքսի տեսությունը, ինչպես նաև Է. Կանտի, Ֆ. Նիցեի ու մի քանի այլ ինմաստասերների գործերը իրենց ազդեցությունն են թողել Ս. Վեբերի հայացքների վրա: Այստեղ անհրաժեշտ է նշել, որ Ս. Վեբերը երկրորդ գիտնականն էր, որ Կ. Մարքսից հետո կարողացավ տալ առավել հետևողական և տրամաբանական բացատրություններ Եվրոպայում և նրա սահմաններից դուրս տեղի ունեցող մշակութային-պատմական ու քաղաքական գործընթացներին:

Մաքս Վեբեր (Մաքսիմիլյան Կարլ Էնիլ Վեբեր, 1864-1920) ծնվել է երֆրուտում (Գերմանիա) 1864 թ.-ի ապրիլի 21-ին միջին խավին պատկանող ընտանիքում: Մեկուկես տարի սովորել է Քեյփելբերգյան համալսարանում, ապա կամավոր ծառայել բանակում, այնուհետև սովորել Բեռլինի համալսարանում, որից հետո ստացել է իրավագիտության դոկտորի աստիճան ու սկսել դասավանդել նույն համալսարանում: Սակայն նրա հետաքրությունների շրջանակները չսահմանափակվեցին զուտ իրավակաբանությամբ և նա խորացավ տնտեսագիտության, պատմության, քաղաքական տեսության և սոցիոլոգիայի ոլորտներում: Նրա մայրը բողոքական (ավետարանական) էր և ի տար-

բերություն հորը՝ վարում էր ասկետիկ կյանք: Ժամանակի հետ Մ. Վերերը սկսեց նմանվել մորը, վարում էր զուսպ կյանք ու անչափ շատ էր աշխատում: 1896 թ.-ի հրավիրվեց Յեյլելբերգյան համալասարան պրոֆեսորի պաշտոնի: 1904-1905 թթ. գրեց իր նշանավոր «Բողոքական բարոյականությունը և կապիտալիզմի ոգին» աշխատությունը, ինչպես նաև համաշխարհային կրոններին նվիրված գործեր: Մահվանից առաջ աշխատում էր «Տնտեսություն և հասարակություն» աշխատության վրա: Եմիլ Դյուրկիեյմի և Կարլ Մարքսի հետ համարվում է սոցիոլոգիական գիտության հիմնադիրներից մեկը:

Մ. Վերերը առանձնահատուկ ուշադրության է արժանացրել Կ. Մարքսի և հատկապես նրա հետևորդների աշխատանքների վրա: Թերևս նրա և Կ. Մարքսի ճանապարհները գլխավորապես հատվել են այն հետաքրքրությամբ, որ նրանք տածում էին կապիտալիզմի նկատմամբ: Դայտնի է, որ մարքսիստական տեսությունը հիմնական ուշադրությունը դարձրել է կապիտալիզմի տնտեսական և քաղաքական կողմերին, իսկ Մ. Վերերի համար կապիտալիզմն առաջին հերթին նշակութային երևույթ էր: Մարքսիստները գտնում էին, որ սոցիալական կյանքի բոլոր երևույթները բխում են մեկ ակունքից՝ տնտեսությունից: Դրանից գալիս էր նրանց հանրահայտ մոտեցումը, որ կեցությունն է որոշում գիտակցությունը: Ի հակադրություն նրանց՝ Մ. Վերերը տնտեսական գործոններից ուշադրությունը կենտրոնացրեց գաղափարների վրա ու դրանց ազդեցությանը տնտեսության նկատմամբ: Մ. Վերերը շեշտը դրեց անհատի և ոչ թե խմբի կամ հանրության վրա: Նրա համար գաղափարներն ինքնուրույն ուժ էին, որոնք կարող էին ազդել տնտեսական կյանքի վրա: Այսպիսով նա կարողացավ հեռանալ այն ավանդական մոտեցումից, որ իրենց գաղափարները կառուցում էին համակարգված հասարակությունների՝ ինչպես օրինակ ազգերի, ժողովուրդների հիմքի վրա: Նա իր ուշադրությունը կենտրոնացրեց անհատի վրա՝ վերջինիս դիտարկելով բողոքականության և լիբերալիզմի բարոյական փիլիսոփայության շրջանակներում: Մ. Վերերը գտնում էր, որ բանականությունը (ռացիոնալիզմը) արևմտաեվրոպական զարգացման առանձնահատուկ

գիծն է: Բանականության առաջացման պատճառները նա կապում էր բանական լյանքի վարքագի հայտնի տեսակների հետ՝ այն անվանելով «կապիտալիզմի ոգի»: Նրա կարծիքով, «տնտեսական մտածողությունը» և տնտեսության ձևերը կախված են «որոշակի կրոնական ուղղվածությունից»: Այսպես, ժամանակակից արևմտյան կապիտալիզմի առանձնահատկությունները պայմանավորված են բողոքական (ավետարանական) գաղափարարախոսությամբ: Մ. Վեբերը նշում է, որ այդ կրոնական ուղղության ներկայացուցիչների մոտ առկա է, «աշխատանքի նկատմամբ պարտքի» գիտակցությունը, որը բարենպաստ հող է նախապատրաստում աշխատանքն ընկալելու որպես կոչում: Այդ հանգամանքը, ըստ նրա, դարձել է եկորպական բուրժուազիայի վարքագի հիմնական մոտիվը, ինչը գալիս է ռեֆորմացիայի տարիներից: Երբ առաջ եկավ նոր կրոնական ուղղությունն իր արգասաբեր աշխատանքի, արհեստավարժի պարտքի և մասնավոր նախաձեռնության բարոյականությամբ: Հենց այդ բարոյականության միջուկը, Մ. Վեբերի կարծիքով, դարձավ առավել ընդունելի ձևը կապիտալիզմի բարձր, արդյունավետ արտադրության համար: Իր մոտեցումները հիմնավորելու համար Մ. Վեբերը բավականին լրջորեն ուսումնասիրել է համաշխարհային կրոնները՝ գրելով «Դամաշխարհային կրոնների տնտեսական բարոյականությունը» աշխատությունը: Թե ինչքանով էր նա ներթափանցել այդ խնդիրների մեջ, ցույց տանք մեկ օրինակով: Այսպես, Մ. Վեբերն առաջարկում է կրոնների դասակարգման սկզբունքի մեջ դնել այն, թե որ սոցիալական շերտերն են հանդիսանում տվյալ կրոնի հիմնական կրողները: Այդ սկզբունքով նա տալիս է համաշխարհային կրոնների հետևյալ դասակարգումը.

- կոնֆուցիոնիստական կրոնի հետևորդը աշխարհը կազմակերպող բյուրոկրատն է,

- հինդուիզմինը՝ աշխարհը կարգավորող մոգը,

- բուդդիզմինը՝ աշխարհով շրջող աղքատ քուրմ-իմաստասերը,

- իսլամինը՝ աշխարհը նվաճող ռազմիկը,

- հուդաիզմին՝ շրջիկ առևտրականը,

- քրիստոնությանը՝ շրջիկ արհեստավորը:

Ուսումնասիրելով իր ժամանակներում հայտնի բոլոր մոտեցում-

ները՝ Ս. Վեբերը հանգեց այն եզրակացության, որ բանականությունը (ռացիոնալիզմը) վերջիվերջո հաղթահարում է մնացած համակարգերին:

Ս. Վեբերը «բանականություն» հասկացությունն օգտագործում է բազմաթիվ իմաստներով, սակայն հիմնականում դա հաշվարկ է, անձնական տրամաբանության նպատակառությամբ գործնական նոտեցումն արժեքներն ընկալում է որպես բնատուրիկ և կողմնորոշում է նպատակներին հասնելու համար առավել արդյունավետ միջոցների ընտրություն կատարել: Նա բանականության գործընթացը դիտարկում է որպես եվրոպական քաղաքակրթության բնորոշչի հատկություն: Ընդ որում, դա նկատելի է ոչ միայն զարգացող կապիտալիզմի տնտեսությունում, մշակույթում, այլև ժամանակակից կառավարման ինստիտուտներում, մասնավորապես բյուրոկրատիայի վերելքում:

Մ. Վեբերը, որպես բանականության (ռացիոնալիզացիայի) դասական օրինակ, դիտարկում է բյուրոկրատիան և բյուրոկրատացման պատմական ընթացքը քաղաքական ինստիտուտների առավել լայն շրջանակներում: Ոչ լիբերալիզմի հետ կապված կապիտալիզմը, ոչ արդարության հետ կապված պետական սոցիալիզմը չեն կարող գոյատել առանց բյուրոկրատիայի տիրապետության: Բյուրոկրատիայի հետ սերտորեն կապված է **ձևական (ֆորմալ)** բանականությունը: Ինչը նշանակում է, որ այն կապված է անհատի կողմից նպատակների ու միջոցների ընտրության հետ:

Բյուրոկրատիան (բառացի գրասենյակային ծառայողների իշխանություն) Մ. Վեբերի մոտ ներկայանում է որպես տիրապետություն, որը հիմնված է ոչ թե ավանդական կախվածությամբ առաջնորդից կամ միապետից, այլ խիստ ու բանական կանոնների ու օրենքների վրա: Այդպիսի տիրապետության տիպն առավելապես համապատասխանում է տնտեսության ձևական-բանական համակարգին: Բյուրոկրատական կառավարումը ենթադրում է տիրապետություն գիտելիքի միջոցով, հենց դրանում է կայանում նրա յուրահատուկ բանական բնույթը: Ինչպես և ամեն անդեմ մեքենա, բյուրոկրատիան ևս ծրագրի կարիք ունի և հենց դա է, որ տրվում է քաղաքական առաջնորդի կողմից, որը ձևական մեխանիզմը դնում է որոշակի արժեքների ծա-

ռայության տակ:

Մ. Վերերի նկարագրած տիրապետությունը ներառում է մի քանի հիմնական բնութագիր՝

1. առանձնացրած ծառայությունների և իրավասությունների գոյությունը, որը խստորեն որոշակիացվել է օրենքներով և կանոններով՝ որոշումներ կայացնելու և հսկողություն սահմանելու նպատակներով,

2. ծառայողների դիրքի և իրավասությունների պաշտպանություն (ծառայության աստիճաններով բարձրանալու երաշխիքներ և թոշակ պաշտոնյանների համար, դատավորների անփոխարենիությունը, արտոնությունների համակարգ և այլն),

3. կառավարման և կատարման գործառությունների հստակ աստիճանակարգում,

4. կադրերի ընտրությունը մրցակցության հիմքի վրա,

5. ծառայողական գործառույթների լիակատար սահմանազատում անձնական հատկություններից և բնութագրից, քանի որ ծառայողը չի կարող լինել պաշտոնի սեփականատերը:

Բյուրոկրատիայի վերոնշած սկզբունքները ոչ միշտ են իրագործվում, ուստի հետաքրքիր է Մ. Վերերի կանխատեսումն ապագայի համար: Նա գտնում էր, որ բոլոր ժողովրդավարական երկրների համար անխուսափելի է հասարակական ու պետական կյանքի համատարած բյուրոկրատացումը: Կապիտալիզմին փոխարինելու կառ ոչ թե սոցիալիզմը, այլ բանական կառավարման համար ծայրահեղորեն բյուրոկրատացված հասարակություն: Իր «Բողոքական բարոյականությունը և կապիտալիզմի ոգին» աշխատության վերջում Մ. Վերերը հորեւեսական եզրահանգումների է գալիս՝ գգուշացնելով, որ ռացիոնալիզացիան վերջիվերջո կիանգեցնի բյուրոկրատիայի անսահման ընդլայնմանը, ինչի հետևանքով լիովին կորչեն սոցիալ-քաղաքական կյանքի իմաստը և ազատությունները: Այս խնդիրը, նրա կարծիքով, հնարավոր չէ լուծել:

Մ. Վեբերը ժողովրդավարության մասին

Ի տարբերություն բազմաթիվ լիբերալ տեսաբանների, որոնք ավելի շատ մտորում էին քաղաքական կազմակերպությունների ցանկալի ձևերի մասին, Մ. Վեբերը վերլուծում է իրական վիճակը, ապա նոր է ներկայացնում քաղաքական կառուցվածքի հնարավոր գարգացումները: Առաջին հերթին, նա վերլուծեց «ուղղակի ժողովրդավարությունը», որի տակ հասկանում էր «հասարակական գործերի» վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու համակարգը, ինչին քաղաքացիներն անմիջական մասնակցություն են ցուցաբերում: «Տնտեսություն և հասարակություն» աշխատության մեջ նա գրում է, որ այդպիսի համակարգի գոյությունը լիովին հնարավոր է: Այն կարող է անգամ շատ արդյունավետ լինել, բայց միայն այնպիսի կազմակերպություններում, որոնք բավարարում են հետևյալ պահանջները.

1. կազմակերպությունը պետք է լոկալ բնույթ կրի և առանձնանալի անդամների փոքր թվով,
2. կազմակերպության անդամների սոցիալական դրությունը չպետք է շատ տարբերվի,
3. վարչարարական գործառնությունները պետք է լինեն համեմատաբար հասարակ և անփոփոխ,
4. գործառնությունների կատարումը ենթադրում է կատարողների նվազագույն պատրաստվածություն:

Այսպիսով, ուղղակի ժողովրդավարությունը ենթադրում է փոքրագույն սոցիալական և տնտեսական տարբերությունների պայմաններում՝ մասնակիցների հավասարություն: Այդտեղ կառավարման խնդիրները պետք է լինեն հասարակ և հստակ ձևակերպված: Սակայն ժողովրդավարության այս տեսակում կա մի հատկանիշ, որը նրան դարձնում է բավականին անկայուն: Նրա համար բնութագրական է քաղաքական ներկայացնության տեսակը, որը բացառում է ցանկացած քաղաքական բանակցությունները, համաձայնությունները և փոխգիծումները: Այլ կերպ ասած, ուղղակի ժողովրդավարությունը չունի ֆրակցիանների, կուսակցությունների կամ ասոցացիանների միջև մրցակցային պայքարը կարգավորելու մեխանիզմներ: Փաստորեն, այն ենթադրում է քաղաքական պայքար անհատ-

ների մեջ, այն էլ դա հաճախ մրցակցություն չի, այլ ինտրիգներ են կամ անդրկուլյայան խաղեր: Քաղաքական մրցակցությունը դառնում է համատարած բյուրոկրատացման կարևորագույն հակակշիռը: Մյուս գործիքը, որ կարող է դիմադրել համատարած բյուրոկրատացմանը, դա ուժեղ պառլամենտն է: Այն կարող է դառնալ մի ասպարեզ, որտեղ մրցակցային պայքարի միջոցով կծևավորվի ուժեղ քաղաքական լիդերություն: Այդ կապակցությամբ Ս. Վեբերը բերում է մի քանի կարևոր հիմնավորումներ՝

- պառլամենտը նշանակում է բաց կառավարման որոշակի մակարդակ: Լինելով հանրային քաղաքականության ասպարեզ, պառլամենտը դառնում է տարարնույթ կարծիքների և գաղափարների արտահայտման երաշխավորը,
- պառլամենտական բանավեճերի կառուցվածքը, այդ բանավեճերի բնույթը և այն անհրաժեշտությունը, որ հուեսորական արվեստի միջոցով է պետք լինել համոզեցուցիչ, քաղաքական լիդերների համար դառնում է փորձություն: Վերջիներս պետք է կարողանան նորիլիզացմել հասարակական կարծիքը և առաջդրել համոզիչ քաղաքական ծրագրեր: Այսպիսով, պառլամենտը դառնում է մրցակցային դաշտ ոչ միայն կուսակցական խմբակցությունների, այլև քաղաքական լիդերների համար,
- միաժամանակ պառլամենտը դառնում է բանակցությունների և փոխհամաձայնությունների հասնելու տեղ տարբեր մոտեցումներ ունեցող ուժերի համար: Այսինքն, նպաստում է հաղթահարելու այն հակամարտությունները, որոնք կարող են բաժանել հասարակությունը: Քաղաքական ներկայացուցիչները այնտեղ կարող են որոշումներն այնպիսի եղանակով կայացնել, որը ննան չէ որոշումներ կայացնելու բյուրոկրատական ձևին:

Միաժամանակ, ընդունելով, որ պառլամենտը ձևականորեն այն միակ լեգիստիմ ինստիտուտն է, որտեղ կարող են ընդունվել օրենքներ ու ձևավորել քաղաքական կուրս, Ս. Վեբերը կարծում էր, որ զարգացած ժողովրդավարություններում ավելի կարևոր դերակատարություն ունի կուսակցական քաղաքականությունը: Անցումը զանգվածային հասարակության հիմնարար փոփոխություններ մտցրեց

քաղաքական կյանքի մեջ: Հենց կուսակցությունները հայտնվեցին քաղաքականության (ըստ Մ. Վեբերի ծեռներեցության մի տեսակի) կենտրոնում: Ուստի նրա համար առանձնահատուկ նշանակություն ուներ ժամանակակից քաղաքական կուսակցությունների բնույթի որոշակիացումը: Մ. Վեբերը պնդում էր, որ քաղաքական կուսակցությունը դա մի կազմակերպություն է, որի նպատակը իր ուժկավարմերի համար իշխանության նվաճումն էր, ընդ որում, շարքային անդամները նույնական կարող են որոշակի արտոնություններ ստանալ:

Մ. Վեբերը ընդունում էր իշխանության և կուսակցությունների բյուրոկրատացման որոշակի աստիճանը ժողովրդավարական սկզբունքների օժանդակությամբ, սակայն երկու պայմանների առկայությամբ: Առաջին անհրաժեշտ է կուսակցությունների պյուրալիզմ (քազմակարծություն), որը կարտահայտի տարբեր շահեր ու հետաքրքրությունները և բարօրության մասին չհամնելող տեսակետներ: Եթե մրցակից կուսակցությունների քաղաքականությունները շատ նման են, ապա ընտրողը փաստացի գրկվում է լիարժեք ընտրություն կատարելու հնարավորությունից: Ուստի Մ. Վեբերը չէր ընդունում միակուսակցական համակարգի ժողովրդավարությունը:

Երկրորդ՝ ժողովրդավարության գործընթացներում կարևորագույն դերը պատկանում է լիդերությանը: Նրա կարծիքով կառավարումն ընտրանու կողմից անխուսափելի է, սակայն շատ հնարավոր է հասնել նրան, որ ընտրանու կառույցներն արտահայտեն քաղաքացիների շահերը: Այնպիսի քաղաքական լիդերների բացահայտումը և աճը, ովքեր ունակ են հակագրել բյուրոկրատիայի ազդեցությանը և հենվել զանգվածների օժանդակության վրա՝ տեղի է ունենում պառլամենտում: Այլ կերպ ասած, բազմակուսակցական ժողովրդավարությունն ավելի արդյունավետ է դառնում ոչ թե այն, որ գոյություն ունեն բազմաթիվ կուսակցություններ, այլ ի շնորհիվ նրանց լիդերների որակի, որոնք գործում են ընտրախսավի մեծամասնության պասիվության ֆոնի պայմաններում: Վերջիներս սկզբունքորեն շատ քիչ հնարավորություն ունեն ազդելու քաղաքական գործընթացների վրա:

Քաղաքական կուսակցությունների գոյության պայմանը Մ. Վեբերը համարում էր ձևի ու իրավունքի տեսանկյունից քաղաքացիների

ազատ մուտքը նրանց շարքերը:

Կարելի է ասել, որ ժողովրդավարությունն ըստ Մ. Վեբերի հանգեցվում է որակյալ քաղաքական լիդերների առաջադրման միջոցի և նրանց միջև ընթացող մրցակցության:

Իշխանություն, հեղինակություն, տիրապետություն

Մ. Վեբերի հայացքներում կարևոր նշանակություն ուներ տիրապետության (Herrschaft) և իշխանության (Macht) մեջ գոյություն ունեցող տարրերությունը: Նա վերլուծեց տիրապետությունը ոչ միայն քաղաքական ինստիտուտներում (կուսակցություններում, արհմիություններում), այլև ուրիշ «միավորումներում» (օրինակ՝ Եկեղեցում, ձեռնարկություններում): Այդ վերլուծության արդյունքում Մ. Վեբերը տվեց պետության հետևյալ բնութագիրը. «Պետությունը ինստիտուտ է, որը տվյալ կոնկրետ տարածքում ունի բռնություն կատարելու լեգիտիմ (օրինական) իրավունք»:

Դա չի նշանակում, թե պետությունը բռնության մարմնավորումն է, բայց պետությունը միակ հեղինակությունն է, որի համար բռնություն կատարելը լեգիտիմ է: Փաստորեն, Մ. Վեբերի համար տիրապետությունը և հեղինակությունը հոմանիշներ են: Քաղաքական բռնությունը քաղաքականության միակ և նորմալ միջոց չի, այն ավելի շուտ քաղաքականության վերջին միջոցն է: Այստեղ պետք է կարևորել այն, որ լեգիտիմ իշխանությունը ծնուն է կառավարվողների կամավոր համաձայնություն, ուստի վերածվում է մնածված գործողության: Պետությունը, որի առանձնահատկությունը օրինական բռնություն իրագործելն է, գոյատևում է միայն շնորհիվ նրա, որ նրանք ում վրա իշխում են, ենթարկվում են այն հեղինակությանը, որին հավակնում են տիրապետող խմբերը:

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ կայանում է Ա անհատի ունակությունում Բ անհատակությունից ստանալու այնպիսի վարքագիծ կամ այնպիսի զապվածություն, որ այլ դեպքում Բ-ն չէր ընդունի և որը համապատասխանում է Ա-ի կամքին (ըստ Մ. Վեբերի):

Ինչպես նկատելի անչափ դժվար է ամրագրել իշխանության պահը: Իր թերություններով հանդերձ՝ Ս. Վեբերի մոտեցումն առավել մոտ է իշխանություն հասկացության ձևակերպմանը և ներկայումս, փաստորեն, համարվում է համընդհանուր ընդունված քաղաքական գիտությունում:

Ս. Վեբերը իշխանության օրինականության իր տեսակներն է առաջարկում՝ այն կապելով իշխանություն իրականացնող անձի հեղինակության վրա և առանձնացնելով նրանց ավանդական, խարիզմատիկ և ռացիոնալ(բանական) - լեգալ(օրինական) տիպերը: Այսպես՝

1. Ավանդական լիդերության հիմքն ավանդույթներն են, սովորույթները, ենթարկվելու սովորույթը: Լիդեր դառնալու իրավունքն այս դեպքում մարդը ձեռք է բերում իր ծագման շնորհիվ: Դա հեղինակության մի տեսակ է, որից ինչ-որ ժամանակ օգտվել են ցեղերի առաջնորդները, ազգերի գլխավորներն ու միապետերը: Լիդերի այդ տեսակը դեռևս չի կորցրել իր նշանակությունը: Ավելին, շատ երկրներում, իրավիճակի բերումով (հասարակության զարգացման աստիճանը, ազգային ավանդույթների ու սովորույթների իշխում, կրոնական գործոնի առաջնայնություն և այլն), ավանդական լիդերության տեսակը դրական դերակատարություն է կատարում ազգային ինքնությունը պահպանելու գործում:

2. Ռացիոնալ-լեգալ (բանական-օրինական) լիդերությունը հենվում է բոլորի կողմից ընդունված իրավական կարգի գոյության օրինականության վրա: Արդի ժողովորակարական հասարակություններում ընտրական գործընթացները, որոնք տեղի են ունենում այդ հասարակություններում ընդունված իրավական նորմերի շրջանակներում, քաղաքական առաջնորդի կամ լիդերի ձևավորման հիմնական ժանապարհն են: Նման դեպքերում լիդերը հանդես է գալիս ոչ թե որպես անհատ, որից բխում է իշխանությունը, այլ որպես քաղաքական համակարգի մեջ ներգրավված, պետական որոշակի խնդիր իրականացնող գործակալ, որն օժտված է իշխանություն իրականացնելու լիազորությամբ:

3. Խարիզմատիկ (հեղինակության վրա հենվող) լիդերությունը հենվում է անհատի առանձնահատուկ հատկանիշներին հա-

վատալու վրա, որը ոչ թե ձեռքբերովի է, այլ բնատուր, ի վերուստ տրված աստվածային շնորհ: Այլ կերպ ասած՝ խարիզմատիկ լիդերությունը հենվում է առաջնորդի գերմարդկային հատկությունների նկատմամբ հավատի վրա:

Դժվար չեն նկատել, որ ավանդական ու ռացիոնալ-լեզար տիպի լիդերներն առավել տարածված կարող են լինել կայուն զարգացում ապրող հասարակություններում: Այդ տիպի լիդերների հիմնական տարբերությունը խարիզմատիկ լիդերից կայանում է նրանում, որ առաջնորդներն ունեն քիչ թե շատ օրիեկտիվ հիմք, ասենք ավանդույթներ կամ օրենքներ, իսկ խարիզմատիկ լիդերի բնույթը պայմանավորված է զուտ նրա անհատականությամբ:

Դասկանալի է, որ Մ. Վեբերի տեսությունն ավելի հարուստ է, քան այս համառոտ շարադրանքը: Օրինակ, նրա բանականությանը վերաբերող աշխատանքները բազմաթիվ պատճական մանրամասներ և տեսական «բացահայտումներ» են պարունակում: Սակայն դա առանձին ուսումնասիրման թեմա է: Ամեն դեպքում, Մ. Վեբերի աշխատությունների ազդեցություն ժամանակակից քաղաքական գիտության տեսության վրա այնքան մեծ է, որ նրան արդարացիորեն համարում են 20-րդ դարի քաղաքական տեսության հիմնադիրը:

ԱՌԱՋԱՐԱՍՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Մ. Վեբերի դիտարկումները բյուրոկրատիայի և բյուրոկրատացման պատճական ընթացքի մասին:
2. Մ. Վեբերի նկարագրած տիրապետության հիմնական բնութագիրը:
3. Մ. Վեբերի հայացքները ժողովրդավարության մասին:
4. Իշխանությունն ըստ Մ. Վեբերի և նրա առաջարկած իշխանության օրինականության տեսակները:

Գրականություն

1. **Ալմոնդ Գ.**, Политическая наука: История дисциплины/Политическая наука: новые направления, М.,1999.
2. **Վեբեր Մ.**, Протестантская этика и дух капитализма, М., 1990.
3. **Դեգտյար Ա. Ա.**, Основы политической теории, М., 2000.
4. Политология: хрестоматия (сост М. А. Василик, М. С. Вершинин), М.,2000.
5. Политический процесс: Основные аспекты и способы анализа, под ред. Мелешкиной Е. Ю., М., 2006.
6. **Մանուկյան Ա.**, Ժամանակակից քաղաքական գործընթացներ, Ուս. ձեռն., Եր., 2011:

ԳԼՈՒԽ 3.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Պողիտիվիզմ: Տրամաբանական պողիտիվիզմ և քաղաքական տեսություն: Խնստիտուցիոնալիզմ: Ռացիոնալ (բանական) ընտրության տեսություն, ռացիոնալիզմը քաղաքականության մեջ: Բիհեկիորիզմ, վարքագծային մոտեցումը քաղաքական ուսումնասիրության մեջ, «Զիկագոյի դպրոցը»:

Պողիտիվիզմ: Տրամաբանական պողիտիվիզմ և քաղաքական տեսություն

20-րդ դարի քաղաքական տեսության առավել կարևոր խնդիրներից մեկը դարձավ այն հարցը, թե կարո՞ղ են արդյոք քաղաքական խնդիրները լուծվել բանական հիմքերի վրա, թե՞ ոչ: Ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ քաղաքական վերլուծությունները, բացի բանական կողմերը ներկայացնելուց, ներառում են նաև բարոյական ասպեկտները: Այլ կերպ ասած, քաղաքական հարցերի միջոցով, հետազոտողը, որպես կանոն, հիմքեր է որոնում հաստատելու քաղաքական իշխանության իրականացման լավ կամ վատ միջոցները: Բնական գիտությունների հաջողությունները 19-րդ դարում ծնեցին «Պողիտիվիստական դպրոցը», որի յուրահատկությունը կայանում էր նրանում, որ ձգտում էր շրջապատող սոցիալական աշխարհին ուսումնասիրել հենվելով էմպիրիկ (փորձական) փաստերի և երևույթների վրա՝ չհավակնելով բացահայտել մարդկային գիտակցությանն անմատչելի պատճառները և էությունը: Սկզբնական շրջանում առավել զարգանում էր իրավաբանական պողիտիվիզմը (Զոն Օսթին): Այնուհետև ձևավորվեց սոցիոլոգիական պողիտիվիզմը (Օգյուստ Կոնտ, Ջերբերտ Սպենսեր), որը գտնում էր, թե պետությունը և իրավունքը հասարակական կյանքի անբաժանելի մասն են:

Պողիտիվիստները ենթադրում են, որ ֆիզիկական և սոցիալական աշխարհի մասին վերլուծական պողիտիվիզմը (Օգյուստ

ԵՆ ԵՐԵԲ ԿԱՍՏԵԳՈՐԻԱՆԵՐԻ.

1. Այդպիսի պնդումները կարող են օգտակար տավտոլոգիաներ լինել (տրամաբանական սխալ, երբ ինչ որ քան որոշակիացվում է կամ ապացուցվում է նույն բանով): Դրանք կարող են լինել մաքուր պարզաբանող պնդումներ, որոնք որոշակի իմաստ են հաղորդում երևույթին կամ հայցակարգին:
2. Պնդումները կարող են լինել էմպիրիկ, որոնց իրական կամ կեղծ լինելը կարող են հաստատվել դիտարկումների շնորհիվ:
3. Պնդումներ, որոնք չեն վերաբերում վերոնշած երկու կատեգորիաներին և վերլուծական իմաստ չունեն: Պոգիտիվիստների համար իմաստավորված վերլուծությունը հնարավոր է միայն իմաստավորված տավտոլոգիայի ու էմպիրիկ պնդումների հիմքի վրա:

Ֆրանսիացի մտածող Օ. Կոնտը, մշակելով մարդկային իմացության զարգացումը, հայտնաբերեց դրա երեք աստիճանները: Նա ենթադրում էր, որ ամեն մարդու միտքն իր էվոլյուցիայի ընթացքում անցնում է նույն աստիճաններով, ինչ որ ողջ մարդկության միտքը: Այլ կերպ ասած, նորածինը և նախնադարյան վայրենի մարդը հավասարապես իրենցից ներկայացնում են կենդանի, որոնց համար նախատեսված է, որ ապագայում վերածվելու են քաղաքակիրք մարդու: Այդ զարգացման առաջին փուլը Օ. Կոնտը անվանում է թեոլոգիական (աստվածաբանական) կամ կեղծ, երբ ամեն ինչ բացատրվում էր մարդով և նրա կյանքով: Երկրորդ փուլն անվանում է մետաֆիզիկական, երբ անցում է կատարվում մոնոթեիզմին (միաստվածության), ճանաչվում է աշխարհաճանաչության միասնությունը, բոլոր երևույթների ենթակայությունը անփոփոխ օրենքներին: Երրորդ փուլը դրական (պոգիտիվ) կամ իր զարգացման իրական փուլն է: Դրա հիմնական իմաստը «մշտական դիտարկման երևակայության օրենքն է»: Բացատրությունը կարող է հետևել միայն կայացած իրադարձությանը և ոչ թե նախորդել նրան: Ուստի ցանկացած իրադարձություն պետք է մաքրել ամեն մի այնպիսի իմաստից, որը նրան վերագրում է երևակայությունը: Այդ դեպքում այն վերածվում է գիտական փաստի և կարող է հետազոտվել: Այդ մոտեցման հետևանքները հսկայական են: Ըստ էության, 20-րդ դարի գիտության հիմնական մասը դա պոգիտիվիստական գիտությունն է:

Այդ հիմքի վրա ձևավորվեց տրամաբանական պոզիտիվիզմը, որն առավել մեծ ազդեցություն թողեց քաղաքական տեսության հետագա զարգացման վրա 20-րդ հարյուրամյակում:

Տրամաբանական պոզիտիվիզմի տեսությունը ձևավորվեց, առաջին հերթին, ավստրիացի գիտնական Լյուդվիգ Վիտգենշտեյնի (1889-1951) աշխատությունների, հատկապես «Տրամաբանական-փիլիսոփայական տրակտատի» (1921 թ. Գերմանիա) ազդեցությամբ: L. Վիտգենշտեյնը ծնվել է Վիեննայում: Կրթությամբ ինժիներ է: 1912-1913 թթ. աշխատել է Քեմբրիջի համալսարանում Բերտրան Ռասսելի հետ: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ ծառայել է ավստրիական բանակում: Նամարվում է, որ ապագա «Տրամաբանական-փիլիսոփայական տրակտատի» գաղափարը նրա մոտ առաջացել է 1914 թ.-ի և պատերազմի ողջ ընթացքում դրա հատվածների ծեռագրերը կրել է իր գինվորական ուսապարկում: Ենթադրվում է, որ գերության մեջ է նա ավարտել իր այդ աշխատանքը, որն այնուհետև հրատարակել է Գերմանիայում: Գրքի առաջաբանը, որը գրել էր նրա ուսուցիչը R. Ռասսելը, նրան դուր չեկավ, ուստի վիրավորված այդ հանգամանքով՝ նա թողնում է Վիեննան և մեկնում գյուղ ուսուցչություն կատարելու: Վիտգենշտեյնը փաստորեն չի մասնակցել ակադեմիական շրջանակներում նրա «Տրակտատի» շուրջ ծավալված բանավեճերին: Նրա աշխատությունը ոչ միայն սենսացիա առաջացրեց, այլև իսկական փիլիսոփայական փոթորիկ բերեց: 1929 թ. նրան Անգլիա հրավիրեցին: 1939 թ. Քեմբրիջի համալսարանում նա փոխարինեց հայտնի փիլիսոփա, պրոֆեսոր Գ. Մուրին: Երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին, որպեսզի ինչ-որ կերպ օգնի դաշնակիցներին, նա թողեց փիլիսոփայությունը և աշխատանքի անցավ Լոնդոնի գինվորական հիվանդանոցներից մեկում: 1947 թ. դադարացրեց ակտիվ աշխատանքը:

«Տրամաբանական-փիլիսոփայական տրակտատ»-ում նա առաջ է քաշում երեք թեզիսներ, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում մեր ուսումնասիրության առարկայի համար:

Դրանք են՝

1. տրամաբանությունը և մաթեմատիկան կազմված են տավտալիգիայով,
2. լեզուն ունի իրական-ֆունկցիոնալ կառուցվածք և նրա հիմնական տարրերը գոյականներն են,
3. ոչ մի տեսակի էթիկական կամ բարոյական պնդումներ չեն կարող իմացական տեղեկատվություն պարունակել:

«Տրակտատը» մեծ ազդեցություն ունեցավ գիտական աշխարհի վրա: Պոգիվիստները L. Վիտգենշտեյնի գաղափարները վերածեցին ծայրահեղ էպիստեմոլոգիայի (գնեսուլոգիայի կամ ծագումնաբանության հոմանիշն է): Հավանաբար ներկա քաղաքագետների համար ոժվար կլինի հասկանալ, թե ինչու տրամաբանական պոգիտիվիզմն այդքան մեծ նշանակություն է ունեցել քաղաքական տեսության զարգացման համար: Այս մոտեցման նշանակությունը կայանում է նրանում, որ տրամաբանական գործիքներն իրենց դերը խաղացին մաթեմատիկայի կառուցվածքը բացատրելու համար, ինչը համարվում է աշխարհի բնույթը հասկանալու հիմնական բանալին: Տրամաբանական վերլուծության միջոցների օգտագործումը սովորական լեզվի շրջանակներում բացեցին լեզվի կառուցվածքի վերլուծության հնարավորությունները, ինչպես նաև հնարավորություն ընձեռեցին բացահայտելու նախադասությունների հմաստը: Միաժամանակ տրամաբանական պոգիտիվիզմը ցույց տվեց բարոյական և մետա-Փիզիկական տեքստերի սուբյեկտիվիզմը: Ծայրահեղ էնպիրիջիստ-պոգիտիվիստների կարծիքով լեզվի բնական և փաստական օգտագործումը իմաստ է պարունակում: Այդ մոտեցումը ստացավ վերի-Փիկացիայի սկզբունք անունը (նախադասությունն իմաստ ունի միայն այն դեպքում, եթե այն կարող է փորձնական ճանապարհով հաստատվել): Եթևևաբար, եթե նախադասությունն իմաստ ունի, ապա նա ուղղակիորեն հենվում էնպիրիկ փորձի վրա, իսկ եթե դա բարդ նախադասություն է, ապա այդ ուղղակի կապը կարելի է ապացուցել հասուկ վերլուծություն կատարելուց հետո:

Չխորանալով L. Վիտգենշտեյնի տեսության մանրամասների մեջ՝ նշենք, որ նրա մոտեցումների հիմքի վրա առաջացան գիտական մտքի զարգացման մի շարք ուղղություններ և հոսանքներ, իսկ տրա-

մարանական պողիտիվիզմը հանգեցրեց մի կողմից ինստիտուցիոնալիզմի և բիհեկորիզմի, իսկ մյուս կողմից՝ վերլուծական փիլիսոփայության զարգացմանը:

«Վերլուծական փիլիսոփայություն» հասկացությունը գիտական դիսկուրսի մեջ հիմնավորապես մտավ 1940-ական թվականներին: Նրա հիմնադիրներն են համարվում Լ. Վիտգենշտեյնը, Ռ. Կառնապը, Զ. Օստինը, Զ. Մուրը, Բ. Ռասելը, Գ. Ռեյխենբախը, Գ. Ֆեյգը, Կ. Գենպեյլը և ուրիշներ: Ժամանակի հետ վերլուծական փիլիսոփայությունը զգալիորեն ընդարձակվեց և սկսեց իր մեջ ներառել լեզուն, գիտելիքը, գիտակցությունը, գիտությունը, պատմությունը, քաղաքականությունը և այլն: Դա հանգեցրեց նրան, որ վերլուծական փիլիսոփայության առարկայական շրջանակները բավականին ամորֆ (անձև) դարձան: Այսպիսով, վերլուծական փիլիսոփայության համար գոյություն ունեն քազմաթիվ հայեցակարգեր, որոնք ընդհանուր հայտարարի չեն գալիս, սակայն նրա համար բնութագրական է հանդուրժողականությունը բանական (ռացիոնալ) քննադատությունը, ինքնաբնադատությունը և զարգացումը:

Չնայած որ հումանիտար ոլորտում հետաքրքրությունը տրամաբանական և լեզվաբանական վերլուծության նկատմամբ ծնվեց Եվրոպայում («Վիեննայի խնճակ», Օքսֆորդի համալսարան) ֆորմալիստական միտումներն ավելի նկատելի դարձան ԱՍՍ-ում: Նրանց հետազոտությունների հիման վրա առաջացան երկու հիմնական հոսանքներ. Ֆորմալ վերլուծությունը, որն օգտագործում էր տրամաբանության ապարատը և բնական լեզվի կոնցեպտուալ (հմաստային բովանդակության) վերլուծությունը: Այսպես սկսվեց «վերլուծության դարը», որին բնութագրական էր հետաքրքրության կորուստը բարոյական և սոցիալ-քաղաքական հարցերի, քաղաքական տեսությունների և «դասական» քաղաքական փիլիսոփայության նկատմամբ: Բարոյական փիլիսոփայության և քաղաքական տեսության համար պողիտիվիզմի արագ տարածումը ծանր հետևանքներ ունեցավ: Քանի որ դրանք իրենց եռթյամբ նորմատիվային են, այսինքն արժեքներ և որոշակի կացության միջոցներ առաջարկող, ապա պողիտիվիստների համար պարզվեց, որ ինարավոր չէ ենպիրիկ իմաստ տալ նրանցում օգտագործվող նախադասություններին, օրինակ՝

այնպիսի հասկացություններին, ինչպիսիք են բարիքը, իրավունքը, արդարությունը, բարերարությունը, կառավարման լավագույն ձևը և այլն: Բնականարար նրանք եկան այն եզրակացության, որ այդ հասկացությունները չեն հենվում փաստերի վրա, չնայած որ հաճախ են հանդիպում մարդկային կյանքում: Նորմատիվային լեզուն ավելի շուտ զգացական, քան ճանաչողական իմաստ ունի, ուրեմն սուբյեկտիվ է: Այստեղից եզրակացնում էին, որ նորմատիվ բարոյական փիլիսոփայությունը և քաղաքական տեսությունը, որոնցում բացահայտվում է մարդկային բարորության հայեցակարգը, դրանք կեղծ գիտություններ են: Ըստ պոգիտիվիստների մոտեցման, այդ գիտությունները ընդամենը մտածողի վերաբերմունքն են արտահայտում ինչ որ բանի նկատմամբ:

Սակայն իրականում դա այդքան էլ պարզունակ չէ, որքան կարող է թվական առաջին հայացքից, քանի որ մի քանի քաղաքական տեսություններ իրապես հենվում են փաստերի վրա, իսկ զգացական վերաբերմունքն առաջանում է ոչ թե էմպիրիկ դատարկությունից, այլ կապված է աշխարհի նկատմամբ մեր պատկերացումների հետ, դրանով իսկ՝ էմպիրիկ ապացույցների հետ:

Այնուամենայիվ, պոգիտիվիստներն ընդունեցին միմյանց լրացնող երկու քաղաքական-տեսական մոտեցումները՝

1. Քաղաքական վարքագիր մաքուր էմպիրիկ ուսումնասիրությունը հնարավոր է:

2. Քաղաքական տեսությունների տրամաբանական վերլուծությունը հնարավոր է:

Նրանք ստիպված էին ընդունել քաղաքական վերլուծության անհատական և բիիկիորիալ մոտեցումները, ինչպես նաև լուրջ առարկություններ չէին արտահայտում ինստիտուցիոնալիզմի նկատմամբ:

Այսպիսով, պոգիտիվիզմը մեծ ներդրում ունեցավ էմպիրիկ քաղաքական տեսության մեջ, մասնավորապես քաղաքական մտքի այնպիսի հիսանքներում, ինչպիսիք են ինստիտուցիոնալիզմը, բիիկիորիզմը, բանական (ռացիոնալ) ընտրության մոտեցումը, ինչպես նաև՝ վերլուծական փիլիսոփայության կայացման մեջ:

Ինստիտուցիոնալիզմ

Քաղաքական ինստիտուտների ուսումնասիրությունը քաղաքական գիտության կենտրոնական խնդիրն է: Բազմաթիվ հետազոտողների կարծիքով քաղաքական գիտությունն առանձնացել է փիլիսոփայությունից, քաղաքական տնտեսագիտությունից և անգամ սոցիոլոգիայից և դարձել ինքնուրույն առարկա՝ ի շնորհիվ այդ խնդիրի: Դա միակ թեման է, որ քաղաքագետները «չեն բաժանում» գիտելիքների այլ ճյուղերի ներկայացուցիչների հետ:

Ինստիտուտ տերմինը ծագել է լատինական «institutum» բառից, որը նշանակում է «հաստատում», «հաստատություն»:

Քաղաքական ինստիտուտը քաղաքական բնագավառի գործընթացները կարգավորող սկզբունքների և նորմերի, ձևական (ֆորմալ) և ոչ ձևական կանոնների ամբողջությունն է:

Քաղաքագետներ S. Վեբլենը, U. Օրիուն և Ժ. Ռենարը այն ներկայացնում են որպես գաղափարի համերաշխության զգացողության շուրջ միավորված մարդկանց խումբ: S.Պարսոնսը և S.Ջորջոնը այն ընկալում են որպես դերերի, վարքագծերի ու քաղաքական հարաբերությունների համակարգ, իսկ Ռ. Ֆինգը՝ որպես քաղաքական բնագավառում մարդկանց վարքագիծը կանոնակարգող նորմերի համակարգ:

Ինստիտուցիոնալիզմը բարձրացավ այն փաստի ընդունման հիմքի վրա, որ ամեն մի հանրությունում գոյություն ունեցող սոցիալական ընդհանրությունները և հաստատությունները, այնպիսիք ինչպիսիք են ընտանիքը, կամավոր միությունները, պրոֆեսիոնալ կազմակերպությունները, ինչպես նաև շահառու խնբերն, ըստ էության, ինտեգրված հաստատություններ են, որոնք ապահովում են հասրակության համախմբումն ազգային պետության ձևով: Այդ ռազմավարական ծրագրից բացի, նրանք ավելի մասնավոր դերեր են կատարում, լուծելով առանձին խնդիրներ, իսկ մի շարք դեպքերում՝ ապահովում իրենց մասնավոր շահերը:

Այսպես, օրինակ, բյուրոկրատիա սոցիալական ընդհանրությունը

մի կողմից կարող է լինել հաստատություն, որը ելնելով պետական շահերից՝ ապահովում է միջնորդությունը ժողովրդի և իշխանության միջև, մյուս կողմից՝ սպասարկում է բյուրոկրատական վերահսկողությունը գանգվածների և ինստիտուտների նկատմամբ:

Պետությունը քաղաքական համակարգի գլխավոր ինստիտուտն է կամ ինստիտուտների խումբը:

Պետությունը քաղաքական ամբողջություն է, որը ստեղծվում է էքնիկական կամ բազմազգ ընդհանրությամբ, հաստատված է որոշակի տարածքի վրա, որտեղ գործում է քաղաքական ընտրանու (Էլիտայի) կողմից սահմանված իրավական կանոնակարգը, որը նա իր մենաշնորհից դարձնում է ինստիտուցիոնալացված իշխանություն և մտցնում է հարկադրանք կիրառելու օրինական իրավունքը:

Պետության ուսումնասիրությունը դարձել է քաղաքագիտության հիմնական թեմաներից մեկը և նպաստել ինստիտուցիոնալիզմի ձևավորմանը և զարգացմանը:

Այս մեթոդաբանության կողմնակիցները ուսումնասիրվող երևույթը դիտարկում են իշխանական ինստիտուտների՝ քաղաքական գործընթացի հիմնական դերակատարների փոփոխությունների և ձևափոխումների տեսանկյունից: Միջավայրի պայմանները (օրինակ սոցիալական ենթակառուցվածքը) մասնակիորեն է հաշվի առնվում, քանի որ դրանց երկրորդական նշանակություն են տալիս: Այս մոտեցման դեպքում ժամանակի սահմանները մեծ չեն և լավագույն դեպքում կարող են ընդգրկել առանձին պատմական իրադարձություններ:

Ինստիտուցիոնալ մոտեցումը քաղաքականության հետագոտման համար օգտագործում է երեք հիմնական մեթոդներ՝

- նկարագրական-ինդուկտիվ,
- ֆորմալ (ձևական)-լեգալ (օրինական),
- պատմական-համեմատական (կոմպարատիվ):

Նկարագրական-ինդուկտիվ մեթոդ: Նկարագրական մոտեցումը հաճախ անվանում են ժամանակակից պատմություն: Նրա ներկայացուցիչներն օգտագործում են ուսումնասիրության սովորական պատմական մեթոդները, ինչպես նաև հետազոտում են իրադարձությունները, դարաշրջանները, կոնկրետ մարդկանց և ինստիտուտների գործունեությունը: Իրենց ուսումնասիրություններում նրանք նկարագրում և վերլուծում են անցյալում տեղ գտած աչքի ընկնող իրադարձությունները, որոնց միջոցով բացառում են ժամանակակից երևոյթներն ու գործընթացները: Դիմնական շեշտադրումը դրվում է բացատրելու, հասկանալու և ոչ թե օրինաչափությունների վերհանման վրա: «Պատմությունը նրանց համար իմաստության մեջ ուսուցիչ է: Քենց այդպես են այսօր աշխատում միջազգայնագետները, որոնք փնտրում են ժամանակակից հակամարտությունների արմատները պատմության մեջ: Մի խոսքով, պատմությունը զբաղվում է կոնկրետով, իսկ քաղաքական տեսությունն՝ առավել ընդհանուրով: Ինչպես գրում է Ե. Սեյթը. «Պատմությունը դա նախկին քաղաքականությունն է, իսկ այսօրվա քաղաքականությունը դա ապագա պատմությունն է»: Քաղաքական ինստիտուտները ոչ միշտ են գիտակցաբար ստեղծվում, այլ հիմնականում՝ հակառակը: Նրանք բավականին դանդաղ են զարգացել, աճել են հիմն պրակտիկայից, իրադարձությունների ազդեցության տակ ձևափոխվել են: Քենց դա է անհրաժեշտ պատմական վերլուծությանը՝ կոնկրետ ինստիտուտի էռլեցուն ու իմաստը հասկանալու համար: Այս մոտեցման առանձնահատկությունը դրա «գերփաստացիությունն է»: Այլ կերպ ասած, դիտարկումը առաջնային է, այսինքն առաջնահերթ նշանակությունը միշտ տրվում է փաստերին: Այս մոտեցման ներկայացուցիչների կարծիքով քաղաքական ինստիտուտներն իրական են և հենց դա է դրանց արժանիքը: **Ինստիտուցիոնալ մոտեցումն ինդուկտիվ է, քանի որ կառուցվում է կրկնվող դիտարկումների հիմքի վրա:** Ամենակարևորը այն է, որ քաղաքական ինստիտուտների հետազոտությունը թույլ է տալիս փաստերին խոսելու իրենց մասին՝ հաստատելով ուսումնասիրության նորմատիվային կողմի անհրաժեշտությունը: Այն միաժամանակ բացահայտում է իր, մեղմ ասած, անտարերությունը տեսության նկատմամբ, հատկապես ժա-

մանակակից սոցիալական և քաղաքական տեսությունների նկատմամբ, որոնք համարում է երկրորդական:

Ձևական-օրինական մեթոդ: Այս մոտեցումը իր մեջ ներառում է երկու ուղղություն: Մի կողմից այն առաջարկում է ուսումնասիրել իրապարակային իրավունքը, և կոչվում է «օրինական», մյուս կողմից՝ պաշտոնական կառավարական կազմակերպությունները, որտեղից էլ առաջացել է դրա «ձևական» անվանումը: Պրակտիկայում երկու ուղղությունները սերտ կապված են: Այս մոտեցման ներկայացուցիչները հիմնականում գրաղվում են սահմանադրության ուսումնասիրությամբ, սակայն դիտարկում են հիմնարար քաղաքական ինստիտուտների ողջ համակարգը: Ինստիտուտների հետազոտության մեջ կենտրոնականը գոյություն ունեցող կանոնների ազդեցության խնդիրն է մարդկանց քաղաքական վարքագիծի վրա: Այս մոտեցումով քաղաքական ինստիտուտների ուսումնասիրությունը երկար ժամանակ քաղաքականության հետազոտությունների մեջ գլխավոր ուղղություն էր: 1950-ական թվականներից այդ ուսումնասիրությունների ոլորտն ընդլայնվեց: Քաղաքական ինստիտուտների ուսումնասիրության առավել աչքի ընկնող մասնագետներն էին ամերիկացի տեսաբան Սեյմուր Լիփսեթը և ֆրանսիացի տեսաբան Մորիս Շյուվերժեն:

Սեյմուր Լիփսեթը ծնվել է 1922 թ.-ին, Նյու-Յորքում: Քաղաքական գիտությունների ամերիկյան ասոցիացիայի նախագահն է, Ամերիկյան արվեստի և գիտությունների ակադեմիայի սոցիալական հարցերի գծով փոխնախագահ (1974-1978): Մի քանի մենագրությունների հեղինակ, որոնցում լուսաբանել է քաղաքական տեսության առանձին այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են մասնավորապես՝ «Առաջին նոր ազգը», «Քաղաքական մարդը, քաղաքականության սոցիալական հիմքերը», «Բաժանված ակադեմիա. պրոֆեսորները և քաղաքականությունը», «Մայրցամաքային բաժանում. Արժեքներ և ինստիտուտներ. ԱՄՆ-ի և Կանադայի արժեքներն ու ինստիտուտներ» և այլն:

Ս. Լիփսեթի հայացքները ձևավորվել են Մ. Վեբերի և Ռ. Մերթոնի զգալի ազդեցությամբ: Յիմնական աշխատանքները նվիրված են քաղաքականության սոցիոլոգիային, ժամանակակից աշխարհի ժողովրդավարության և սոցիալական կարգի խնդիրներին:

Ս. Լիփսեթի համար ժողովրդավարությունը դա մարդկային հասարակության իիմնական բնութագիրն է: Յասարակական կարծիքի հարցումների և ընտրությունների վերլուծության հիմնան վրա նա քացահայտեց ժողովրդավարական կարգերին օժանդակող և քայլայող պատճառները, պայմանները և ուժերը: Ս. Լիփսեթի կարծիքով՝ բոլոր անկախ պետություններն իրենց հաստատման ժամանակ ընդհարվում են երկու իիմնարար խնդիրների՝ քաղաքական իշխանության օրինականացման (լեզիմիտացիան) և ազգային նույնականության ձևավորման հետ: Այսպես, օրինակ, «Առաջին նոր ազգը» աշխատությունում (1963) նա հետազոտել է ամերիկյան քաղաքական համակարգի պատմությունը և եզրահանգում կատարել, որ ԱՄՆ-ն իր այդպիսի ձևավորման համար գլխավորապես պարտական է առաջին խարիզմատիկ առաջնորդներին՝ ամերիկյան Սահմանադրության «Դիմնադիր-հայրերին»:

Ս. Լիփսեթի ուսումնասիրությունների կարևոր մասն է կազմում հակամարտությունների խնդիրը: Նա կարծում է, որ բարձր լարվածությունը և հակամարտությունը հատուկ են բոլոր զարգացած պետությունների համար: Կայուն են լինում այն երկրները, որոնցում մշակված է համաձայնության հասնելու ու կարգը պահպանելու արդյունավետ մեխանիզմներ: Ինչքան զարգացած է պետությունը, այնքան բարձր են նրա այդ մեխանիզմները: Ժամանակակից հասարակություններում սովորաբար առկա են երկու տեսակի հակամարտություններ՝ ստրատիֆիկացիոն (հասարակության շերտավորումը) և մշակութային-արժեքային: Առաջինները հատուկ են զարգացած, իսկ երկրորդները՝ անցումային հասարակությունների համար:

Իր ուսումնասիրությունների արդյունքում նա հաճախ է այն եզրակացությանը, որ քաղաքական համակարգի հիմքում ընկած է այսպես կոչված համաձայնության պարադիգման (եղանակը կամ հարացուցք), որի հիմքը հակամարտության և համաձայնության բալանսի սկզբունքն է: Յասարակության մեջ համաձայնության հիմքը «միջն

դասն է», քանի որ հենց նա է արտահայտում հասարակության մեծամասնության շահերը:

Կոմֆլիկտային իրադրության հիմքում ընկած են տարբեր սոցիալական խմբերի ու կուսակցությունների շահերը, ուստի շատ կարևոր է նրանց մեջ համաձայնության հաստատումը, իսկ դրան կարելի է հասնել պետությունում օրինականության և գործունեության արդյունավետության հաստատումով:

«Քաղաքական մարդ. Քաղաքականության սոցիալական հիմքերը» աշխատությունում Ս. Լիփսերը հետազոտել է քաղաքական գործընթացներում շարքային մարդու ազդեցության խնդիրները: Նրա կարծիքով, շարքային քաղաքացուն քաղաքական կյանքին նաև ակցելու հնարավորություն տրվում է միայն ժողովրդավարական համակարգերում: Նա մեծ գործ է կատարել ընտրողների վարքագիծն ու սումնափրելու ասպարեզում՝ եզրակացնելով, որ ընտրությունները հասարակությունում համաձայնություն ստեղծելու գլխավոր միջոցներից են, իսկ ընտրությունների արդյունքներն արտահայտում են ժողովրդի վերաբերնությը քաղաքական ինստիտուտների գործունեության համեմատ:

Սորիս Դյուվերժե. Ֆրանսիացի քաղաքական տեսաբան և սոցիոլոգ: Ծնվել է 1917 թ.-ին, Ֆրանսիայում: 1948-1955 թթ. եղել է Սորբոնի համալսարանի քաղաքական համակարգերի համամատական վերլուծության կենտրոնի ղեկավարը, 1955-1985 թթ. նույն համալսարանի քաղաքական սոցիոլոգիայի պոլիտեխնոլոգիական դպրոցի պատուիչ: Դասավանդել է աշխարհի բազմաթիվ համալսարաններում: «Քաղաքական կուսակցություններ» (1951), «Սոցիալական գիտությունների մեթոդներ» (1964), «Քաղաքականության սոցիոլոգիան» (1973) և այլ աշխատությունների հեղինակն է:

Իր առաջին իսկ ուսումնասիրություններում Մ. Դյուվերժեն փորձեց դուրս գալ Ֆրանսիայի քաղաքական համակարգի կառուցվածքին նորմատիվային բացատրություն տալու շրջանակներից և առաջարկեց օբյեկտիվ գործառնության մեխանիզմների վերլուծության մեթոդաբանությունը: Նրա գիտական հետազոտությունների շրջա-

նակներն են քաղաքական ինստիտուտները և սահմանադրական իրավունքը: Հատկապես արժեքավոր նշանակություն ունեցավ «Քաղաքական կուսակցություններ»-ում նրա կատարած այն հետևողությունը, որը քաղաքական կուսակցությունների էությունը հասկանալու համար կարևոր են ոչ այնքան նրանց գաղափարական և ծրագրային հիմքերը, որքան նրանց ներքին կառուցվածքը, այսինքն՝ շարքային ու դեկավար անդամների հարաբերությունների տիպը: Ինստիտուցիոնալ վերլուծությանք նա առանձնացրեց կուսակցությունների երեք տիպ՝ կադրային, գանգվաճային և կենտրոնացված:

Կուսակցական համակարգը դա քաղաքական կուսակցությունների միջև հարաբերականորեն կայուն ցանցն է, որը կախված է նրանց քանակից, անդամների թվաքանակից և գաղափարական ուղղվածությունից:

Մ. Դյուվերժեն բոլոր կուսակցական համակարգերը բաժանեց միակուսակցականների, երկկուսակցականների ու բազմակուսակցականների: Ներկայիս ուսումնասիրողները դրան ավելացրել են ևս մեկը՝ իշխող կուսակցության մոդելը:

Նրա կարծիքով կուսակցական համակարգերի տարբերության հիմքում ընկած են երեք խումբ հիմնական երևույթներ՝ սոցիալ-տնտեսական, մշակութային-պատմական և տեխնիկական: Քաղաքական ասպարեզում գլխավորը միշտ իշխանության խնդիրն է, որն ուսումնասիրելու համար հարկ չկա դիմելու ինչ-որ յուրահատուկ գիտական մեթոդների: Նա առանձնացրեց իշխանությունը և ազդեցությունը: Ենթադրում է Վ. Վեբերի իշխանության մասին ձևակերպման վրա՝ Մ. Դյուվերժեն ազդեցությունը ներկայացրեց ուրիշ մարդուն որևէ գործողության դրդելու ձևով, որը նա չէր կատարի առանց այդ ազդեցության: Վերջինս գոյություն ունի բոլոր այն տեղերում, որտեղ կա անհավասարություն:

Պատմական-համեմատական մեթոդ: Այս մեթոդը ներառում է պատմական հայացքը երևույթների վրա, և դրանց համեմատական հետազոտությունը: Այսինքն, ինստիտուտները հետևողականորեն ուսումնասիրվում են ոչ թե ամեն մի երկրում առանձին վերց-

րած, այլ տարբեր երկրների ինստիտուտների համեմատությամբ: Առավել հաջողված աշխատանքն այդ մոտեցմամբ կատարեց Գերման Ֆայները 1930-1950-ական թվականներին: Նա համեմատական վերլուծության ենթարկեց ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի և Գերմանիայի քաղաքական ինստիտուտները: Նրա վերլուծությունը վերաբերում էր ոչ միայն պետական կազմակերպչական տարրերին, այլև ժողովրդավարության, իշխանության բաժանման, սահմանադրության, կենտրոնի և ռեգիոնների հարաբերության, դաշնային (ֆեդերալիզմի) խնդիրներին: Ապա անդրադարձել է ժամանակակից քաղաքական մեխանիզմի այլ կարևոր մասերին՝ ընտրախավին, կուսակցություններին, պառլամենտին, նախարարների կաբինետին, պետության ղեկավարին, քաղաքացիական ծառայություններին և իրավական մեխանիզմներին:

Հարկ է նշել, որ պատմահամեմատական մեթոդով են աշխատել ժամանակակից քաղաքական տեսության դասականներ համարվող Մաքս Վեբերը, Գաետան Մոսկան, Վիլֆրեդ Պարրետոն, ինչպես նաև հանրահայտ «Քաղաքացիական նշակույթը» աշխատության հեղինակներ Գ. Ալմոնդը և Ս. Վերբան: Ներկայիս շատ տեսարաններ գիտակցաբար, իսկ երբեմն էլ առանց գիտակցելու օգտագործում են այս մեթոդը:

Ժամանակակից քաղաքական գիտության մեջ ինստիտուցիոնալիզմի պատմահամեմատական մեթոդի ներկայացուցիչներին հատուկ են երեք հիմնական հատկություններ: Առաջին նրանք անդրադարձնում են խոշորանասշտար, բովանդակալից հարցերին, որոնք հետաքրքրում է ոչ միայն մասնագետներին, այլև լայն զանգվածներին: Երկրորդ՝ նրանք լրջությամբ են վերաբերում ժամանակի խնդրին՝ ընդգծելով հետևանքները և հետևելով փոփոխություններին ու գործընթացներին: Երրորդ՝ նրանք հիմնականում ուսումնասիրում են մակրոհամատեքստերը և կանխատեսումներ են կատարում միաժամանակ գործընթացների և ինստիտուտների ազդեցությունների հետևանքների վերաբերյալ: Ինստիտուցիոնալ մոտեցումը հետազոտում է քաղաքական ինստիտուտների առաջացման պատճառները և դրանց գործունեության հետևանքները, ինչպես նաև արտահայտում է ազատական-ժողովրդավարության արժեքները:

Ուսցիոնալ (բանական) ընտրության տեսություն

Բանականությունը (ուսցիոնալիզմը) ելնում է նրանից, որ աշխարհը բանական կառուցվածք ունի և նրա օրինաչափություններն ու բաղադրիչները կարելի է բացահայտել մարդկային բանականությունը և քննադրական հետազոտությունն օգտագործելու շնորհիվ։ Որպես փիլիսոփայական տեսություն՝ այն ենթադրում է, որ գիտելիքը ձևավորվում է բանականությունից և ոչ թե փորձից՝ դրանով իսկ այն հակադրվում է էմպիրիզմին։ Որպես ընդիհանուր սկզբունք բանականությունը գլխավոր շեշտադրումը դնում է մարդկանց՝ աշխարհը ճանաչելու և բացատրելու ունակությունների վրա։ Չնայած, որ ռացիոնալիզմը չի թելադրում մարդու վարքագիր նպատակները, սակայն ուղղորդում է, թե ինչպես կարելի է հասնել դրանց իրագործմանը։

Բանական ընտրության տեսության մոտեցման մեջ գլխավոր տեղը հատկացվում է անկախ և ակտիվ քաղաքական ակտորի դերում հանդես եկող մարդ - անհատին, փորձ է արվում նայել մարդու վարքագիրն «Ներսից»՝ հաշվի առնելով նրա ներքին մոլումները, լավագույն վարքագիր ընտրությունը, անձնական շահը և այլն։ Այս մոտեցման ներկայացուցիչներն առաջնորդվում են հետևյալ սկզբունքներով՝ անհատականություն (անհատն առաջնային տեղ ունի սոցիալ-քաղաքական կառույցների, քաղաքականության և հասարակության հարաբերությունների մեջ), անհատի էգոիզմ (եսասիրություն) և անհատի ռացիոնալիզմ (բանականություն)։ Այսինքն՝ մարդ-անհատը, թիւ ուժեր ծախսելով, ձգտում է ստանալ հնարավորինս շատ արդյունքներ։

Այս տեսության վաղ հետազոտությունները հիմնականում վերաբերում էին տնտեսությանը, մասնավորապես միկրոտնտեսությանը։ Ընդ որում, դրանում մեծ նշանակություն էին տալիս խաղերի տեսությանը։ Այս տեսությունը հենց սկզբից սկսեց գրադարձել այն միջոցների ուսումնասիրությամբ, թե ինչպես կարող է բանական խաղացողների ռազմավարական համագործակցությունը հանգեցնել մի արդյունքի, որը կհամապատասխանի կամ շահեկան կլինի կողմների համար, չնայած որ դա չի համապատասխանի նրանց նախնական նտադրություններին։

Բանական ընտրության մեթոդաբանությունն առաջին անգամ կիրավեց ԱՄՆ-ում և Անգլիայում Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ՝ մարտական օպերացիանները նախազգելու համար և ստացավ «օպերացիանների հետազոտություն» անունը: Այս ուղղության մեջ կարևոր ներդրում ունեցան մաթեմատիկոս Ջոն Փոն Նեյմանն ու տնտեսագետ Օսկար Մորգենշտերն՝ խաղերի և տնտեսական վարքագծի տեսությանը նվիրված հիմնարար աշխատության հեղինակները:

Չնայած նրան, որ սկզբնական շրջանում բանական ընտրության տեսությունը հիմնականում օգտագործվում էր տնտեսագիտության մեջ, վերջին տասնամյակներում այն «հասարակական ընտրության տեսություն» անվանումով օգտագործվում է նաև այլ հասարակական գիտություններում, այդ թվում և քաղաքագիտության մեջ:

1960-ական թվականներից բանական ընտրության տեսությունը կարևոր դեր է խաղում քաղաքական գիտության մեջ: Առաջինն այն կիրառեց Էնտոնի Դաունսը՝ ընտրախսավի վարքագիծը և միջկուսակցական մրցակցությունն ուսումնասիրելու համար: Ե. Դաունսի «Ժողովորակարության տնտեսական տեսությունը» աշխատությունը լույս տեսավ 1957 թ.-ին, որտեղ նա ցույց տվեց, որ անհատները, քվեարկելով այս կամ այն կուսակցության օգտին, իրենց համար ակնկալում են որոշակի օգուտներ: Օրինակ, եթե հաղթի այդ կուսակցությունը, ապա կցածրացնեն հարկերը, կամ արտոնություններ կտրվեն առողջապահության ոլորտում և այլն: Ընդ որում, կուսակցությունների մոտիվացիան միայն ընտրություններում հաղթանակի հասնելն է, ուստի նրանք, հաշվի առնելով քվեարկողների ցանկությունները, մշտակես փոխում են իրենց քաղաքականությունը, որպեսզի ստանան քվեարկողների առավելագույն ձայներ:

Ռացիոնալ ընտրության տեսության մշակման մյուս կարևոր քայլը կատարեց «Կոլեկտիվ գործողությունների տրամաբանություն. հասարակական բարօրություն և խմբային տեսություն» աշխատության (1965 թ.) հեղինակ Մ. Օլսոնը, ով եկավ այն հիմնական եզրակացության, որ սեփական շահերն ունեցող անհատը ոչ միշտ է մասնակցում այն կոլեկտիվ գործողություններին, որոնք ուղղված են առանձին նպատակի: Այս տեսությունը լայն տարածում գտավ 1986 թ.-ին, երբ

դրա համար Զեյմս Բյուկենենը տնտեսագիտության գծով Նոբելյան մրցանակ ստացավ:

Զեյմս Բյուկենենը ծնվել է 1919 թ-ին, ԱՄՆ Մարֆիսբորո քաղաքում: Ամերիկյան տնտեսագետ, Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր: Դամարվում է նոր քաղաքատնտեսության հիմնադիրներից մեկը: Դասավանդել է Թեննիսի, Ֆլորիդայի և Վիրջինյայի համալսարաններում: 1962 թ-ին. Գ. Թալլուկի հեղինակցությամբ հրատարակեց «Դամաձայնության հաշվարկ» աշխատությունը, որտեղ վերլուծության են ենթարկել տնտեսական որոշումներ ընդունելու գործընթացները՝ համադրելով տնտեսական և քաղաքական գիտությունների մեթոդները: Զեղինակ է հանրահայտ «Ազատության սահմանները: Անարխիայի և Լեվիաֆանի արանքում» աշխատության:

Այդ ժամանակներից բանական ընտրության տեսությունն ավելի հաճախ սկսեց օգտագործվել «հասարակական ընտրության տեսություն» անունով: Ինքը՝ Զ. Բյուկենենը ժամանակակից հասարակական ընտրության տեսության հիմնադիր էր համարում շվեդ հետազոտող Կ.Վիքսելին, ով դեռ 1896 թ. հիմնավորել էր երեք հիմնական սկզբունքները՝

- մեթոդաբանական անհատականություն (ինդիվիդուալիզմ),
- տնտեսական մարդու հայեցակարգը,
- քաղաքականությանը որպես առևտորի (փոխանակության) մոտեցում:

Դասարակական ընտրության տեսաբաններն առաջնորդվում էին այն սկզբունքով, որ չնայած քաղաքական շուկայում գործող մարդիկ կարող են որոշ հոգատարություն ցուցաբերել ուրիշների հանդեպ, սակայն նրանց գլխավոր, առաջնորդող դրդապատճառը (կարևոր չէ դրանք ընտրողներն են, քաղաքական գործիչները, լոբբիստները թե բյուրոկրատները) իրենց անձնական շահն է:

Զ. Բյուկենենն, այնուամենայնիվ, գտնում է, որ տնտեսական մոտեցմամբ քաղաքականությանը չի նշանակում անհատի էգոիստական շահերի գերադասություն բոլոր մյուսների նկատմամբ: Նա իր

տեսության մեջ տեղ է տալիս նաև ընդհանուր շահերին, սակայն դրանք պետք է առաջանան ոչ թե վերացական (աբսրակտ) գաղափարների հիման վրա (Աստծուց, Կ. Մարքսից և այլն), այլ հասարակության մեջ մարդկանց համագործակցության արդյունքում: Նա առաջարկեց հասարակության սահմանադրական կոնկրետ մոդել: Քաղաքացիների համընդիմանուր վարժի կանոնները կարգավորվում են Սահմանադրությամբ, իսկ անհատները կարող են մանր, մասնավոր հարցերի շուրջ հասնել համաձայնության պայմանագրերի և համաձայնագրերի միջոցով: Այս մոտեցման հիմնական գաղափարը ենթադրում է, որ անհատական ընտրությունը հասարակության կողմից վերահսկման ենթակա չէ, իսկ խաղի կանոնները հաստատվում են քաղաքացիական հասարակություն կազմող անհատների կողեկտիվ ջանքերով: Նրա տեսության մեջ քաղաքացիական հասարակությունը կարող է ազդել քաղաքական գործընթացների վրա: Պետք է նաև գոյություն ունենան օրենքներ, որոնք կիսչընդուտեն իշխանության հասած խմբերին զբաղվել կոռուպցիայով՝ պաշտոնական դիրքի չարաշահմամբ: «Կանոնների հիմնավորումը» աշխատության մեջ Զ. Բյուկենենը հիմնավորում է, որ շուկայական վարքագծի վերլուծության մեթոդները կարելի է օգտագործել բոլոր այն իրադրություններում, երբ մարդը կանգնած է ընտրության առաջ: Այստեղ նա ցույց է տալիս, որ շուկայական կանոններն արտացոլում են նարոկային համագործության դրական կողմերը: Գլխավորն այս պարագայում այն է, որ կանոնները սահմանվում են մարդկանց համագործակցության արդյունքում և ոչ թե պետության կողմից: Միաժամանակ նա ընդգծում էր, որ չի կարելի տնտեսական ոլորտի օրինաչափությունները մեխանիկորեն տանել քաղաքական ոլորտ:

Բանական ընտրության տեսության մեթոդների օգտագործումը քաղաքագիտության մեջ հնարավորություն տվեց բացատրելու ընտրությունների քվեարկության միտումները, բացահայտելու պառլամենտում դաշինքների ձևավորման և հաղթանակած կուսակցությունների կողմից պաշտոնների ու իշխանության բաժանման մեխանիզմները:

Հասկանալի է, որ այս մեթոդաբանական մոտեցումը լիարժեք հաշվի չի առնում սոցիալական և պատմամշակութային գործոնները,

ինչպես նաև այն, որ մարդիկ հաճախ իռացիոնալ (զգացմունքային) վարքագիծ են դրսկորում՝ գտնվելով կարճաժամկետ գործոնների, աֆեկտի (ցնցման) ազրեցության տակ: Այնուամենայնիվ, այս մերոդաբանական մոտեցումն ակտիվորեն օգտագործվում է ընտրողների վարքագիծը, պառամենտական գործունեությունը, միջազգային հարաբերությունները և այլ քաղաքական գործընթացներ վերլուծելիս:

Բիհևիորիզմ

Անցած հարյուրամյակի 50-60-ական թվականներին ակադեմիական հանրության մոտ մեծ տարածում ստացավ բիհևիորիստական (Վարքաբանական) գիտական մոտեցումը, որն արմատներով հասնում էր 19-րդ դարի մտածող O. Կոնտի աշխատություններին և հատկապես 20-րդ դարի տրամաբանական պողիտիվիզմի «Վիեննական խմբակին»: Չնայած այս տեսության ներկայացուցիչներն ունեն տարբեր մոտեցումներ, սակայն նրանց նրանց մեծամասնությունը ընդունել են պողիտիվիստական երկու հիմնարար սկզբունքներ՝ էնպիրիկ տեսությունը և քացատրությունը: Քաղաքական կյանքի բիհևիորիստական մոտեցման բնութագրական գծերն են էնպիրիկ դիտարկումը և էնպիրիկ ստուգումը, ինչն ընդհանուր առնամբ համապատասխանում է պողիտիվիստական ուսմունքին:

Բիհևիորիստական մեթոդաբանության կողմնակիցները որպես քաղաքականության դերակատարներ դիտարկում են առանձին անհատներին և մարդկային խմբերին: Ուստի նրանց համար քաղաքական գործընթացը ներկայանում է որպես այդ դերակատարների քաղաքական կամքի ու հետաքրքրությունների առումով դրսկորած վարքը՝ «արդյունքի վեկտորի» տեսքով:

Այսինքն, հիմնական ուշադրությունը դարձնում են ոչ թե քաղաքական ինստիտուտներին, այլ իշխանություն իրագործող մեխանիզմներին և վերլուծության առարկան դարձնում քաղաքական վարքագիծը՝ անհատական և համախմբման մակարդակներում (մարդկային խմբերում, սոցիալական ինստիտուտներում և այլն): Այս մեթոդաբա-

նության ներկայացուցիչների ուշադրության կենտրոնում հայտնվեցին քաղաքական վարքագծի հետ կապված քազմաթիվ քաղաքական գործընթացներ՝ քվեարկություններն ընտրությունների ժամանակ, քաղաքական ակտիվության այլ ձևերի դրսևորումները:

Առաջին անգամ այս մոտեցումը քաղաքական գիտության մեջ փորձեցին օգտագործել 1920-30-ական թվականներին Չիկագոյի համալսարանի գիտնականները Չարլզ Մերրիամի (1874-1953) գլխավորությամբ: Դա հատկապես պարզ դրսևորվեց նրա «Քաղաքականության նոր ասպեկտները» գրքում, ինչպես նաև նրա «Քաղաքական իշխանություն» նրա կառուցվածքը և գործունեության շրջանակները» (1934), «Նոր ժողովրդավարություն և նոր դեսպոտիզմ» (1939), «Ի՞նչ է ժողովրդավարությունը» (1941) և այլ աշխատություններում: Նա դարձավ քաղաքագիտության «Չիկագոյի դպրոցի» հիմնադիրը: Չ. Մերրիամի գործը շարունակեց նրա աշակերտ Յարոլի Լասսուելը (1902-1978), ով հեղինակել է «Ով ինչ է ստանում, երբ և ինչպես» (1936) աշխատությունը, որտեղ քաղաքագիտությունը ներկայացրեց որպես ազդեցության և ազդեցիկ լինելու մասին գիտություն: Ազդեցության տակ նա հասկանում էր շատ ընդարձակ, մեղմ իշխանության ձևը, իսկ ժողովրդավարության հիմնական նպատակը համարում էր մարդկային արժանապատվության հռչակումը:

Նրանք օգտագործեցին Թերսթոունի «հոգեմետրիկական մեթոդ», որի հիմքում ընկած է այն գաղափարը, թե որոշակի կապ գոյություն ունի մարդու վարքագծի ու նրա հրահանգների մեջ, ինչը կարելի է պարզել հարցման միջոցով վերլուծելով հասարակական կարծիքը: Դա իրական գիտական հեղափոխություն էր քաղաքագիտության մեջ:

Առանձնապես ուշագրավ էր նրանց այն հետազոտությունները, որոնցում տրվում էին մարդու քաղաքական վարքագծի հոգեբանական կողմը և հայտարարվում, որ մարդկային հոգեբանության գերակա հատկությունն իշխանության հասմելու նրա ձգտումն է: Իշխանությունը սկզբնական ու վերջնական նպատակն է ցանկացած

քաղաքական գործունեության համար: Յիմնականում ի շնորհիվ բիկլիորիստների քաղաքական տեսությունը վերածվեց իշխանության մասին գիտության: Այդ խնդիրն առավել խորությամբ է ուսումնասիրել և ներկայացրել Յարոլդ Լասուտելլը (1902-1978), ով ժխտում էր համընդիանուր բարօրությունը՝ որպես պետական գործառնություն ներկայացնելու գաղափարը, և պետությունը՝ որպես ինչ-որ իրեալ ներկայացնելու փորձերը: Նրա կարծիքով, պետական իշխանությունը առաջանում է քաղաքական կամքի մերձեցման, բախման, միավորման և բաժանման, պայքարի ու հավասարակշռության ճանապարհով, այսինքն դա մի ուժային դաշտ է, որտեղ հանդիպում են մարդիկ, որոնք ունեն սեփական վարքագծի տարբերակներ: Պետական իշխանության խնդիրը քաղաքական ուժերի մեջ հավասարակշռության պահպանումն է:

Իշխանության ձգտող և իրար բախվող անհատական կամքերը վերջիվերջո ձևավորում են համագործակցության կայուն կապեր ու որոշակիորեն կորցնում իրենց շարժունակությունը: Իշխանության սուբյեկտները մնում են որոշակի պայմանավորվածությունների կամ «գործարքների» մեջ, որոնց արդյունքները ամրագրվում են կանոններով և նորմերով: Յ. Լասուտելլը կարծում է, որ այդ «կայունացած» վիճակը առաջ է բերում «իշխանության շուկա» և նրանում կատարվող բոլոր իրադարձությունները նկարագրում է որպես «խաղ»: Խաղային պահը այն է, որ հաղթում է նա, ով կանոններով է հաղթում, իսկ բոլոր փորձերը անօրինական ճանապարհով հաղթելու՝ պատժվում են: Այդ քաղաքական շուկայից վեր կանգնած է պետությունը, որը կարգավորող ուժ ունի: Այսինքն, ստացվում է, որ պետությունն ամենակարող է: «Քաղաքականություն. ով ինչ է ստանում, երբ և ինչպես» աշխատության մեջ Յ. Լասուտելլը սահմանում է իր քաղաքական համակարգի մի շարք կարևոր հասկացություններ՝ ընտրանի (էլիտա) և զանգված, իշխանություն և ազդեցություն և այլն: Յատկապես ուշագրավ է նրա այն տեսության հիմքերի ստեղծումը, որն այսօր կոչվում է ֆուտորոլոգիա (ապագայաբանություն): «Քաղաքական գիտություններ» աշխատության մեջ նա դիտարկում է քաղաքական գիտության պատմական զարգացումը, առանձին գիտնականների հայացքները, մոտեցումները քաղաքական գործընթացների վերլուծությանը: Նրա

կարծիքով քաղաքական գիտությունները ներառում են՝

1. մեթոդներ, որոնցով ուսումնասիրվում են քաղաքական հետազոտությունները,
2. քաղաքականության հետազոտման արդյունքներ,
3. ուսմունքներ, որոնք մարմնավորում են մտավոր առաջընթացը տվյալ ժամանակահատվածում:

Քաղաքական գիտության զարգացումն ըստ Յ. Լասոտելի ենթադրում է հավաստի տեղեկատվության մեթոդների կատարելագործում: Քաղաքական գիտությունը պետք է ուշադրության կենտրոնում պահի աշխարհը որպես ամբողջություն: Բացի դրանից, անհրաժեշտ է մշտապես դիտարկել անցյալը և կանխատեսել ապագան, որպես մեկ միասնական ամբողջի մասեր:

Բիհևորիզմի մեկ այլ հոսանքի ներկայացուցիչն է տեսաբան Ֆրեերիկ Սքիմները: Ծնվել է 1904 թ.-ին, ԱՄՆ Պենսիլվանիա նահանգի Սասկուեհանայում: Դոկտորական աստիճանը ստացել է 1931 թ. Հարվարդի համալսարանում, որտեղ և դասավանդել է մինչև 1936թ.: Այնուհետև գիտական - մանկավարժական գործունեությամբ է զբաղվել Մինեսոտայի նահանգի Մինեապոլիսի, ապա Ինդիանա նահանգի համալսարաններում: 1946 թ. մինչև իր գործունեության վերջը եղել է Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր: Մահացել է 1990 թ. Նրա աշխատություններից են «Սարդու վարքագծի մասին գիտությունը» (1953), «Ազատության և արժանապատվության համար» (1971), «Բիհևորիզալիզմի մասին» (1974), «Մտորումներ բիհևորիզալիզմի և հասարակության մասին» (1978) և այլն:

Նա իր բոլոր աշխատություններում ներկայացնում է այն գաղափարը, որ մարդը կառավարելի է դրսից, ուստի կարելի է հսկել և ուղղորդել նրա վարքագիծը: Ընդ որում, մարդու վարքագծի վրա ազդում է նաև արտաքին միջավայրը և բնականաբար՝ հակառակը: Յետագայում Ֆ. Սքիմների տեսության հիման վրա նշակվեց ծրագրավորված ուսուցման համակարգը, որը բավականին մեծ դեր խաղաց համակարգչային ծրագրերի մշակման գործում: Նրա գաղափարները

օգտագործվեցին նաև արևմտյան պետությունների սոցիալական քաղաքականության մշակման մեջ:

Սակայն հարկ է նշել, որ բիհկորիալմեթոդաբանության շրջանակներում բավարար չափով չեն արտացոլվում քաղաքական գործնականությունները լայնածավալ, համակարգային կողմերը: Այս մոտեցման դեպքում էլ ժամանակային չափումները մեծ չեն և հնարավորություն են ընձեռում ուսումնասիրել քաղաքական գործնականությունները հիմնականում առօրյա շրջանակներում: Այսպես, երբ ժողովրդավարությունը սկսեցին դիտարկել այս մոտեցումով, ապա այն վերածվեց միայն ընտրությունների վերլուծության և, փաստորեն, կորսվեցին հասարակության ժողովրդավարական մոդելի հիմքում գտնվող գաղափարները, օրինակ, քաղաքական մասնակցությունը, հրապարակային ներկայացուցությունը և այլն:

ԱՌԱՋԱՊՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Տրամաբանական պողիտիվիզմը և քաղաքական տեսությունը:
2. L. Վիգտենշտեյնի տեսության երեք թեզիսները:
3. Ինստիտուցիոնալ մոտեցման երեք հիմնական մեթոդները:
4. Ռացիոնալ ընտրության տեսության գլխավոր դրույթները:
5. Զ. Բյուկենենի հասարակության սահմանադրական մոդելը:
6. «Չիկագոյի դպրոցը» որպես քաղաքագիտության մեջ բիհկորիզմի ներդնող (Զ. Մերրիամ, Դ. Լասունել, Ֆ. Սքիններ):

Գրականություն

1. **Бреннан Дж., Бьюкенен Дж.**, Причина правил. Конституционная политическая экономия, М., 2005.
2. **Бьюкенен Дж.**, Сочинения. Конституция экономической политики. Расчёт согласия. Границы свободы / Нобелевские лауреаты по экономике. Т. 1 / Фонд экономической инициативы, М., 1997.
3. **Дюверже М.**, Политические институты и конституционное право// Антология мировой политической мысли в 5 томах, т.2, с.643-661.
4. **Дюверже М.**, Политические партии, М., 2007.
5. **Липсет С. М.**, Третьего пути не существует (Перспективы левых движений) // Политические иссл...№ 5-6, 1991.
6. **Скинер Ф.**, О бихевиоризме (About Behaviorism). New York: Knopf. 1974.
7. Политический процесс: Основные аспекты и способы анализа, под ред. Мелешкиной Е. Ю., М., 2006.
8. Политология: хрестоматия(сост М. А. Василик, М. С. Вершинин), М., 2000.
9. **Քեյջան Գ.**, Քաղաքական կուսակցություններ,Եր., 1996:

Նորմատիվ քաղաքական տեսություններ՝ «Ազ ուղղվածություն»

Գլուխ 4. ՆՈՐՄԱՏԻՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուստիլիտարիզմ: Լիբերարիզմի էվոլյուցիան 20-րդ դարում:
Հասարակական դաշինքի ժամանակակից վարկածը:
Արդարության սկզբունքները և արդարության տեսության
նոր մեկնաբանությունը:

Ուստիլիտարիզմ

Նորմատիվ քաղաքական տեսությունը ներկայացնում է այն ինչ պետք է լինի քաղաքական կյանքում: Նա իր արտահայտությունն է գտնում վերացական բարոյական քննարկումներում, սակայն չի հրաժարվում նաև քննարկել քաղաքական ինստիտուտներն ու կոնկրետ քաղաքականությունը: Եթե փիլիսոփայական տեսանկյունից նորմատիվ քաղաքական տեսությունը ձևավորում և կառուցում է բարոյական կանոններ, ապա կիրառական իմաստով այն խոսում է քաղաքական կյանքի պրակտիկայում բարոյական դեղատոններ օգտագործելու հնարավորության մասին:

Նորմատիվ քաղաքական տեսության ակունքները հասնում են հունական մտքին՝ Արևմուտքում և հինդուիստական փիլիսոփայությանը՝ Արևելքում: Արմատական պողիտիվիստների կողմից այս տեսությունը լուրջ քննադատության արժանացավ, քանի որ նրանք մերժում են բարոյականության մասին քննարկումների նշանակությունը քաղաքական կյանքում: Հասկանալի է, որ պողիտիվիզմի վերելքի ժամանակ նորմատիվ քաղաքական տեսությանը գրեթե տեղ չէին տալիս, սակայն սկսած 1970-ական թվականներից վերջինս իրական վերածնունդ ապրեց:

Նորմատիվ քաղաքական տեսությունը դա քաղաքական ինստիտուտների մասին մտորումների միջոց է, հատկապես այն ինստիտուտների, որոնք կապված են իշխանության հետ, ինչ-

պես նաև՝ անհատների վերաբերմունքն այդ ինստիտուտների նկատմամբ: Նա զբաղվում է եղած քաղաքական կարգի կամ նրա այլընտրանքների օրինականացմամբ:

1970-ական թվականներից հետո նորմատիվ քաղաքական տեսությունը բաժանվել է երկու հոսանքի: Մեկը գլխավորապես զբաղվում է հաստատված արդարության, ազատության ու արդարության փոխհարաբերությունների խնդիրներով: Մասնավորապես՝ ինչպիսին է ազատության և հավասարության բարոյական նշանակությունը: Ինչպիսին են հրապարակային քաղաքականության բարոյական հիմքերը, որը նպատակ է դրել սոցիալական հավասարություն հաստատել: Դամատեղելի է արդյոք նման քաղաքականությունն անհատի ազատության և պրյուլարիզմի (բազմակարծության) հետ: Մյուս հոսանքը գլխավորապես հետաքրքրություն է այնպիսի ինստիտուտի նպատակներով և գործունեությամբ, ինչպիսին է պետությունը: Այս հոսանքի ներկայացուցիչները հետևյալ հարցերն են ուսումնասիրություն. թե ինչու պետք է Ենթարկվել օրենքներին կամ որ դեպքերում կարող է օրինական լինել քաղաքական ամհնազանությունը:

Ուստիլիտարիզմն առաջին հերթին կապված է Դեվիթ Ցումի, Իերենիյա Բենտամի և Զոն Սթյուարթ Միլլի անունների հետ: Որպես քաղաքական փիլիսոփայություն՝ ուստիլիտարիզմը ենթադրում է, որ առավել գերադասելի է այնպիսի քաղաքական և սոցիալական կազմակերպության ձևը, որն առավելագույն օգուտ է բերում:

Ուստիլիտարիզմը քաղաքական և բարոյական փիլիսոփայություն է, որը մարդկային արարքների բարոյականության և չափորոշիչների հիմքը համարում է օգուտը:

Ավելի լայն իմաստով դա մի տեսություն է, որը ցանկացած քաղաքական հարցի լուծումը փորձում է գնահատել նրա հետևանքների տեսանկյունից: Այդ դեպքում օգուտը համարվում է միակ կամ հիմնարար արժեք: Դեմք օգուտն է, որ իմաստավորում է մեր բոլոր գործողությունները, իսկ մնացածները գործիքային (ինստրումենտալ) արժեք ունեն:

Ուստիլիտարիզմին բնորոշ է մաքսիմալիզմի սկզբունքը, ուստի այդ տեսության հսկանքները հիմնականում տարբերվում են «օգուտ» հասկացության իմաստի ներկայացմամբ: Նրանցում գերակայում են տեսական մտքի երեք «դպրոցներ»՝

1. Դասական դպրոց - Հիմնադիրը համարվում է Ի. Բենտամը, որի համար բարձրագույն բարորությունը հաճույք ստանալու է, իսկ մնացյալը՝ երկրորդական է:

2. Բարեկեցության ուստիլիտարիզմ - Կապված է ժամանակակից տնտեսության բարեկեցության հետ: Այս ուղղության ներկայացուցիչների կարծիքով առավելագույն պահանջ պետք է լինի ոչ թե հաճույքը, այլ ցանկությունների ու պահանջների բավարարման փաստացի և կանխատեսելի նախասիրությունները:

3. Իդեալական ուստիլիտարիզմ - Գտնում է, որ այլ իրերը նույնապես կարող են պարունակել բարձր արժեքներ: Օրինակ, անգլիացի բարոյագետ Գ. Մուլն այդպիսի արժեքներին բվին էր դասում անձնական հարաբերությունները և բարոյագիտական փորձը:

Ուստիլիտար ստուգման են ենթակա հիմնականում երեք ասպարեզներ՝

- Անհատական ընտրության և բարոյականության ասպարեզը: Որոշելով, թե ի՞նչն է ամենալավը կյանքում, ուստիլիտարիստը հաստատում է այն՝ ինչ օգուտ է բերում: Սակայն այստեղ պարզորեն առանձնանում են երկու մոտեցում՝ էգոիստական (օգուտ միայն ինձ համար) և ունիվերսալ (համընդգրկուն, օգուտ բոլորի կամ մեծամասնության համար): Նրանց մեջ հազվադեպ են հակասություններ առաջանում:
- Քրապարակային կամ սոցիալական քաղաքականության ձևավորման ասպարեզը, այսինքն՝ հարկերի, շրջակա միջավայրի աղոտուման, պաշտպանության և ննան հարցերի մասին որոշումներ կայացնելը: Այս հարցերի մասին որոշում կայացնող մարդկանց խորհուրդը են տալիս առաջնորդվել ուստիլիտարիստական սկզբունքներով: Դժվարությունն այստեղ այն է, որ այդ որոշումները երեմն կարող են հակասել ժողովրդավարության սկզբունքներին:
- Երրորդ ասպարեզում հարկավոր է սոցիալական կառույցների

գնահատականն ամբողջությամբ: Գնահատելով «լավ կազմակերպված հասարակության» մրցակցող տեսությունները՝ ուտիլիտարիստը կաջակցի այն համակարգին, որը կրերի առավել մեծ օգուտ:

Այժմ ներկայացնենք թե ինչպես է կիրառվում առավելագույն օգուտի սկզբունքը:

Առաջին միջոց - Դա հնարավորինս շատ մարդկանց համար առավելագույն երջանկությանը հասնելուն օժանդակումն է:

Երկրորդ միջոց - Ամեն մարդ համարվում է մեկ մարդ և ոչ մեկը չպետք է համարվի մեկից ավելին: Այն բավականությունը, որ ստանում է ազնվականը ոչնչով առաջնային չէ հասարակ աշխատավորի երջանկությունից:

Երրորդ միջոց - Վերաբերում է այն հարցին, թե հատկապես ի՞նչպիսի երջանկություն է դիտարկվում:

Դավասարությունը ուտիլիտարիստական տեսանկյունից չի պահպանվում, այլ գոյություն ունի ազնվականի և աշխատավորի հավասար իրավունք: Սակայն դա բավականություն ստանալու հավասար իրավունք է և ոչ թե որու հավասար բաժնեմասը: Օրինակ, որու հանրություն ռազմական վտանգ է ներկայացնում իր հարևանների համար: Նա կարող է օգտագործել իր ուժը որպեսզի ստանա էժան ռեսուրսներ (ճյութական կամ աշխատանքային): Դրանով նա կարող է ավելի երջանիկ հանրություն լինել, քան հարևան հանրությունը: Ենիշտ որոշում կլինի, եթե ավելի հարուստ հանրությունն իր ռեսուրսները ծախսի աղքատ հանրություններին օգնելու ծրագրերի իրագործման վրա, այնպես, որ ռեսուրսներն օգտագործվեն առավել օգտակարությամբ:

Այսպիսով, քաղաքական ուտիլիտարիզմն ուղղորդված է ստեղծելու այնպիսի հասարակական-քաղաքական կառույց, որը կնպաստի օգուտի մաքսիմիլիկացմանը:

20-րդ հարյուրամյակի երկրորդ կեսից մինչ օրս ուտիլիտարիզմի՝ Ի. Բենտամի և Զ. Միլլի հաջորդները շարունակում են բանավեճը: Առաջինի ավանդույթները ներկայացնող Զոն Սմարթը շատ է քննարկում արդարության և հավասարության խնդիրները: Նորմալ պայմաններում անհրաժեշտ է պահպանել արդարությունը, իսկ

լավ մտածված բարոյական կանոնները չպետք է խախտել: Սակայն այնպես է ստացվում, որ առավելագույն օգուտ ստանալու համար, երբեմն հարկ է լինում խախտել այդ կանոնները՝ համապատասխան հսկողության պայմաններում: Բայց շատ դժվար է կանխատեսել դրա հետևանքները, հատկապես եթե այն կատարվում է ճնշման ներքո: Տպավորություն է ստեղծվում, որ ուսիլիտարիստական գործունեությունն ի վիճակի չէ պաշտպանելու ուրիշ մարդկանց, քանի որ դրա համար չկան անհրաժեշտ բոլոր հնարավոր հետևանքների հատակ գնահատականները:

Զ. Միլլի ավանդույթների շարունակող ՈՒՀԱՐԴ Բրանդտն իր «Բարորության և իրավունքի տեսություն» (1979) գրքում անդում է, որ ուսիլիտարիստները պետք է հանդիս զան բարեկեցության մաքսիմիլիացիայի պաշտպանությամբ՝ որպես բարոյական համակարգի յուրատեսակ բարոյական կողեքս: Այդպիսի համակարգում կանոնները կհամապատասխանեն մարդու բնույթին և հաշվի կառնվի միջին մարդու մտավոր ներուժը, ինչպես նաև նրա բացասական որակները՝ էգոիզմն ու իմպուլսիվությունը: Այսպիսով, Ռ. Բրանդտը ենթադրում է, թե որոշումներ ընդունելիս ուսիլիտարիզմի սկզբունքը պետք է բարոյական ուղեկցորդի դեր ծառայի:

Մեծ դժվարություններ են առաջանում, եթե ուսիլիտարիզմի ներկայացուցիչները փորձում են իրենց տեսությունը կիրառել գործնականում: Եթե փորձենք հասարակությունը կառուցել նրանց սկզբունքներով, ապա պետք է ունենանք անհավատալի չափերի տեղեկատվություն: Օրինակ, ինչն է դուր գալիս մարդկանց՝ սկսած կերակրատեսակներից, վերջացած սոցիալական ինստիտուտներով: Դա այնքան բարդ է, որ իրենք էլ, որպես կանոն, սահմանափակվում են տարբեր տեսակի կառույցների ստեղծման հնարավոր դրական հետևանքների մասին ընդիհանուր բնույթի քննարկումներով: Արդյունքում, թե՛ ազատ ձեռնարկատիրական կապիտալիզմը և թե՛ սոցիալիզմը դրական են գնահատվում ուսիլիտարիստների կողմից: Շատ տեսաբաններ դա բացատրում են նրանով, որ ուսիլիտարիստական ուսմունքն ամբողջությամբ խիստ թեքում ունի դեպի հավասարությունը:

Այսպիսով, քննարկումներն ու գիտական բանավեճերը ցույց են

տալիս, որ բավականին հիմքեր կան կասկածելու ուտիլիտարիստական բարօրության և մաքսիմալ օգուտի սկզբունքներին, որը և դարձավ այդ տեսության լուրջ քննարատության պատճառը։ Դամարվում է, որ լիբերալ (ազատական) ժողովրդավարության հասարակություններում ավելի բարձր է բավականություն ստանալու մակարդակը այլ հասարակությունների համեմատ։ Սակայն խնդիրն այն է, որ ուտիլիտարիզմը ի վիճակի չէ օրինականացնելու և հիմնավորելու լիբերալիզմի քաղաքական արժեքները, այստեղից էլ առաջ է գալիս ժամանակակից լիբերալ տեսաբանների դեմ լինելն այդ հայացքներին։

Լիբերալիզմի էվոլյուցիան 20-րդ դարում。 Հասարակական դաշինքի ժամանակակից վարկածը

20-րդ հարյուրամյակի մի քանի տասնամյակ պողիտիվիստական ազդեցությունը բավականին սահմանափակում էր քաղաքական հարցերի հետազոտությունը։ Նոյնիսկ անվանի գիտնական Բերտրան Ռասսելը, ով գրել է մեծ քաղաքական-ֆիլիսոփայական արժեք ունեցող «Իշխանություն» գիրքը, հստակ սահմանազատում էր այդ աշխատանքը իր «իրական ֆիլիսոփայական» գործերից։ Քաղաքական տեսությունն այդ տարիներին փաստորեն վերածվել էր քաղաքական ուսմունքների պատմության և միայն 1971 թվականին ճեղքվեց այդ ճգնաժամը, երբ լույս տեսավ Զոն Ռոուլսի «Արդարության տեսություն» գիրքը։

Զոն Ռոուլս (1921-2002) - ռեֆորմիստական լիբերալիզմի ամերիկյան տեսաբան, շուկայական տնտեսական սկզբունքներով արդար հասարակական կառույցի տեսության հեղինակ։ Մասնակցել է Երկրորդ աշխարհամարտին, դասավանդել մի շարք ամերիկյան հայտնի համալսարաններում, իսկ կյանքի վերջին տարիներին Դարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր էր։ 1958-1963 թթ. «Փիլիսոփայական ռեվյու» ամսագրում տպագրեց իր՝ արդարության տեսության մասին առաջին հոդվածները, որոնք լայն արձագանք գտան ակադեմիական շրջանակներում։ 1971 թ. հրատարակվեց նրա գլխավոր աշխատությունը՝ «Արդարության

տեսությունը», որը ուժեղ ազդակ դարձավ լիբերալ արժեքների ավանդական մոտեցումների վերահմաստավորման համար:

«Արդարության տեսությունը» միջառարկայական ուսումնասիրություն է, որն ամբողջությամբ ուղղողողված է պրակտիկ նպատակների՝ իրական քաղաքական կյանքում արդարության սկզբունքների ներդրմանը: Նրա հետաքրքրությունները կենտրոնացած են այն հարցի լուծման վրա, թե իր սկզբունքների համաձայն կառուցված սոցիալ-քաղաքական կառույցը կարո՞ղ է կայուն լինել, թե՝ ոչ: Նրա աշխատանքի առաջին մասը նվիրված է այդ հարցի դրական հիմնավորումը տալուն: Հաջորդ մասում նա վերլուծում է դրա իրականացնան ինստիտուցիոնալացնան խնդիրը, իսկ վերջինում՝ փորձ է անում ճշտելու, թե կարո՞ղ են իր սկզբունքները ծառայել որպես արդարության հասարակական տեսություն կայուն կարգավորվող հասարակությունում: Զ. Ոոուլսն ապացուցում է, որ կայունության պահանջներն են կանոնավորությունը, սոցիոլոգիային և քաղաքական գիտությանը՝ ձգտելով բացահայտել արդարության իր սկզբունքների պայմանները: Դրանով նա վերադառնում է քաղաքական տեսության ավանդություններին, ինչը կարևոր ներդրում էր քաղաքագիտական մտքի զարգացման մեջ: Զ. Ոոուլսը իր հայացքները պաշտպանելու համար երկու հիմնավորում է կատարում՝

1. Այդ տեսության մեջ կատարվող դատողությունները հավասարակշռված և նոտածված դատողություններ են: Տեսաբանը դրանց հասնում է մանրամասն վերլուծության արդյունքում՝ ազատվելով ինչ որ «հատուկ հետաքրքրությունների» և այլ նախադրված ազդեցություններից: Այլ կերպ ասած, նա կատարում է տրամարանական վերլուծության պահանջները՝ չհավատալ նախնական ինտուիցիային:
2. Նա օգտագործում է «ռեֆլեքսային հավասարակշռության» մեթոդը, որն ունի իր ննանատիպ արտահայտությունը տրամաբանության և լեզվաբանության մեջ: Այն դեպքում, երբ դատո-

ղությունները չեն համապատասխանում սկզբունքներին, անհրաժեշտ է շարունակել հարցեր առաջ քաշել ոչ միայն կատարված եզրահանգումների, այլև նախնական դատողությունների մասին և հասնել հավասարակշռության դրանց միջև։

«Արդարության տեսությունը» ոչ միայն վերադարձ էր քաղաքական փիլիսոփայության հիմնարար խնդիրներին, անհրաժեշտի հետազոտությանը, այլև ուղղված էր պրակտիկ նպատակների՝ ընթացող քաղաքական կյանքում արդարության սկզբունքների հրականացմանը։ Զ. Ռոռլսը կենտրոնացել էր այն հարցի լուծմանը, թե արդյո՞ք քավարար կայուն կլինի այն սոցիալ-քաղաքական կառույցը, որը ստեղծվել է իր սկզբունքներով։ Այդ արդարության սկզբունքները պետք է կոնկրետացնեն, թե հասարակության հիմնական կառույցը ինչպես պետք է բաժանի «առաջնային բարիքներին» տիրապետելու հնարավորությունները։ Առաջնային բարիքներն իրենց մեջ ներառում են հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, իշխանություն, հեղինակություն, կյանքի հնարավորություններ, ինչպես նաև այնպիսի բարիքներ, ինչպիսիք են բարեկեցությունն ու եկամուտները։ Զ. Ռոռլսն ընդգծում է դրանց կարևորությունն ամեն մի բանական մարդու համար, որոնց տիրապետումը գրեթե դառնում է մարդու կյանքի ծրագիր։ Ինչպես նշում է Զ. Ռոռլսը. «Արդարության բարիքները դա՝ ա) սեփական նպատակներին հասնելու առավել ճկուն միջոցներն են, բ) սեփական նպատակներին հասնելու արդյունավետ պայմաններն են, գ) սեփական նպատակների ձևավորման քննադատական և գիտակցված պայմաններն են»։

Այդ նպատակներին հասնելու համար նա ստեղծեց իրավունքի ապահովման ընթացակարգային մեթոդը։ Վերջինիս մշակման համար Զ. Ռոռլսը դիմում է «հասարակական դաշինքի» տեսությանը։ Ինչպես հայտնի է, հասարակական դաշինքը դա հանաձայնություն է պոտենցիալ քաղաքացիների (կամ նրանց և պոտենցիալ կառավարողների) միջև սոցիալական կամ քաղաքական հարաբերությունների մեջ նտնելու պայմանների մասին։

«Հասարակական դաշինքի» տեսությունը ենթադրում է այնպիսի մի վիճակ, երբ քաղաքական (հնարավոր է նաև սոցիալական) իրավունքներ և պարտականություններ չունեցող մարդիկ հասնում են

քաղաքական և սոցիալական համակարգի հիմքերի մասին համաձայնության, որի պայմաններում նրանք արդեն կունենան իրավունքներ և պարտականություններ, ներառած այդ դաշինքի պայմանները պահպանելու պարտավորություն: Հասարակական դաշինքի խնդիրը միշտ էլ եղել է հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում (թ. Հորս, Օ. Կոնս, Ժ. Ժ. Ռուսան և ուրիշներ):

Հասարակական դաշինքը թույլ է տալիս քաղաքական հայացքների տարբերություն, սակայն պահանջում է մեկ պարտադիր պայմանի կատարում, այն է՝ անհատի համաձայնության կարևորությունը այն կանոններին, որոնք սահմանափակում են իր ենթադրյալ ներքին ազատությունները: Այսպիսով՝ հասարակական դաշինքի հիմքում ընկած է հասարակության նկատմամբ անհատական նոտեցումը, որի համաձայն մարդիկ իրենց քաղաքական իրավունքների և պարտավորությունների աղբյուրն են, ինչով իրականացնում են այն լիբերալ գաղափարը, որ անհրաժեշտ է օրինականացնել անհատի ազատությունները: Իր բոլոր տարբերակներով հասարակական դաշինքի տեսությունն այնպիսի պատկերացում է տալիս քաղաքական հասարակության մասին, թե դա միության ձև է, որի նպատակն է նրա անդամների շահերի պաշտպանությունը, նրանցից ամեն մեկի ներքին ինքնուրույնության (ավտոնոմիայի) հիմքի վրա: Հասարակական դաշինքի գաղափարը հնարավորություն է ընձեռում միավորելու տարբեր անհատական շահերն ու արժեքները լայնորեն օգտագործվող միջոցների օգնությամբ՝ հարցի լուծման փոխհամաձայնեցված ընթացակարգով: Հենց Զ. Ռոռլսի տեսության դաշինքի ուղղությունն առավել մեծ ազդեցություն թողեց լիբերալ հոսանքի ժամանակակից մտածողների վրա, քանի որ նա վերականգնեց արևմտյան քաղաքական-փիլիսոփայական նախկին ավանդույթները՝ դրանք օգտագործելով ժամանակակից պայմաններում: Դրանով է բացատրվում նաև այն, որ նա ունեցավ քազմաթիվ հետևորդներ:

Զ. Ռոռլսը ենթադրում էր, որ հասարակական դաշինքն իրենից ներկայացնում է արդարության սկզբունքների համարժեք մոդել, ինչը կապված էր նրա այն համոզմունքի հետ, որ դաշինքի ազնվությունը ապահովվում է նրա մասնակիցների համաձայնությամբ, թե դրանց իրենք կենթարկվեն ապագայում: Դրա համար Զ. Ռոռլսը

իր տեսությունն անվանեց. «արդարությունը որպես ազնվություն»: Հիմնական գաղափարը այն է, որ արդարությունը համաձայնության օբյեկտն է: Այսպիսով՝ պատկերացնենք, որ նրանք ովքեր նաևնակցում են սոցիալական համագործակցությանը միասին, միասնական գործունեությամբ կընտրեն սկզբունքներ, որոնք ներառում են իհմնական իրավունքներն ու պարտականությունները և կորոշեն սոցիալական բարիքների բաժանման կարգը: Հասարակական դաշինք կնքելով՝ «մարդկանց խումբն իր մեջ պետք է մեկնադիշտ որոշի, թե ինչն է արդարությունը, իսկ ինչը՝ անարդարությունը»: Այն սկզբունքները, որոնց վրա նրանք կանգ կառնեն, պետք է ուղղորդեն հետագա ողջ քննադատությունն ու ինստիտուտների բարեփոխումները: Այդ տեսանկյունից, հասարակական դաշինքը շատ ընդլայնված սովորական պայմանագրի տեսք ունի: Սակայն ինչպես Զ. Ռոռլսի, այնպես էլ նրա նախորդների համար ելակետային դաշինքը դա իրական պատմական պայմանագիր չի, այլ վարկածային է: Այսինքն՝ դա ավելի շատ երևակայական ոլորտին է պատկանում և արմատներ չունի ոչ պատմության և ոչ էլ փորձի առունով:

Զ. Ռոռլսի կողմից ներկայացված հասարակական դաշինքը պարունակում է մի շարք անշշտություններ: Օրինակ, նա համոզված է, որ մարդիկ կընտրեն որոշման ավելի հանգիստ ձևեր՝ մոռանալով, որ մարդկային բնույթին հատուկ է որևէ գնալու, խաղալու հակումը: Այնուամենայնիվ, կարելի է ասել, որ Զ. Ռոռլսը, փաստորեն, վերականգնեց հասարակական դաշինքի ավանդույթն արևմտյան լիբերալ քաղաքական-փիլիսոփայական և տեսական մտքում՝ որպես իրենց առաջադրած գաղափարների և «լավ կազմակերպված հասարակության» գաղափարի օրինականացման միջոց:

Արդարության սկզբունքները և արդարության տեսության նոր մեկնաբանությունը

Մարդիկ ելակետային դիրքում դաշինք են կնքում արդարության սկզբունքների հետ, որն ըստ գաղափարի, պետք է երաշխավորի հնարավոր սոցիալական նվազագույնի ամենաբարձր նակարդակը:

Քանի որ ելակետային դիրքում պայմանավորվածություն կա, որ

առավել բանական ճանապարհը պետք է սահմանափակի մարդու համար հնարավոր վնասը, ապա անոնիմ (գաղտնի) ձևով կհաստատվեն հետևյալ երկու սկզբունքները՝

1. Բոլոր մարդիկ ունեն հավասար իրավունքներ՝ հիմնված առավել մեծ, հավասար, հիմնական ազատությունների ամբողջության վրա, որոնց համատեղելի են բոլորի համար ննանատիա ազատությունների համակարգի հետ (ազատության սկզբունք):

2. Սոցիալական և տնտեսական անհավասարությունը պետք է կարգավորվի այնպես, որ ա) նա ուղղորդված լինի առավել հաջողակներին, բ) ինստիտուտները և դիրքը հասարակության մեջ պետք է հասանելի լինեն բոլորին՝ հնարավորությունների հավասարության պահպանումը ազնիվ պայմաններում:

Դատկապես այդ երկու սկզբունքներն են հիպոթեզային հասարակական դաշինքի արդյունքները։ Դրանք արդար են, որովհետև դրանց ձևավորման ընթացակարգն ազնիվ է եղել։ Այստեղ հարկ է նշել, որ Զ. Ռոուլսը առաջնությունը տալիս է առաջին սկզբունքին և գտնում, որ առանց դրա հնարավոր չէ երկրորդի կիրառում։ Սակայն ազատությունը ևս չի կարող անսահմանափակ լինել։ Այն կարող է սահմանափակվել ամեն առանձին մարդու հնարավոր առավել ընդհանրական ազատությունները պաշտպանելու նպատակով։ Այսպես, օրինակ, մանուլի ազատությունը կարող է սահմանափակվել դատավորների անաչառությունն ապահովելու համար։ Եթե հետևենք Զ. Ռոուլսի սկզբունքներին, ապա ըստ նրա մոտեցման, երկրորդ սկզբունքում առաջնային տեղ է տրվում հաջողակներին, այսինքն՝ ունետուներին, ովքեր առավելություններ պետք է ունենան հասարակական դաշինքի մյուս մասնակիցների նկատմամբ։

Նրա դիրքորոշումը հակասական էր և քննադատության ենթարկը-վեց «աջից», որոնք մեղադրում էին նրան եգալիտարիզմի մեջ (համընդիանուր հավասարության հիման վրա հասարակական սոցիալական կյանքի կազմակերպման տեսություն) և «ձախից»՝ անհավասարությունն օրինականացնելու համար (առավել հաջողակներին բացարձակ առավելություն տալու համար)։

Ըստ Զ. Ռոուլսի արդարությունն իր մեջ պարունակում է ոչ միայն մարդկանց հավասարության ճանաչումը, այլև տարբերակված մո-

տեցման անհրաժեշտությունը: Եթե իմանական իրավունքները հասցնենք իր բարձրագույն կետին, որը համատեղելի է հավասար բաշխման հետ, ապա հնարավոր է ներմուծել այլ բարիքների անհավասար բաշխումը, եթե միայն այն ապահովում է առավել օգուտ առավել ոչ արտոնյալ քաղաքացիների համար՝ ինչն ընդունելի է բնակչության բոլոր խավերի համար: Զ. Ոոուլսը կենտրոնանում է ապացուցելու, որ եթե ուստիլիտար սխեմայում առավել անշահեկան վիճակում գտնվող մարդը զոհ է, ապա արդարության տեսությունում նա հանդես է գալիս որպես գործընկեր:

Դավասար իրավունքների սկզբունքը, որը հաստատում է, թե միևնույն մակարդակի տաղանդ և ունակություններ ունեցող մարդիկ, ծախսելով նույն էներգիան և ջանքերը տվյալ ձգտումների ասպարեզում, հավասար հեռանկարներ կունենան: Ընտանեկան դիրքը, ռասան, կրոնը, սեռը, ազգությունը չպետք է խոչընդոտեն նրանց հաջողության հասմելուն: Դավասար հնարավորությունների երաշխիքներ ունենալու համար հասարակությունը ստիպված է մեծ հարկ դնել ժառանգության վրա, ապահովել հասարակական կրթության լայն համակարգ, ընդունել հակառակությունը (հակախտրականական) օրենքներ: Նման հասարակական միջոցառումների որոշակի մակարդակի արդյունավետության ապահովման դեպքում, բարիքների և ծառայությունների բաժանումը կարող է իրապես կախված լինել տաղանդից, ունակություններից և նպատակասալացությունից:

Զ. Ոոուլսի երկրորդ սկզբունքի մեջ որոշակի դեր է խաղում «արդյունավետությունը»: Դրա տակ նա հասկանում էր, թե իրավունքների ու պարտականությունների կազմակերպումը հասարակության հիմնական կառուցվածքում արդյունավետ կլինեն, եթե հնարավոր չինի փոխել կամ վերակառուցել իրավունքների և պարտականությունների սխեման ոչ թե այն բանի համար, որ բարձրանա յուրաքանչյուր մարդու ակնկալիքների մակարդակը, այլ մարդու ակնկալիքների մակարդակը իշեցնելու շնորհիվ: Մրամից հետևում է, որ, ասենք, բաժանումից հետո, եթե պարզվի, թե ինչ-որ մեկը զգալիորեն ավելի շատ հարստություն ունի, քան նյուտները, ապա արդյունավետության կամոնը կխանգարի դա շտկել վերաբաժանման միջոցով: Սակայն նա կարծում է, որ ելակետային համաձայնության գալու ժամանակ

որոշումը կայացվում է անոնիմ ճանապարհով, ապա որոշում կայացողները գործում են ամենաքիչ վնասներ ստանալու սկզբունքով, ուստի, զատ նրա հասարակական դաշինք կնքելու դեպքում չի գործում արդյունավետության կանոնը:

Չևակերպելով արդարության երկու սկզբունքները՝ Զ. Ռոռլսը համարում անդրադարձել է այն հաղոցին, թե ինչպես պետք է կազմակերպվի հասարակության հիմնական կառուցքը, որ համապատասխանի այդ սկզբունքներին: Նա իր ուշադրությունը կենտրոնացնում է ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի վրա, որը նրա կարծիքով, կարող է համապատասխանել տարբերակման սկզբունքներին: Դրա համար նա գտնում է, որ անհրաժեշտ է ստեղծել չորս կառավարման մարմիններ:

1. Ռեսուրսների կուտակման վրա հսկող մարմին:

2. Կայունության մարմին:

3. Տրամսֆերտային մարմին:

4. Բաշխման մարմին:

Յավասար հնարավորությունների երաշխիքների և հիմնական ազատությունների առավել լայն պայմաններում տարբերակման սկզբունքը կարող է իրականացվել ինստիտուցիոնալ կառուցմերի միջոցով՝ վերոնշած մարմինների օգնությամբ:

1. Գոյություն ունի կապիտալի և բնական պաշարների (ռեսուրսների) մասնավոր սեփականություն: Ազատ շուկայական համակարգը օժանդակվում է պաշարների կուտակման վրա հսկողություն իրականացնող մարմնի կողմից:

2. Կայունության մարմնի գործառնությունը կլինի «բանականորեն լիակատար գրադարձությունն ապահովելու փորձը»:

3. Տրամսֆերտային մարմինը պետք է երաշխավորի սոցիալական նվազագույնը (այսինքն, ամեն մեկի համար նվազագույն եկանութը) կամ ընտանիքի ստեղծման ու զարգացման և հիվանդությունների կամ գործազրկության ժամանակ հատուկ վճարումները և այլն:

4. Բաշխման մարմինը պետք է պաշտպանի առավել հնարավոր արդարությունը բաժանման ժամանակ՝ պարտադիր հաշվի առնելով սեփականության իրավունքը:

Ուշադրություն է գրավում այն փաստը, որ արդար հասարակության կառուցների մոդելներում (բացի 2-րդ կետից), արդարության սկզբունքի իրականացումը Զ. Ոռուլսի կողմից ենթադրվում է միայն բաժանման մեթոդներով, այսինքն աղքատների օգտին հարուստների եկամուտների վերաբաշխման, գլխավորապես՝ հարկահավաքման միջոցով։ Այսպիսով նա հնարիավոր է համարում արդարության իր սկզբունքների իրականացումը հասարակությունում՝ առանց հրաժարվելու նրակացային շուկայից և արտադրության միջոցների մասնավոր սեփականությունից։ Դա հենց «սոցիալական շուկայական տնտեսության» տեսությունն է, որն այդքան տարածված ու ընդունված է ԱՄՆ-ում և այլ արևմտյան երկրներում։

«Արդարության տեսության» հիմնարակումից հետո Զ. Ոռուլսը երեք տասնամյակների ընթացքում հրապարակեց մի քանի հոդվածներ և էսսեներ, որոնցում խորացրեց որոշ խնդիրներ, բացատրեց իր տեսակետները՝ ոչ ճիշտ մեկնարամությունների կամ քննադատության դեպքում և վերանայեց մի շարք հարցեր, երբ քննադատությունը համարեց կառուցողական։ Նրա հայացքների էվոլյուցիան կարելի է բաժանել երկու կարևոր փուլերի։ 1971-1982 թթ. ավարտվեցին Թե՛ներովյան «Դիմնական ազատություններն ու նրանց առաջնայնությունը» դասախոսություններով։ Այդ շրջանի աշխատանքներում առկա է մի քանի քննադատական հոդվածների նրա պատասխանները և արդարության տեսության մեկնարամության մի շարք մեկնարամությունների փոփոխություններ, որոնք, առաջին հերթին, հնարավորություն են տալիս նկատել Զ. Ոռուլսի կապը Ե. Կանտի գաղափարների հետ։

Երկրորդ փուլում՝ 1982-ից մինչև 21-րդ դարի սկիզբը հրապարակվեցին նրա «Արդարությունը որպես ազնվություն. քաղաքական և ոչ թե մետաֆիզիկական» (1985), «Սքանչելի համաձայնության գաղափարը» (1987) և «Իրավունքի առաջնայնությունը և բարօրության գաղափարը» աշխատությունները։ Վերջին տարիներին նա հեռանում է կանունականությունից և իր տեսությունն ավելի շուտ ներկայացնում է որպես քաղաքական, քան փիլիսոփայական։

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Ուստիլիտարիզմում գերակայող տեսական երեք դպրոցները և ուստիլիտար ստուգման ենթակա հիմնական ասպարեզները:
2. Առավելագույն օգուստի սկզբունքը:
3. Զ. Ողովլսի ռեֆորմիստական լիբերալիզմը: Հասարակական դաշինքի ժամանակակից վարկածը:
4. Արդարության սկզբունքները և արդարության տեսության նոր մեկնաբանությունը:

Գրականություն

1. **Алексеева Т. А.**, Современные политические теории, МГИМО, 2007.
2. **Алмонд Г.**, Политическая наука: История дисциплины/Политическая наука: новые направления, М., 1999.
3. Политология: хрестоматия (сост М. А. Василик, М. С. Вершинин), М., 2000.
4. **Ролз Дж.**, Теория справедливости, Новосибирск, изд-во НГУ, 1995.
5. **Соловьев А. И.**, Политология. Политическая теория. Политическая технология, М., 2000.

ԳԼՈՒԽ 5. ԼԻԲԵՐՏԱՐԻԶՄ ԵՎ ԿՈՄՈՒՆԻՏԱՐԻԶՄ

Լիբերտարիզմ: Ֆրիդրիխ Ֆոն Շայեկի լիբերտարիզմը:
Որպես Նոզիկը «Մինհմալ (նվազագույն) պետության»
մասին: Գյունտեր Ռորմոգերը ժամանակակից լիբերալիզմի
ծգնաժամի մասին: Կոմունիտարիզմ: Կոմունիտարիստները
արդարության մասին:

Լիբերտարիզմ: Ֆրիդրիխ Ֆոն Շայեկի լիբերտարիզմը

Լիբերտարիզմը ժամանակակից լիբերալիզմի հոսանքներից
է, որը շեշտադրումը կատարում է հասարակության ազեցության
յամբ ծևավորվող անհատի իրավունքների և ազատություննե-
րի վրա, իսկ այդ հանգամանքներում պետությանը նվազագույն
տեղ է հատկացնում:

Լիբերտարիզմը ժամանակակից գաղափարական հոսանքներից
ամենամոտ կանգնած է թերևս անարխիզմին: Նա պետության մեջ
տեսնում է մարդու ազատությունները ճնշող, նրա իրավունքները
խախտող շուկայի ազատությունը խեղող աղբյուրին:

**Քոլոր լիբերտարիստական շարժումները կարելի է բաժանել
երկու մեծ խմբի՝ պրագմատիկ լիբերտարիստների և սկզբուն-
քային լիբերտարիստների:**

Պրագմատիկները պաշտպանում են «Մինհմալ (նվազագույն) պե-
տության» գաղափարը, սակայն ոչ թե նրա համար, որ նրա կողմից
պաշտպանվող մարդու իրավունքները սուրբ են, այլ այն բանի հա-
մար, որ նրա կողմից այդ իրավունքները պաշտպանող գործառնությունների սահմանափակումը ստեղծում է մի շարք առավելություններ: Այդ հոսանքի հիմնական գաղափարները բավականին պարզ արտա-
հայտել է Ֆրիդրիխ Ֆոն Շայեկը, ով հաստատում էր, որ եթե մենք
ցանկանում ենք բավարարել մարդկանց ցանկությունները, ապա
հարկ է պետությանը փոքր տեղ հատկացնել, իսկ շուկային մեծ՝ թույլ
տալով վերջինիս օգտագործել ողջ տեղեկատվությունը մարդկային

ձգտումների մասին: Որոշ լիբերտարիստներ ենթադրում են, որ պետության դերի այդպիսի սահմանափակումը թույլ կտա զարգացնել արտադրությունը, հետևապես առավելագույնի հասցնել օգուտը և ապահովել արտադրության առավելագույն արդյունավետությունը:

Ֆրիդիս Ավգուստ Փոն Շայեկ (1899-1992): Ավստրիորիտանական հանրաճանաչ տնտեսագետ և քաղաքագետ, հեղինակ է շուկայական տնտեսության հիմնահարցերին նվիրված հիմնարար հետազոտությունների, ժամանակակից լիբերալիզմի և լիբերտարիզմի դասական ներկայացուցիչներից է: Տնտեսական հետազոտությունների Ավստրիական ինստիտուտի, ինչպես նաև՝ լիբերալ ուղղության վիխտիանների, տնտեսագետների, քաղաքագետների եվրոպական միավորման հիմնադիր: Տնտեսագիտության գծով Նորելյան մրցանակի դափնեկիր (1974): Շեղինակ է տասնյակ աշխատությունների, այդ թվում՝ առանձնակի նշանակալի լիբերտարիստական «ճանապարհ դեպի ստրկություն» (1944), «Անհատապաշտություն և տնտեսական կարգուկանոն» (1948), «Գիտության հակահեղափոխությունը» (1952), «Կապիտալիզմի պատմաբանները» (1954), «Ազատության հիմնական օրենքը» (1960), «Իրավունք, օրենսդրություն և ազատություն» (1973), «Սոցիալական արդարության տեսիլքը» (1976), «Ազատ ժողովրդի քաղաքական համակարգը» (1979), «Կործանարար ինքնավստահություն, սոցիալիզմի մոլորությունները» (1988) և այլն:

Ֆ. Շայեկի աշխատությունները լուրջ հիմնավորումներ են տալիս հերելու սոցիալ-ռեֆորմիստական քաղաքականության հիմքերը («համընդհանուր բարեկեցության պետության»): «Ոչինչ այնքան կործանարար չէ անհատական ազատության իրավաբանական երաշխիքների համար, ինչքան սոցիալական արդարության տեսիլքի ձգտումը», - գրում է Ֆ. Շայեկը: Արդեն սկսած 1980 թթ. Ֆ. Շայեկը փորձում էր ցույց տալ, որ կապիտալիզմի և սոցիալիզմի մեջ, «միջանկյալ ճանապարհ» չկա: Պնդում էր, որ սոցիալիզմի պայմաններում բանական տնտեսական հաշվարկը հնարավոր չէ: Նա դրան հակադրում է

կապիտալիստական շուկան, առաջին հերթին՝ տնտեսական ու քաղաքական կյանքի կարգավորման շուկայական միջոցները:

Ֆ. Յայեկը անհաշտելի և հետևողական հակառակորդ է մտավոր նախագծված սխեմաներով և իդեալական մոդելներով հասարակության վերափոխություններին: «ճանապարհ դեպի ստրկություն» գրքում (1944) ցույց է տալիս, որ անգամ տնտեսական կյանքի չափավոր պետականացումը վերջիվերջո հանգեցնում է տոտալիստարիզմի (ամբողջատիրության) հաստատմանը: Նա համոզված էր, որ այն հասրակությունները, որոնք հենվում են մրցակցության վրա՝ վերջիվերջո մյուսներից ավելի հաջող են հասնում իրենց նպատակներին: Այս եզրահանգումը, նրա կարծիքով, հաստատված է ժամանակակից քաղաքակրթության պատմությամբ:

Ֆ. Յայեկը հստակ տարանջատում էր «տնտեսությունը» և «շուկայական գործընթացը»: Իր հասկացությամբ տնտեսությունը դա կազմակերպություն է կամ սոցիալական կառույց, որտեղ ինչ-որ մեկը՝ նպատակների ընդհանուր չափորոշչի համաձայն, գիտակցաբար տեղադրում է ռեսուրսները: Ինքնիրեն ստեղծվող շուկայում ոչ մի այդպիսի բան չկա: Ինքնիրեն առաջացած տնտեսությունը, որը պարունակում է անհամար անհատական տնտեսական կառույցներ, ըստ Յայեկի, ունի երկու առավելություն: Առաջին՝ այդ տնտեսությունն օգտագործում է իր բոլոր անդամների գիտելիքները և ոչ թե միայն տնտեսության կազմակերպողներին: Երկրորդ՝ նպատակները, որին նա ծառայում է, անհատների մասնավոր նպատակներն են՝ իրենց ողջ տարրերությամբ և հակասություններով հանդերձ: Բոլորի համար միակ ընդհանուր նպատակը դա այնպիսի պայմանների ստեղծումն է, որտեղ ամեն մի պատահական ընտրված անհատի հնարավորություններն առավել արդյունավետ լինեն իր նպատակներն իրականացնելու համար: Ենց դա ի նկատի ունեն, երբ պնդում են, թե շուկայական կարգը կարգավորված սոցիալիստական կարգի համեմատ ապահովում է առավելագույնը:

Միաժամանակ Ֆ. Յայեկը ընդունում է, որ շուկայի թելադրանքն իր մեջ վտանգ է պարունակում անհատի ազատության հանդեպ: Մրցակցությունը ստեղծում է ինչ-որ անդեմ պարտադրանք՝ ստիպելով շատ անհատների վերակառուցել իրենց կյանքի ձևն այնպես, որ

դա չէր կարող արվել ոչ մի ցուցումով կամ հրամանով: Նա նաև իրեն չի համարում «ազատ տնտեսվարման» այն կողմնակիցներից, որոնք բացարձակապես դեմ են սահմանափակումներին: Որոշ սահմանափակումներ անհրաժեշտ են, սակայն դրանք չպետք է լինեն արհեստական արգելքներ, այլ պետք է լինեն բնական, որոնք ինքնիրեն առաջանում են սոցիալ-մշակութային զարգացման գործընթացում: Այդ կանոնները, առաջին հերթին, իրենց մեջ պարունակում են ուրիշ սեփականության յուրացման մերժումը և կամավոր կերպով վերցուած պարտականությունների կատարումը:

Բնական ընտրության սկզբունքը, այն է՝ առավել հարմարված սոցիալական ինստիտուտների գոյատևումը Ֆ. Շայեկը փոխադրում է մարդկային հասարակության պատմության վրա: Այդ ընտրությանը դիմանում են այն կանոնների համակարգերը, որոնք այն կիրառող խմբի գոյատևման համար ապահովում են առավել լավ պայմաններ: Ըստ Ֆ. Շայեկի արդարությունը չպետք է կապել ինչ-որ բաշխման նպատակի հետ: Ինչ-որ անհատ կամ խումբ չի կատարում հարստության կամ այլ իրերի ընդհանուր բաշխումը: Ուստի չի կարելի պնդել, թե բաշխումը կարող է անարդար լինել, քանի որ այդ հասկացությունը կիրառելի է միայն մարդու գործունեությանը: Ֆ. Շայեկը դրանից եզրակացնում է, որ ցանկացած բաշխման ճանապարհներն եւկանորեն հակասում են ազատությանը: Այսպիսով, ապրանքների ազատ շուկայական հասարակությունում, որտեղ տնտեսական գործունեության արդյունքը ոչ թե գիտակցված ընտրությունն է, այլ բազմաթիվ անջատ անհատների ընտրությունը, ընդհանրապես չի կարող առաջանալ արդարության վերաբաշխման գաղափարը, իսկ բաշխման ներմուծման փորձերը հասարակությունում քայլայիշ են ազատության և անհատականության համար:

Որբերտ Նոգիկը «Մինիմալ (նվազագույն) պետության» մասին

Սկզբունքային լիբերտարիզմը տարբերվում է պրագմատիկ լիբերտարիզմից գլխավորապես նրանով, որ այն դիտարկում է «մինիմալ պետության» կողմից պաշտպանվող իրավունքը,

ինչպես բնականները կամ հիմնարարները: Իրավունքը ինքնըստինքյան բարօրություն է և ոչ թե ինչ-որ պատահական պատճառների արդյունք: Ընդ որում, դա բարձրագույն նշանակության բարօրություն է, որը չի կարելի զոհել որևէ այլ արժեքի համար:

Այդ հոսանքի առավել նշանավոր ներկայացուցիչն է Ռոբերտ Նողիկը, որի հիմնական աշխատության՝ «Անարխիա, պետություն և ուտոպիա»-ի մեջ մասը ներկայանում է որպես Զ. Ռոռլսի «Արդարության տեսության» այլընտրանք:

Ռոբերտ Նողիկ (1938-2002) - Ամերիկյան գիտնական, լիբերտարիզմի ականավոր գաղափարախոսներից մեկը: Ծնվել է Ռուսաստանից ներգաղթած աղքատ իրեայի ընտանիքում: Եղել է Յարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր: Յիմնական աշխատություններին են «Անարխիա, պետություն և ուտոպիա» (1974), «Բանականության բնույթը» (1993), «Ի՞նչու ինտելեկտուալներին դուր չի գալիս կապիտալիզմը» (1998) և այլն:

Ո. Նողիկը վերոնշած աշխատության համար 1975 թ. արժանացավ ԱՄՆ-ի Ազգային մրցանակին՝ որպես տարվա լավագույն գրքի հեղինակ: Նրա հետազոտությունը լիբերտարիստական գաղափարների հիմքերի մասին քաղաքական-փիլիսոփայական հիմնարար աշխատություն է: Լինելով լիբերալիզմի ծայրահեղ ձևը՝ լիբերտարիզմը տարբերություն է դնում անհատական ազատության արժեքների և բարեկեցության ու հավասարության արժեքների մեջ: Դենվելով միակ ազատության արժեքի վրա՝ նա փորձում է ձևակերպել այն կանոնները, որոնք անհատները կարող են կատարել մեկը մյուսի նկատմամբ, առանձնացնել անհատների դերը պետության կազմակերպման մեջ և ընդհանրապես որոշակիացնել, թե ինչպիսի իշխանություն պետք է ունենա պետությունը:

Աշխատության սկզբում Ո. Նողիկը նշում է. «Անհատներն ունեն իրավունքներ և կան բաներ, որ ոչ մի այլ անձ չի կարող կատարել նրանց նկատմամբ՝ չխախտելով այդ իրավունքները»: Այս պնդումը բավական է, որ նշվի սկզբունքային լիբերտարիզմի հենման կետը: Ընդ որում, Ո. Նողիկը կարծում է, որ խոսքը գնում է ոչ միայն այդ

իրավունքների հարգման մասին, այլ այն մասին, որ դրանք պետք է ունենան իիմնարար կամ, շատ թե քիչ, բացարձակ սահմանափակում: «Իրավունքը որպես սահմանափակում» հասկացությունը կամ ինչպես ինքն է բացատրում «բարոյական կողմի սահմանափակումը» նշանակում է, թե խոսքը գնում է ամեն մի անհատի պաշտպանության երաշխիքների մասին: Տվյալ սահմանափակման բացարձակ բնույթը ենթադրում է, թե անհատական իրավունքները չեն կարող խախտվել ինչ-որ սոցիալական նպատակներ լուծելու համար: Օրինակ՝ ամբողջ հասարակության բարեկեցության կամ անվտանգության համար: Դասկանալի է, որ այդ հենակետային դրույթի ընդունման դեպքում առավել հարմար է «մինիմալ պետության» գաղափարը, որ մի կողմից, ի տարբերություն անարիխզմի, որոշակի երաշխիք է տալիս այդ իրավունքները պաշտպանելու համար, իսկ մյուս կողմից՝ դա վերաբաշխնան իրավասություններ ունեցող պետություն չէ, որ կարող է բռնություններ կատարել բնակչության որոշ հատվածի նկատմամբ:

Ո. Նոզիկի տեսության ներդրած առաջին սկզբունքը այն է, որ ամեն մի անհատ ունի երեք իիմնարար իրավունք: Առաջին՝ ֆիզիկական անվտանգության իրավունք, երկրորդ՝ ոչնչով չսահմանափակվող ազատության իրավունք, երրորդ՝ սեփականության անձեռնամնելիության իրավունք, որին չի կարելի ձեռք տալ առանց իր համաձայնության:

Ո. Նոզիկի մոտեցման նորությունը այն է, որ փորձել է բացատրել, թե ինչպես կարող է պետությունն առաջանալ բնական ճանապարհով, առանց խախտելու որևէ մեկի իրավունքները, սակայն առանց «հասարակական դաշինքի» գաղափարի օգտագործման: Ընդ որում, խոսքը գնում է «մինիմալ պետության» ստեղծման մասին, որը կարող է ձևավորվել երկու պայմանների առկայության դեպքում: Առաջին, եթե մարդիկ դեկավարվեն սեփական շահերով: Երկրորդ, եթե նրանք հարգեն մյուսների իրավունքները, չխախտեն դրանք կամ ծայրահեղ դեպքում՝ հատուցեն հասցված վնասը:

Բացառելով ամեն տեսակի պետությունը, բացի նրանից, որ դուրս չի գալիս «պետությունը գիշերային պահակ է» լիբերալ «դասական» հասկացությունից, մեխանիկորեն բնորոշ են այն իրավունքներին, որոնց Ո. Նոզիկը վերագրում է անհատներին: Ընդունելով այդ տիպի

իրավունքները, որոնք հիմնարար են քաղաքական բարոյականության համար, նշանակում է մեխանիկորեն բացառել արդարության ցանկացած տեսություն, որը նախատեսում է հարստության վերաբաշխում: Իր սկզբունքը Ռ. Նոզիկը հանառոտ ձևակերպել է այսպես. «ամեն մեկից իր ընտրության համաձայն, ամեն մեկին ուրիշների կողմից ընտրությամբ»: Այս մոտեցման հիմքում ընկած է քաղաքական ոլորտում բնական ազատության բարձրագույն արժեքի դրությը: Այդ իմաստով նա նորություն չի բերում: Նա գտնում է, որ արդարության սկզբունքները կարող են բնութագրվել երեք հիմնական տեսանկյունից՝ պատմության տեսանկյունից, չափանիշներին հասնելու նպատակներով և միջոցներով:

Արդարության պատմական սկզբունքը բաշխման արդարությունը կապում է նրա ձևավորման հետ: Այլ կերպ ասած, մարդու գործողություններն անցյալում կամ ինչ-որ իրավիճակ կարող են հանգեցնել տարբերակված իրավունքների ստեղծմանը կամ պարզևատրման ինչ-որ արարքի համար:

Արդարության նպատակային սկզբունքը բաշխման արդարությունը կապում է գործերի վիճակի կամ ինչ-որ կառույցի կամ նպատակի հետ:

Չափանիշային սկզբունքը բաշխման արդարությունը կապում է որևէ յուրահատուկ պատմական փաստի հետ, անհատների բնութագրման հետ (բարոյական արժեք, տաղանդ և այլն):

Ռ. Նոզիկի տեսության հակառակորդները հատկապես ուշադրություն են դարձնում այն խնդրին վրա, որ իրականության մեջ հնարավոր չեն «նվազագույն պետության» ստեղծման գործընթացը, քանի որ այն բացառում է ամեն ինչ նորից սկսելու հնարավորությունը, այսինքն՝ այն կիրառելի չեն: Անգամ նրա փորձը փոփոխությունների ենթարկել իր փաստարկները, դրանք ավելի համոզիչ չեն դարձնում: Տեսական ուշադրի վերլուծության դեպքում նոզիկյան լիբերտարիզմը, այնուամենայնիվ, բավականին խոցելի է: Անհատական իրավունքներն ըստ էության լիարժեքորեն չեն օրինականացվում: Վերջիվերջո, Ռ. Նոզիկը Զ. Ոռուլսի նման արհեստական կառույց ստեղծեց:

Գյունտեր Ռորմոզերը ժամանակակից լիբերալիզմի ճգնաժամի մասին

Ժամանակակից լիբերալիզմի՝ լիբերտարիզմի վերլուծությամբ 20-րդ հարյուրամյակի 90-ական թվականներին հանդես եկավ գերմանացի փիլիսոփիա, քաղաքագետ Գ. Ռորմոզերը, ով լինելով պահպանողական հայացքների կրող, սակայն լիբերալ հայացքները լիովին ընդունող անձնավորություն, քննադատաբար անդրադարձավ խնդրին՝ փորձելով ցույց տալ, իր կարծիքով, արդի ժամանակներում ճգնաժամային վիճակում գտնվող լիբերտարիզմին նորովի մոտեցումների կիրառման անհրաժեշտությունը:

Պրոֆեսոր Գյունտեր Ռորմոզերը ծնվել է Գերմանիայում 1927 թ.: Բազմաթիվ փիլիսոփայական, քաղաքագիտական, կրոնական և մշակութային բնույթի աշխատությունների հեղինակ է: 1994 թ. նրա «Լիբերալիզմի ճգնաժամը» մենագրությունը, մասնագիտական հանձնաժողովի որոշմամբ, մտել է Գերմանիայում տպագրված տասը լավագույն գրքերի ցանկը:

Համոզված լինելով լիբերալիզմի բացարձակ անհրաժեշտության մեջ՝ Գ. Ռորմոզերը պայքարում է ճշնարիտ լիբերալիզմի համար՝ առանց արդի ժամանակներում դրան հասուն խեղաթյուրումների: Համեմատության նպատակով նա վերցրել է իր կարծիքով լիառատ լիբերալիզմով ապրող Գերմանիայի և դրա բացակայությունն ունեցող Ռուսաստանի օրինակները: Նա իր աշխատությունը սկսել է լիբերալիզմի դեմ սպանիչ մեղադրանքով՝ քաղաքական փիլիսոփայական տկարության, իսկ ավելի կոնկրետ՝ բարձր հոգևոր նպատակների բացակայության մեջ: «Մինչ այժմ արևմտյան աշխարհին հեշտ էր արդարացնել իր գոյությունը և հիմնավորել իր իմաստը: Դրա համար բավական էր նշտապես հենվել իրական սոցիալիզմին հակակիր լինելու անհրաժեշտության վրա: Հոգևոր առումնով, ինչպես նաև գաղափարապես և քաղաքականապես որոշակի առումներով մենք ապրում էինք սոցիալիզմի հաշվին»: Ներկայումս արևմտյան հանրությունը կանգնել է սեփական փիլիսոփայությունը չունենալու

փաստի առջև: Ոչ միայն սոցիալիզմը և լիբերալիզմը, այլև պահպանողականությունն է կորցրել հողը ոտքի տակ: Արևմտյան աշխարհը շարունակում է մտածել միայն տնտեսական կատեգորիաներով, ինչը չի համապատասխանում ժամանակակից մարտահրավերներին:

Կասկածից վեր է լիբերալիզմի բացարձակ անհրաժեշտությունը, բայց նրա գործունեության շրջանակները սահմանափակ են: Լիբերալիզմը հաջողությամբ է գործում, եթե իրավիճակը նորմալ է և բավարար մակարդակի վրա է գտնվում մարդկանց բարեկեցությունը: ճգնաժամային իրավիճակները հաղթահարելու համար լիբերալիզմի ուժերը չեն բավականացնում (օրինակ՝ նորագույն շրջանի Ռուսաստանում): Իր բոլոր մշտական փորձերում՝ սահմանափակելու պետական իշխանությունը, դնելու նրան օրենքների շրջանակների մեջ, լիբերալիզմն արտակարգ իրավիճակներում ի զորու չէ օգտագործել իշխանությունը: Նա չունի քաղաքական մտածողություն և պետության հետ նրա հարաբերությունները գուտ գործառնական են: Լիբերալիզմը զբաղված է շահերի համաձայնեցմանը և կարգավորմանը, սակայն չի կարող իր սեփական ներդրումն ունենալ այդ համաձայնության հոգևոր և մշակութային հիմքում: Լիբերալ բազմակարծությունն չի կարող ինքնարերաբար համախմբել հասարակությունը: Ֆիշտ է, լիբերալ ժողովրդավարությունը հակակշիռ չունի, սակայն լիբերալիզմը պետք է զսպել, որ չգլորվի դեպի անարիտիզմը, ինչի համար հարկավոր է այն ամրապնդել պահպանողականության հետ հոգևոր և մշակութային համագործակցությամբ: Քաղաքական գիտակցությունը ճգնաժամ է ապրում, քանի որ այն գրկված է բարոյական գաղափարից, ինչը նրան լեզիտիմություն կտար: Քաղաքականությանը հարկավոր են գաղափարներ, հեղինակություն և ավանդույթ:

Այսպիսով՝ Գ.Ռորմոզերը, գտնելով որ լիբերտարիզմն ու սոցիալ-ժողովրդավարությունն ապրել են իրենց դարը և լուրջ ճգնաժամի մեջ են, առաջարկում է ժամանակակից լիբերալիզմը փրկելու իր ճանապարհը՝ այն է լիբերալիզմի մեջ ներդնել նոր պահպանողական տարրեր, առավել ակտիվ օգտագործել քրիստոնեական կրոնական գործոնը:

Կոմունիտարիզմ: Կոմունիտարիստները արդարության մասին

20-րդ դարի երկրորդ կեսը հեշտ չէր լիբերալ քաղաքականության տեսաբանների համար: Նրանք 1970-ական թվականներից սուր քննադատության ենթակվեցին «աջից»՝ ուժ հավաքող նեռապահպանողականների կամ «նոր աջերի» կողմից և «ձախից»՝ ձախ-լիբերալ քաղաքական-տեսական ներկայացուցիչների կողմից:

Այդ ժամանակահատվածում հանդես եկան կոմունիտարիստները, որոնց առավել աչքի ընկնող ներկայացուցիչներից էին Մայքլ Սենդելը, Ալիստեր Մաքինթայրը, Մայքլ Ուոլցերը, Չարլզ Թեյլորը:

Կոմունիտարիստական շարժումը, առաջին հերթին, ուղղված է քաղաքացիական արժեքների և կոլեկտիվիզմի վերականգնանը:

Այն միավորում է փիլիսոփաների, քաղաքականության տեսաբանների և սոցիոլոգների մի խումբ, որոնք մտահոգված էին բարոյականության անկումից և դժգոհ վարվող քաղաքականությունից: Մասնավորապես, նրանք կարծում են, թե կառավարությունը, պաշտպանելով բազմաթիվ հատուկ շահեր, ուշադիր չի այնպիսի խնդիրների նկատմամբ, ինչպիսիք են կրթությունը, առողջապահությունը, հասարակական անվտանգությունը:

Կոմունիտարիզմը հասարակության գոյության իմաստը տեսնում է բարոյական արժեքների և հանրության մեջ՝ այն հակառարելով պետականությանը: Նրանք ենթադրում են, որ բարոյական մթնոլորտի փոփոխությունը հասարակության մեջ, վերջին հաշվով, կիշեցնի պետական միջամտության նակարդակը և կիանգեցնի իրավունքների ու պարտականությունների հավասարակշռությանը՝ առանց ավտորիտարիզմի (մենատիրության) կողմը գլորվելու:

Դարկ է նշել, որ կոմունիտարիստական քաղաքական տեսությունը մեծ վերելք է ապրում: Այն սկսվում է անհատականության լիբերալ տեսության քննադատությամբ: Կոմունիտարիստները գտնում են, որ

լիբերալ անհատականությունը ներկա է միայն այնտեղ, որտեղ խաթարվել են հասարակական կապերը, անհատները օտարացում են զգում, սակայն նրա համար հասարակական կյանքը և ավանդույթը ները անհրաժեշտ բաղադրամասեր են: Նրանց կարծիքով, նորմատիվային առումով այդպիսի անհատականությունը ծայրահեղ անցանկանալի է: Նրանք գերադասում են խոսել մարդկային հանրությունում որոշակի տեղ գրավող և կոնկրետ հանրության ազդեցության տակ ձևավորված մարդկային «Ես»-ի մասին: Հատկապես իր հանրությունից (գյուղ, ենթակուլտուրա, հասարակական-քաղաքական շարժումներ, էթնիկական խմբեր և այլն) մենք ձեռք ենք բերում առանձնահատուկ իրավունքներ և պարտավորություններ: Միաժամանակ մենք պարտադիր մասնակցում ենք մեր հանրության նպատակների իրացման գործընթացին:

Կոմունիտարիստական տեսությունը ուսումնասիրելիս առաջ է գալիս մի բարդ խնդիր: Դարցը այն է, որ կոմունիտարիզմը՝ որպես քաղաքական-տեսական մտածողություն, ոչ մի տեղ բաց և հստակ չի շարադրվել: Համենայն դեպս, ոչ Ս. Սէնդելը և ոչ Է. Մաքին-թայրը չեն բացատրում նրա հիմնական բովանդակությունը: Կոմունիտարիստներին առանձնացնելու չափանիշը համարվում է նրանց կողմից այլ տեսությունների քննադատության ձևը: Այդ տեսակի մոտեցման պրակտիկ բացատրությունը կարելի է գտնել միայն Ս. Սէնդելի «Բարոյականությունը և լիբերալ հեեալ» հոդվածի մի հատվածում, որտեղ նա այսպես է ներկայացնում իր խնդիր տեսաբանների հայացքները: «Երբ լիբերտարիստ-լիբերալները պաշտպանում են մասնավոր սեփականության վրա հենվող տնտեսությունը, իսկ եզակիտարիստ-լիբերալները հանդես են գալիս համընդիանուր բարորության պետության պաշտպանությամբ, կոմունիտարիստներն անհանգստանում են իշխանության կենտրոնացման և կորպորատիվ տնտեսության ու բյորոկրատական պետության համար, ինչպես նաև հասարակության միջանկյալ ձևերի քայլայման համար, որոնք, ժամանակ առ ժամանակ, պահպանում էին ավելի աշխույժ հասարակական կյանք, այսինքն՝ քաղաքացիական հասարակության փլուզման համար»: Սա, իհարկե բավարար չէ կոմունիտարիստների առանձնահատուկ գծերը ցույց տալու համար, քանի որ նման

անհանգստություն արտահայտում են նաև այլ ուղղությունների լիբերալները: Կոմունիտարիստների գլխավոր յուրահատկությունը նրանց շուկայական տնտեսության կառավարման անհրաժեշտությունն ընդունելու մերժումն է և հրաժարումն ամեն տեսակի «Համընդիանուր բարեկեցության պետության» գաղափարից: Դա ճիշտ է տեսական իմաստով, իսկ պրակտիկ քաղաքականության մեջ Մ. Սէնդելը բացահայտեց միակ տարբերությունը. «Կոմունիտարիստները ավելի հավանականությամբ քան լիբերալները, կզնան քաղաքում այն խանութների փակմանը, որոնք պոռնոգրաֆիա են վաճառում՝ այն հիմնավորմամբ, թե պոռնոգրաֆիան վիրավորում է իրենց պատկերացումները կյանքի պայմանների մասին և դրան համապատասխանող արժեքները»: «Դասական» լիբերալների այն պնդումներին, թե դա կարող է հանգեցնել անհանդուրժողականության և ցենզուրայի հաստատման, Մ. Սէնդելը պատասխանում է, թե. «անհանդուրժողականությունը, առաջին հերթին, ծաղկում է այնտեղ, որտեղ կյանքի ձևերը խառնվել են, արմատները ամրացված չեն և դեռևս չեն ձևավորվել ավանդույթները»: Այստեղից բխում է, որ իրենք պետք է օժանդակեն այն քաղաքացիական համապետական հնարավորությունները, որոնք դրսկորվում են իրենց ավանդույթներում, սակայն կորչում են մեր ժամանակներում: Ընդ որում, ավանդույթների տակ, առաջին հերթին, հասկացվում են բողոքական բարոյականությունը և համընդիանուր բարօրության գաղափարը:

Եթե նախկինում «լավ կազմակերպված հասարակության» գաղափարը այդ ուղղության փիլիսոփանները հիմնում էին կոլեկտիվ սեփականության և քաղաքական իշխանության հասանելիության վրա, ապա այսօր այդ պատկերացումները հիմնվում են կայացած ավանդույթների, հանրության մեջ ձևավորված կյանքի ձևի և մշակութային սովորույթների և շրջակա միջավայրի միջոցով՝ մարդու ինքնանույնականացման վրա:

Կոմունիտարիստների կարծիքով բարոյականությունը ձևավորվում է իրականում գոյություն ունեցող հանրության պրակտիկայի հիման վրա, ուստի դատարկ գրամունք է բացարձակ բարոյականության սկզբունքների որոնումը: Այնպիսի սկզբունքներ, որոնք հասանելի են միայն բանականությանը ուղղակի գոյություն չունեն, քանի

որ բարոյականության հիմքերը պետք է փնտրել ոչ թե փիլիսոփայության մեջ, այլ բաղաքականությունում: Այստեղից հետևում է, որ արդարության լավագույն ձևերը գտնելու համար պետք է ուշադիր վերլուծել սեփական հանրության կյանքը, բարոյական ավանդույթները և արժեքները ու դրանց պաշտպանության միջոցները:

Լիբերալների և կոմունիտարիստների անհամաձայնությունը արդարության հասկացության շուրջ կարելի է ներկայացնել նաև հետևյալ ձևով: Լիբերալները պնդում են, որ իրավունքն առաջնային է բարօրությունից, քանի որ գոյություն չունի բարօրության անվիճելի տեսություն, որն ընդունելի է հասարակության բոլոր անդամների կողմից որպես հասարակական համագործակցության հիմք: Կոմունիտարիստները հակառակ՝ գտնում են, որ առանց ընդունելու բարիքի և բաշխման սկզբունքների տարաբնույթ լինելը՝ հնարավոր չէ որոշակիացնել արդարության սկզբունքները:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. **Ֆոն Հայեկի** լիբերտարիզմը:
2. **Սոգիկի** «Նվազագույն պետության» մասին տեսությունը:
3. **Գ. Ուրմողերի** ժամանակակից լիբերալիզմի ճգնաժամի մասին:
4. Կոմունիտարիզմը:
5. Կոմունիտարիստները արդարության մասին:
6. **Մ. Սենեկի** խմբի տեսաբանների հայացքները:

Գրականություն

1. **Нозик Р.**, Анархия, государство и утопия, М.2008.
2. **Сэндел М.**, Справедливость. Как поступать правильно?, М., 2013.
3. **Хайек Ф.**, Дорога к рабству// Антология мировой политической мысли в 5 томах, т.2, с.416-428.
4. **Френкин А. А.**, Новый консерватизм вызов для России, М.,1996.
5. **Miler D.**, Political Theory// The Blsckwell Dictionary pf Political Thought, N.Y., 1987.

ԳԼՈՒԽ 6. ՊԱՅՊԱՆՈՂԱԿԱՆ (ԿՈՆՍԵՐՎԱՏԻՎ) ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Եղմոնդ Բյորկը դասական պահպանողականության հիմնադիր:

Ս. Շանթինգթոնը պահպանողականության հիմնական սկզբունքների մասին: Կուլտուրական պահպանողականության «Սոլսբերիի խումբ»: Մայթ Օաքշոթը ռացիոնալիզմի դեմ:
Կառլ Շմիտտը լիբերալիզմի դեմ:

Պահպանողականությունը, որպես կանոն, որոշակիացվում և հիմնվորվում է կայացած շահերի պաշտպանությամբ: Այն քաղաքական ասպարեզ է եկել որպես հնի, իր դարն ապրածի պաշտպան և կապիտալիզմի կատաղի հակառակորդ, որը քննադատում է վերջինիս ոչ թե «ձախից», այլ՝ «աջից»:

Եթե քաղաքական շարժումների մեծամասնությունն ունեն գաղափարներ և, եթե այդ գաղափարները դիտարկենք որպես մարդու կամ հասարակության բարեկեցության ձգումը, ապա պահպանողականությունն այդպիսի գաղափար չունի: Այնուամենայնիվ, նա ունի մի շարք գծեր, որոնք հատուկ են բոլոր պահպանողական մտածողներին: Այդ գծերը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ պահպանողական խոշոր մտածողների հայցըներին, մասնավորապես, անզիացի Եղմոնդ Բյորկի (1729-1797) նոտեցումներին:

Ե. Բյորկի գլխավոր տեսական երկը՝ «Ստորումներ ֆրանսիական հեղափոխության մասին» լույս է տեսել 1790 թ.-ին: Շամառուտ ներկայացնենք Ե. Բյորկի առաջարած հիմնական սկզբունքները.

- «այն ինչ կարելի է չփոխել, պետք չէ փոխել»,
- հավատ «հնության իրավունքի» և ավանդույթների նկատմամբ,
- դասակարգերի և սոցիալական խավերի միջև սահմանագատման անհրաժեշտությունը սոցիալական կայունության հաստատման համար,
- ազատությունն անհնար է առանց մասնավոր սեփականության գոյության, իսկ հասարակությունն առանց դրա դատա-

պարտված է կործանման,

- մարդը՝ որպես անկատար և անբան էակ, ենթակա է մեղսավոր վարդի:

Որպես եվրոպական լուսավորչության և ֆրանսիական հեղափոխության հակառակորդ է. Բյորկը ապացուցում էր, որ հասարակական կյամքը հիմնված է ավանդույթների, սովորույթների, բարոյական և նյութական արժեքների վրա՝ ժառանգված նախորդ սերունդներից և փոխկապակցված միմյանց հետ: Կայունությունը, հավասարակշռությունը, աստիճանական նորացումն այն սկզբունքներն են, որոնց պետք է հետևի հասարակությունը: Միայն այս դեպքում է ապահովում նրա ապագան:

Պահպանողականության բավականին ընդհանրական ձևակերպում է տալիս անցյալ դարի քաղաքական գործիչ քույներին Յոգը՝ նշելով, որ պահպանողականության հիմնական գործառությն է՝ պաշտպանել, կիրառել և վերհանել անցյալից եկող լավագույնը:

Ժամանակակից պահպանողականության էությունն ընթանական լու համար, կարծում ենք, որ առավել դիպուկ է Ս. Յանթինգթոնի մոտեցումը, ով ամփոփելով պահպանողական գաղափարախոսության հիմնական սկզբունքները, դրանցից առանձնացնում է այն վեցը, որոնք ընդունելի են տարատեսակ պահպանողականների համար: Դրանք են՝

1. Մարդն իր էությամբ կրոնական արարած է, իսկ կրոնը հասարակության հիմքն է:

2. Հասարակությունը բնական, օրգանական, պատմական բնականոն զարգացման արդյունք է: Գոյություն ունեցող հաստատությունները մարմնավորում են նախորդ սերունդների իմաստությունը, իսկ ծշմարտությունը ժամանակի գործառույթ է:

3. Մարդն ինչպես բնագդային և զգայական, այնպես էլ բանական էակ է: Խոհեմությունը, նախապաշարմունքը, փորձը և սովորույթն ավելի լավ ուղեցույց են, քան բանականությունը, տրամաբանությունը, վերացականը և մետաֆիզիկան: Ծշմարտությունը գտնվում է ոչ թե ընդհանրական առաջարկություններում, այլ հստակ փորձառություններում:

4. Յանրությունը վեր է անհատից: Մարդու իրավունքները

բխում են նրա պարտականություններից: Չարիքը արմատավոր-ված է մարդկային էության, այլ ոչ թե հաստատությունների մեջ:

5. Բացի բաղոյական կողմից, ընդհանրապես մարդիկ անհավասար են: Հասարակական կառուցվածքը բարդ երևույթ է և միշտ իր մեջ է ներառել տարբեր դասեր, կարգեր, խնբեր: Ցանկացած քաղաքացիական հասարակությունում տարբերակումները, աստիճանակարգությունը և առաջնորդությունն անխուսափելի առանձնահատկություններ են:

6. Յուրաքանչյուր հաստատված կառավարման համակարգի շարունակությունը նախընտրելի է որևէ մինչ այդ պահը չփորձարկված ծրագրից: Մարդկանց հույսերը մեծ են, սակայն նրանց տեսլականը կարծ է: Գոյություն ունեցող չարիքները չեզոքացնելու փորձերը սովորաբար հանգեցնում են ավելի մեծ չարիքների:

Կուլտուրական պահպանողականության «Սոլսբերիի խումբը»

1970-ականների վերջին տարբեր ուղղության պահպանողականները լուրջ քայլեր ձեռնարկեցին վերանայելու իրենց ավանդական քաղաքական և տնտեսական գաղափարները, դրանց մասնակի «նորացման» և արդիականացման նպատակով: Ժամանակակից պահպանողականությունը փորձում է իր վրա վերցնել մշակութային ժառանգության, շրջակա միջավայրի, կյանքի ավանդական ծակի, տնտեսական մոնետարիզմի և այլ նման երևույթների պաշտպանի դերը: Սակայն դա չի փոխում նրա էությունը: Պահպանողականության փոխակերպումները տարբեր երկրներում տեղի են ունեցել տարբեր ձևերով: Օրինակ ԱՄՆ-ում, չնայած նրան, որ նեոպահպանողականությունը 1980-ականներին ակտիվ մասնակցություն էր ցույց տալիս գործնական քաղաքականությանը, այնուամենայնիվ, գլխավորապես մնացել էր որպես գաղափարական հոսանք: Արևմտյան Եվրոպայում այն արտահայտվեց քաղաքական կուսակցությունների ստեղծմամբ, որոնք միշտ այն գգացմունքներն է առաջացնում, թե ուժեղ պետությունը հասարակական կյանքի հիմքն է:

Ավանդական պահպանողականության վերակառուցման

փորձը կատարեցին Մեծ Բրիտանիայում: Այսպես անվանված «Սոլսբերիի խումբը», որի մեջ մտան երկրի ակադեմիական շրջանակների ներկայացուցիչները՝ ձեռնարկեց այդ փորձը:

Պահպանողականները, որպես կանոն, կամ ժխտում են մանրամասն կազմված ուսմունքները կամ իրենց ծրագրերին ու քաղաքական կանոններին գիտակցարար լրոզված տեսք են տալիս: Պահպանողական տեսաբանները պարբերաբար կրկնում են, թե ոչ մի բրիտանական պահպանողական չի ստեղծել վերացական քաղաքական գաղափարի կամ ամբողջական գաղափարախոսության համակարգ, քանի որ պահպանողականությունում չկա բանական փիլիսոփայություն:

Չնայած ժամանակակից պահպանողականությունն արտաք-նապես բազմազան է, սակայն նրա ուշադրության կենտրոնում են մնացել իշխանությունը, պետությունը և հասարակությունը որպես ամբողջություն ու նրա փոխադարձ կապը հասարակության անդամ մարդու հետ:

«Սոլսբերիի խմբի» հիմնական խնդիրը դարձավ «պահպանողականության անուր տեսական հիմքերի» ձևակերպումը: Խմբի անունը դրվել է ի պատիվ 1881-1902 թթ.-ի պահպանողական կուսակցության առաջնորդ մարկիզ Սոլսբերիի, ով հայտնի էր որպես պահպանողականության դրույթների մաքրության համար պայքարող անգիծում մարտիկ: Այդ խումբը սկսեց գործել 1978 թ.-ից, միաժամանակ հինադրվեց նրանց տեսական մարմինը՝ «Սոլսբերի ռեվյու» եռամսյա ամսագիրը:

Արդեն իսկ առաջին կոլեկտիվ աշխատությունում՝ «Պահպանողական էսսեներ» (1979), շարադրվեցին ժամանակակից պահպանողականության քաղաքական տեսության հիմնական դրույթները: 1980 թ. խմբի գլխավոր տեսաբան Ռոջեր Սքրութոնը հրատարակեց «Պահպանողականության իմաստը» տեսական աշխատանքը, 1981 թ.՝ «Դեկարտից դեպի Վիտգենշտեյնը» և «Մշակույթի քաղաքականությունը» (էսսե), 1982 թ.՝ «Քաղաքական մտքի բառարան» գրքերը:

«Սոլսբերիի խմբի» քաղաքական տեսությունն ըստ էռթյան կուլ-տուրական պահպանողականության ժամանակակից տեսակն է, որը կարելի է բաժանել երեք հիմնական մասերի՝

- անհատի վերաբերմունքը հասարակությանը,

- պետության դերը ժամանակակից աշխարհում,
- քաղաքական տեսության և քաղաքական պրակտիկայի մոտեցումը:

Սոլյբերիականները պահպանողականության ավանդույթներով հասարակությունն առաջնային էին համարում անհատից: Նրանց քաղաքական տեսության հիմքը մարդու բնույթի նկատմամբ հայացքն էր, ինչն, ըստ էության, համաձայնություն էր երկու լիովին հակառակ դիրքորոշումների համար, որոնք, չնայած դժվարություններին՝ նրանք փորձում են համատեղել: Նրանք ձգտում են վերականգնել հավատը «մարդու օբյեկտիվ բնույթի մասին, քանի որ առանց այդ հավատի ոչ մի օբյեկտիվ կանոններ չեն կարող համարվել գոյություն ունենալու իմաստով և որակով»:

Այդ խնդրի լուծումը «Սոլյբերիի խումբը» հանգեցնում էր հետևյալին.

Առաջին հերթին, հաստատվում է, որ ինստիտուտները «հայեցակարգային» («կոնցեպտուալ») կապ ունեն ինքնանույնականացման հետ, որ մեր «Եսը» «հայեցակարգային ձևով» առնչվում է «կուլտուրական օբյեկտների» հետ, ինչն իր մեջ ներառում է այդ հասարակությունում ընդունված ավանդույթները, սովորույթները և ընդհանուր լեզուն: Ընտանիքը դիտարկվում է որպես սոցիալական կապի տարրական ձև, որն ապահովում է սերունդների կապը, իսկ տունը՝ որպես սեփականության կենտրոնացման տեղ: Պահպանողականների համար սեփականությունը նարդուն և բնությանը միավորող առաջին կապն է: Նրանք իրենցից ներկայացնում են առարկայական աշխարհի սոցիալականացման առաջին փուլը և միաժամանակ բոլոր ինստիտուտների ստեղծման պայմանը: Յենց սեփականության միջոցով է մարդն իրեն բացահայտում որպես հասարակական էակ:

Երկրորդ՝ լիբերալների կողմից քննադատվող սահմանադրությունը և զգացմունքները իրականում խորը կապի դրսևներումն է ինքնանույնականացման ու կուլտուրայի միջև: Պահպանողականը գտնում է, որ մարդու բնույթը որոշվում է նրա գործունեությամբ և ոչ թե մեկընդիշտ տրված ու համընդգրկուն է: Նրա համար միակ և լավագույն մոտեցումը մարդուն՝ համարվում են սովորույթները, կուլտուրական, ազգային, կրոնական ավանդույթները:

Հատկապես ավանդույթներն են որոշում անհատի հասարակական կեցությունը, ձևավորում են սեփական պատկերացումներն իր մասին որպես մեծ սոցիալական մարմնի մասնիկի, այն ժամանակ, երբ այդ ամբողջ մարմինը ենթադրվում է այդ մասնիկի մեջ: Դա ներկայացնելու համար պահպանողական փիլիսոփաները հաճախ բերում են ազգականների կամ բարեկամների մահվան օրինակը: Դա խորն անձնական ապրումներ է առաջացնում, սակայն թաղման արարողության միջոցով այն անձնական ոլորտից փոխակերպվում է «կուլտուրական օբյեկտի»: Այդ արարողությունը երկակի իմաստ ունի: Մի կողմից մարդն իր ապրումները կիսում է իր հասարակության ամբողջ կուլտուրական ավանդույթի հետ, իսկ մյուս կողմից՝ նրա զգացմունքները «ճանաչում» են ստանում, հասարակական թույլտրվություն, որը թերևնություն է բերում:

Սոլյարերիականների համար «կուլտուրական օբյեկտները» նույնականանում են անգլիացի փիլիսոփա, կոմունիստարիստ Չ. Թեյլորի սոցիալական օբյեկտի հետ, որի տակ հասկացվում է ընդհանուր պրակտիկայի համատեքստում առաջացած գործունեությունը և փորձը: Սակայն առաջինները դրան մի փոքր այլ իմաստ են տվել: Ընդգծելով «կուլտուրական օբյեկտի» առաջնայնությունը՝ նրանք համարում են, որ դրանք իրենք իրենցով հեղինակության աղբյուր են: Դենց այդ պատճառով էլ նրանք այդքան թշնամարար են վերաբերում ամեն տեսակի անհատական դրսևորումներին: Միաժամանակ նրանք ընդունում են, որ անհատն ինքնագիտակցություն ունի և կարող է ընդվզել «կուլտուրական օբյեկտների» բռնությունների դեմ, սակայն այդ դեպքում նա դրանք կոչնչացնի այնպես, ինչպես կոչնչացնի այն «ճանաչումը», որը նրան տվել են այդ օբյեկտները: Այսինքն, կոչնչացնի ինքն իրեն: «Սուբյեկտը սոցիալականի արդյունքն է և, եթե վերացվեն ավանդույթներին հետևելու բոլոր պահանջները, ապա դա նրան ոչ թե ինքնազատում կբերի, այլ կհանգեցնի ինքնաշխացման»: Սակայն ինստիտուտները, սովորույթներն ու ավանդությունները միաժամանակ ինչ-որ արտաքին գործոններ են հանդիսանում անհատի համար և նրանք պետք է մշտապես վերականգնվեն նրա գործունեության ընթացքում: Այսեղից էլ բխում է նրանց վերաբերուն ազգատության հանդեպ: Ո. Սքրութոնը գտնում էր, որ ազ-

տությունն առանց ինստիտուտների կույր է, այն չի ընդգրկում ոչ իրական պատմական ժառանգականությունը, ոչ էլ՝ իրական անհատական ընտրությունը: Այն հավասար է ոչ ավելիի, քան բարոյական դատարկությունում կատարված ժեստի: Այսինքն, ազատության հայեցակարգը կենտրոնական տեղ չի գրավում պահպանողական քաղաքական տեսության մեջ: Նրանց կարծիքով, անհատը ոչ այնքան ազատության է ձգտում, որքան «լավ կառավարմանը»: Զ. Քեյսին դա ծևակերպում է հետևյալ կերպ: «Ինստիտուտների ինաստր կայանում է նրանում, որ նրանք ազատագրում են անհատին անհատականությունից», իսկ Ո. Սքրութոնը ուղղակի գրում է. «Պահպանողականի համար անհատական ազատությունը բացարձակ չէ, այլ ենթարկվում է այլ, ավելի բարձր արժեքի – կառավարող իշխանությանը»: Պահպանողականները գտնում են, որ «ռեֆորմիզմը» խիստ վտանգավոր է հասարակության համար: Նրանք տարանջատում են հեղինակություն և իշխանություն հասկացությունները՝ առաջնությունը տալով հեղինակությանը և Մ. Վերերի հետքերով՝ այն բաժանում են երեք տիպերի: բանական-օրինական, ավանդական և խարիզմատիկ, սակայն սուլսրերիականների համար հատկանիշ կարևոր է հավատը հեղինակության նկատմամբ: Այդ դեպքում, ինչպես նշում է Ռ. Սքրութոնը ինքը՝ հեղինակությունը նշանակում է կայացած օրինականացված իշխանություն, այսինքն, հեղինակությունն ու իշխանությունը համընկանում են: Այլ կերպ ասած՝ իշխանությունը, որին ձգտում է պետական գործիքը, պետք է լինի հավանության արժանացած իշխանություն: Այն ժողովորի կողմից պետք դիտարկվի ոչ թե ուղղակի որպես իշխանություն, այլ որպես հեղինակություն:

Պահպանողական մտքի վրա մեծ ազդեցություն է թողել ինստիտուտների որպես ինքնավար սուլբեկտների մասին տեսությունը: Այստեղ են նրանք տեսնում իրենց տարբերությունը տոտալիտարիզմից (ամբողջատիրությունից), քանի որ գտնում են, որ վերջինիս հայեցակարգի եռթյունը այն է, որ ոչ մի ինստիտուտ չի կարող ինքնուրույն լինել պետությունից: Ուստի, որպես կանոն, ժամանակակից պահպանողականներն ընդունում են, որ կառավարության և անհատական ազատության միասնականության ամենալավ միջոցը դա իշխանության բաժանման սկզբունքն է:

Կուլտուրական պահպանողականության տեսանկյունից պետությունը պետք է եռակի դեր խաղա: Առաջին, լինի միակ ինստիտուտը, որն ի վիճակի է ապահովել տվյալ ազգային միավորի համընդիանությ կուլտուրական ժառանգության պահպանումը: Այստեղից է գալիս նրանց հակակրանքը աշխարհի ընկալման այն մոտեցումներին, որոնք իրենց մեջ կրում են լիբերալ-կոսմոպոլիտական որևէ տարր: Օրինակ, «խաղաղության և հակամարտությունների խնդիրների ուսումնասիրությունները» կամ «Եվրոմիության քաղաքական ինտեգրացման հարցերը» և այլն:

Երկրորդ, այն պետք է «արտահայտի» անհատ քաղաքացու ձևավորած ողջ կուլտուրական ժառանգությունը: Պետությունը պետք է շրջապատված լինի իր նկատմամբ «նվիրվածության և խորը հարգանքի» միֆով(տեսիլքով):

Երրորդ, պետական գործչի գիշավոր հոգսը պետք է լինի ընդհանուր կուլտուրայի առողջության օժանդակումը: Կոռումպացված ինստիտուտները, որոնք քայլայում են քաղաքացիների «նվիրվածությունը» պետության նկատմամբ, պետք է անխնա ոչնչացվեն:

Այսպիսով, պահպանողականության տեսության մեջ առկա է ուժեղ ավտորիտար սկիզբ: Սակայն իշխանությունը չպետք է անպատճախանատու լինի, ինչպես նաև անթույլատրելի է իշխանության չարաշահումը: Դրա համար սոլյարերիականները շատ ուշադիր են կառավարման բնույթի, կառավարության հասարակությանը ծառայելու, համընդիանությ շահերի մասին հոգատարության հարցերի նկատմամբ:

Մայթ Օաքշոթը ռացիոնալիզմի դեմ

Մայթ Օաքշոթ (1901-1990) - Բրիտանական քաղաքական փիլիսոփայության և տեսության ներկայացուցիչ: Ավարտել է Քենքրիջի համալսարանը: 1949-1951 թթ. Օքսֆորդի համալսարանի պրոֆեսոր: 1951 թ. Լոնդոնի տնտեսագիտության և քաղաքական գիտության դպրոցի քաղաքագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր: 1966 թ.-ից Բրիտանական Ակադեմիայի անդամ: 1947-ից մինչև 1953 թվականը բրիտանական պահպանողական մտքի

օրգաններից մեկը համարվող «Քեմբրիջ Զորնելի» խմբագիր: 1933 թ. լույս է տեսել նրա «Փորձը և նրա տիպերը» փիլիսոփայական աշխատությունը, 1962 թ.՝ «Բանականությունը քաղաքականության մեջ», որը նրան պահպանողական հեղինակի համարում բերեց: Հասուն տարիքում՝ 1976 թ. գրեց իր ամենածանաչված էսեն՝ «Մարդկային բարքի մասին»: Որոշ գործեր՝ «Կրոնը, քաղաքականությունը և բարոյական կյանքը», «Հավատի քաղաքականությունը և վատատեսության քաղաքականությունը», «Բարոյականությունը և քաղաքականությունը ժամանակակից Եվրոպայում» լույս են տեսել նրա մահվանից հետո:

Պահպանողական մտածողները, որպես կանոն, Մ. Օաքոտին պահպանողական են համարում: Իրոք, դրա համար նրանք ունեն որոշ հիմքեր: Նա ձեռնոց նետեց Լուսավորչության կարևորագույն դրույթին՝ մարդու բանականության նկատմամբ հավատին: Լուսավորչականները և նրանց հետևորդները՝ լիբերալները, գտնում են, որ մարդը սկզբունքորեն բանական է ակ է, չնայած երբեմն արտահայտվող իռացիոնալիզմին: Բանականությունն իր մեջ կրում է մարդու կարողությունը մտածելու, այլընտրանքային տարբերակներ առաջարկելու, ընտրություն կատարելու՝ ղեկավարվելով գիտելիքով և հաշվարկով: Մարդու բանականությունն է նաև իր նպատակներին հասնելու համար առավել նպաստավոր միջոցներ ընտրելու մեջ: Ինչպես շատ պահպանողականներ՝ Մ. Օաքոտը բացառում է պատճառահետևանքային կապը՝ չհավատալով նպատակներ-միջոցներ սկզբունքով գործելու հնարավորությանը:

Ինչպես գրում է նա «Բանականություն և քաղաքականություն» աշխատության մեջ, բանականությունը չի ընդունում պրակտիկ գիտելիքները և համարում է, որ գիտելիքը կարող է միայն տեխնիկական լինել: Ուսցինալիստի համար գերագույն իշխանությունը բանականությունն է, որը նշանակում է տեխնիկայի գերագույն իշխանություն: Մ. Օաքոտի կարծիքով այդ տիպի մտածողությունը բնութագրական է ժամանակակից կյանքի զգալի մասի, և հատկապես քաղաքական տեսության համար: Նա դա ճիշտ չի համարում, քանի որ քաղաքական ոլորտը ամենաքիչը բանականությանը ենթարկվող

ասպարեզ է, որտեղ հատկանշական է խորապես իրար հետ կապել ավանդականը, պատահականը և անցումայինը: Պրակտիկ գործի վարումը ռացիոնալիստը տեսնում է միայն նրանում, որ լուծի խնդիրը: «Նրանք իրենց հոգով ինժեներներ են» և նրանց բանականությունը լիովին համապատասխանում է դրված խնդրի կատարման տեխնիկային: Դատկապես քաղաքականությունը որպես ինժեներության մասնավոր դեպքի ընդունման մեջ է կայանում ռացիոնալիստական քաղաքականության մասին տեսիլքը: Այդ մոտեցման պատճառով քաղաքական կյանքը վերածվում է համատարած ճգնաժամերի հերթականության:

Ուշադրության արժանի են Մ. Օաքշոտի մտորումները փիլիսոփայության և քաղաքականության համադրումների մասին:

- քաղաքականության փիլիսոփայությունը կարող է նույնականացնել, քանի որ դրա հիմնան վրա իրազործվում է քաղաքական գործունեությունը, սակայն չի կարող ենթադրություն ստեղծել: Իրապես քաղաքականության փիլիսոփայությունը հարկավոր է քաղաքական պրակտիկայի համար, քանի որ նա այդ պրակտիկայի հետ կապ ունեցող ենթադրություններից և տրամադրություններից վեր է կանգնած,
- քաղաքականության փիլիսոփայությունն ընդունում է. քանի որ այդ անդրումները հատուկ են իրենց գործունեությանը, ապա դրանք միակ իիմնավորումներն են հանդիսանում որոշելու վարքագիծի լավ կամ վատ լինելը: Ցանկացած փորձը մեկ ասպարեզի գործունեության նախադրյալները փոխակերպել այլ ասպարեզում՝ հանգեցնում է մարդկային վարքագիծի միակ կապվածության աղբյուրի կործանմանը:

Նրա կարծիքով, երբ պետությունը կամ մեկ այլ կենտրոնացված իշխանություն ռացիոնալ քաղաքական նպատակներին հասնելու համար փորձում է քաղաքացիներին թելադրել որոշակի վարքի տեսակ, ապա միտումները կորցնում են իրենց կապվածությունը և ունակությունը հաստատելու ընթացակարգը իրենց նաև ավատակներին հասնելու համար:

Անհրաժեշտ է նշել, որ Մ. Օաքշոտի քաղաքական տեսության որոշ այլ դրույթներ թույլ են տալիս նրան համարել նաև լիբերալ, պրագ-

մատիկ, էքզիստենցիոնալիստ և նույնիսկ հետմոդեռնիստ: Այսպիսվ, նրա աշխարհայացքը հնարավոր չէ կապել որևէ մեկ կոնկրետ տեսության հետ:

Կառլ Շմիտտը լիբերալիզմի դեմ

Վեյմարյան Գերմանիայի իրավունքի և քաղաքականության տեսաբան, 1930-ականներին Գերմանիայի նացիոնալ-սոցիալիստական կուսակցության ակտիվ անդամ, աջերի ու ձախերի քննադատության օբյեկտ Կարլ Շմիտտն այսօր ճանաչված է որպես լիբերալիզմի ականավոր քննադատ ու քաղաքական տեսաբան: Թերևս վերջին հարյուրամյակում աշխարհում չի եղել մեկ այլ մտածող, որն այդպես նանրազննին և համոզեցուցիչ ձևով ցույց է տվել լիբերալ տեսության և պրակտիկայի թուլություններն ու հակասությունները և այդպիսի մեծ ազդեցություն է թողել պահպանողականության վրա, հատկապես ԱՄՆ-ում:

Կառլ Շմիտտ (1888-1985) - ազգությամբ գերմանացի, քաղաքականության և իրավունքի պահպանողական տեսաբան: Բավականին հակասական կյանք է ապրել: Նրան համարում են 20-րդ դարի խոշոր քաղաքական տեսաբաններից մեկը: 1921-1945 թթ. Գրայֆսվայլիդի, Բոնի, Ջյոլնի և Բեռլինի համալսարանների պրոֆեսոր: 1930-ականներին Շմիտտը միացավ նացիստներին: 1936 թ. Ա. Ռոզենբերգի կողմից քննադատվելուց հետո գտնվում էր «ներքին էնդրագիայում»: 1940-1950-ականներին շրջվեց դեպի աշխարհաքաղաքականության թեման՝ փորձելով հակակշիռ գտնել ամերիկյան զավթողականությանը: Ավտորիտար էթարթզմի (գաղափարախոսություն, որը հաստատում է պետության առաջնային դերակատարությունը քաղաքական կյանքում) դպրոցի հիմնադիրն է:

1923 թ. Կ. Շմիտտը հրատարակեց «Հռոմեական կաթոլիկությունն ու քաղաքական ձևը» աշխատությունը, որտեղ շարադրեց իր հայցըները «քաղաքական թեոլոգիայի (աստվածաբանության)» մա-

սին: Այստեղ նա արդեն առաջ է քաշում հասարակության քաղաքական բնույթը կանխորոշող «բարեկամ - թշնամի» հարաբերությունների տեսակետով: Այդ տարիներին լինելով խորը հավատացյալ-կարույկ՝ նա եկեղեցին ռեսուլս էր համարում որոշելու համար այն չափանիշները, թե ում կարելի է համարել թշնամի, միաժամանակ՝ տանիք, որի տակ կարող էին միավորվել բոլոր «Եվրոպական բարեկամները»: Կանգ առնելով ժամանակակից տնտեսության վերելքի և բողոքականության կապի վրա, որին իր ժամանակներում անդրադարձել էր Մ. Վերերը, Կ. Շմիտտը եզրահանգում է, որ լիբերալիզմը, կապիտալիզմը և ռոմանտիզմը, այսինքն նույն է թե քաղաքականը, տնտեսականը և բարոյականը՝ նորացված բողոքականության արտահայտությունն է, որը թուլացնում է Եվրոպային Խորհրդային Ռուսաստանի դեմ պայքարում:

Բողոքականությունը ռեֆորմացիայի տարիներին հանգեցրեց հիմնավոր սոցիալական փոփոխությունների: Այն թերեց սոցիալական հարցերի նկատմամբ պասիվության, ընդգծեց անհատականությունը և իր գագաթին հասցրեց նաև պահանջմանը կյանքի ապաքաղաքականացումը: Այդ ամենին հակադրում է կաթոլիկությունը, որը նաև պահանջման-սուբյեկտիվին հակադրում է հրապարակային-սուբյեկտիվը: Այս ամենի արդյունքում քաղաքականության մեջ առաջնությունը տրվում է ընտանեկան, տնտեսական ոլորտին: Մասնավորի աստվածացումը հանգեցնում է Եվրոպական հրապարակայնության ոլորտի կրօնատման, որը նախկինում մի հրապարակ էր, որտեղ ներկայացված էին իշխանության կամ հասարակության, արդարության, ժողովրդավարության և հատկապես հումանիզմի սկզբունքները: Ժամանակակից Եվրոպական հրապարակային ոլորտը, ըստ նրա, դա նաև պահանջման սեփականության տերերի և շահառու խմբերի ու կուսակցությունների անդամների միասնությունն է, որոնք քվեարկում են սեփական նյութական շահերի պահպանման օգտին: Նրանց ներկայացուցիչները այլևս իրական իմաստով «ներկայացուցիչներ» չեն, այլ տնտեսական-տեխնիկական դեր են խաղում: Դենց այդ արժեքներն են, որ Կ. Շմիտտի կարծիքով բաժանում են Եվրոպական քաղաքակրթությունն Արևելյան Եվրոպային սահմանակից երկրների «բյուզանդական քրիստոնեության ամալգամայից (տարաբնույթ երևույթների համա-

տեղում, միավորում-Ա. Մ.), կոնունիզմից և անարխիզմից»:

Կ. Շմիտով կարծում է, որ լիբերալ սխեման շեշտադրումը կատարում է ոչ թե որակի այլ քանակի վրա (օրինակ, 500000 բնակչությունը մեկ պատգամավոր): Նա մեղադրում է արևմտյան կապիտալիստներին, լիբերալներին և սոցիալիստներին, որ նրանք խաղում են այն մտածողության տեսակի հետ, որը հասուն է Խորհրդային Միությանը, այսինքն՝ զոհաբերում են որակականն ու բովանդակայինը մարդկային իրականության տնտեսապես հաշվարկված ասպեկտների տեխնիկական մանիպուլյացիաների համար: Իսկ կարուիկությունն ի հակադրություն դրանց՝ շեշտադրումը կատարում է կյանքի որակական կողմի վրա:

Քաղաքականության գաղափարի մասին ավելի պարզ ձևով Կ. Շմիտով հանդես եկավ 1932 թ. իրատարակված «Քաղաքականի հայեցակարգը» էսեում, որը մեծ աղմուկ առաջացրեց ակադեմիական շրջանակներում: Այստեղ նա անդրադառնում է այն հարցին, ինչից է սկսվում է ցանկացած քաղաքական տեսությունը. «ի՞նչ է քաղաքականությունը», որը նա վերածնակերպել էր. «ի՞նչ է քաղաքականը» հարցով: «Քաղաքական» հասկացության տակ նա հասկանում էր ոչ թե կյանքի ձևը կամ ինստիտուտների ամբողջությունը, այլ որոշակի տեսակի որոշումներ ընդունելու չափանիշները: Բոլոր քաղաքական գործողություններին և մոտիվներին հանգեցրած յուրահատուկ քաղաքական որոշումները դրանք բարեկամի և թշնամու տարբերակումն է: Յետագայում Կ. Շմիտով կգրի. «Ասա ով է քո թշնամին և ես կասեմ, թե ով ես դու»: Թշնամանքը մարդկային կյանքի էական անհրաժեշտ տարրն է: Մարդու ողջ կյանքը պայքար է և ամեն մի մարդ, խորհրդանշանային (սիմվոլիկ) ինաստով՝ մարտիկ է: Կյանքն առանց պատերազմի կլինի աշխարհ առանց քաղաքականության, առանց քաղաքականության աշխարհը կդառնա առանց թշնամանքի աշխարհ, իսկ առանց թշնամանքի աշխարհը կլինի առանց մարդկային էակի աշխարհ:

Այսպիսով, Կ. Շմիտովի «քաղաքականի» ինաստը նրանում է, որ պետական իշխանությունը հիմնված է ներքաղաքական անտագոնիզմի (հակամարտության) և միջազգային գործերում մշտական գգուշավորության ու զգոնության վրա: Իշխանությունը նշանակում

Է ներքին կյանքում և միջազգային համակարգում բարեկամների ու թշնամիների տարբերությունը որոշելու ունակություն:

Նա լիովին բացառում է հումանիզմը համարելով, որ դա քաղաքական տեսություն չի և ոչ մի քաղաքական միասնություն կամ հասարակություն, ոչ մի կարգավիճակ նրան չեն համապատասխանում: Նա բարոյական սահմանազատում չի դնում բարեկամի ու թշնամու միջև: Ամեն մի մարդկային խումբ անկախ դեկավարի կարիք ունի, ում խնդիրն է որոշումներ կայացնել արտակարգ կամ բացառիկ իրավիճակներում, այդ թվում ամենակարևորն է՝ որոշել պատերազմ սկսել, թե ոչ և ում դեմ կռվել: Պետական ինքնիշխան որոշումը հենց այդպիսին է:

Կ. Ծմիտուի ուսմունքը «դեսիգնիզմ» անունը ստացավ: Այն իրավական կառավարման պայմաններում պետությունը դիտարկում է որպես չեզոք ինստիտուտ, որը գրադպում է անհատների և խմբերի միջև եղած հականարտություններում համաձայնության և լուծումների հասնելու կայացմանը: Նա եկավ այն եզրակացության, որ լիբերալ քաղաքականություն ընդհանրապես գոյություն չունի, այլ կամ միայն քաղաքականության լիբերալ քննադատություն: Նրան համաշխարհային ճանաչում բերած մինչպատերազմյան աշխատություններում նա խոսում է թշնամության մասին և դրանք կարող են կարդացվել որպես քաղաքական թշնամության և ինքնուրույն դեսիգնիզմի սկզբունքների հաստատում: Կ. Ծմիտու իրապարակայնորեն օժանդակեց նացիստներին, ավելին դարձավ նացիստական վարչակարգի պաշտոնական պաշտպանը: Պատերազմից հետո նրան չդատեցին, բայց գրկեցին դասավանդելու իրավունքից: Նրա հետպատերազմյան աշխատանքները ավելի պակաս վիճահարույց էին, սակայն զուրկ չէին հավակնություններից: Նա իրական ճանաչում գտավ իր մահից տասը տարի հետո՝ 1990-ականներին, հատկապես ԱՄՆ-ում:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Է. Բյորկի առաջադրած հիմնական սկզբունքները:
2. Կուլտուրական պահպանողականության «Սոլյսերիի խումբը»:
3. Մ. Օաքշորը ռացիոնալիզմի դեմ:
4. Կ. Շմիտտը լիբերալիզմի դեմ:

Գրականություն

1. **Белов М. В., Витальева А. И.**, Эдмунд Бёрк - ранний идеолог Британской империи. Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории, 34, М., 2011.
2. **Френкин А. А.**, Новый консерватизм вызов для России, М., 1996.
3. **Шмитт К.**, Понятие политического// Антология мировой политической мысли в 5 томах, т. 2, с. 290-310.
4. **Шмитт К.**, Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы / Пер. с нем. Ю. Коринца под ред. Д. Кузницына. — СПб.: Наука, 2005.
5. **Шмитт К.**, Левиафан в учении о государстве Томаса Гоббса. М., Владимир Даль, 2006.
6. Պահպանողական հոսանքներ և գաղափարներ, Եր., 2010:
7. **Huntington Samuel**, Conservatism as an Ideology, The American Political Science Review, N 12, June 1957.
8. **Quinton Hogg**, The Case for Conservatism, Harmondsworth, 1948.

ԳԼՈՒԽ 7. ՖԱՇԻԶՄ

Ֆաշիզմի գաղափարական ակունքները: Ֆաշիզմի քաղաքական ուսմունքը:

Ֆաշիզմը 20-րդ հարյուրամյակի քաղաքական գաղափարախոսություն է, որը հենվում է նացիոնալիզմի և միլիտարիզմի վրա, ընդգծում է պետության դերը և անհատի լիակատար ենթարկումը նրա շահերին:

Ֆաշիզմի անունն առաջացել է իտալերեն “fascismo-fascio” բառից, որը նշանակում է փունջ, տրցակ, միավորում: Դա աջ ծայրահեղական սոցիալ-քաղաքական շարժումների, գաղափարախոսությունների ընդհանուր անվանումն է: Այդ տերմինը օգտագործվել է դեռևս Յին Շռոնում որպես հեղինակության և արդարության խորհրդանիշեր: Ֆաշիզմը ձևավորվել է իտալիայում (1919), ապա՝ 1930-ականներին տարածում գտել Եվրոպայում, հատկապես՝ Գերմանիայում: Յիշլերի կառավարման տարիներին Գերմանիայում ֆաշիզմն իր մեջ ներառեց նացիոնալիստական (ազգայնամոլական) սկզբունքներ և վերածվեց «նացիզմի»:

Ֆաշիզմին, իր տարբեր դրսևորումներով հանդերձ, ընդհանուր առնամբ, բնորոշ է՝ ժողովրդավարությանը հակադրել «նոր կարգուկանոն» և բռնությամբ հաստատել այդ կարգերը: Ֆաշիզմը հենվում է ժողովրդական զանգվածների, զանգվածային քաղաքական կուսակցության (որը իշխանության գալուց հետո վերածվում է պետական-մենաշնորհային կազմակերպության), արհմիությունների, ինչպես նաև առաջնորդի (ֆյուրեր, դյուքս, կառուդիլիոն) անառարկելի հեղինակության վրա:

Չնայած որ ֆաշիզմի տիրապետության շրջանն ավարտվեց 1945 թ. դաշնակիցների հաղթանակով, սակայն ֆաշիզմը որպես գաղափարախոսություն չդադարեցրեց իր գոյությունը: Գրեթե բոլոր արևմտյան ժողովրդավարություններում կան ֆաշիստական ուսմունքի փոքրաքանակ հետևորդներ: Յարկավոր է պարզաբանել նաև ֆաշիզմի քաղաքական, գաղափարատեսական ժառանգություն-

նը, քանի որ այն դատարկ տեղում չի առաջացել և դեռևս չի անհետացել:

Ֆաշիզմի գաղափարական ակունքները

Ֆաշիզմը որպես ինքնուրույն տեսություն ձևավորվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո, սակայն նրա արմատները կարելի է բացահայտել արդեն 19-րդ դարի սկզբներին: Լուսավորչության և Ֆրանսիական հեղափոխության արժեքների և գաղափարների դեմ որոշ փիլիսոփաներ ու այլ ոլորտի մտավորականներ սկսեցին տեսություններ մշակել, որոնք հետագայում կարող էին ֆաշիստական անունը ստանալ: Մասնավորապես ռացիոնալիզմի, լիբերալիզմի և ժողովրդավարության հակառակորդների շարքերում հայտնվեցին այնպիսի մտավորականներ, ինչպիսիք էին Ի. Գյորեն, Ֆ. Շելլինգ և ուրիշներ: Նրանք ժխտում էին, թե մարդու բնույթը կարելի է բացատրել ընդհանուր օրենքներով և այն տարածված կարծիքը, թե քաղաքականությունը և տնտեսությունը պետք է ուղղորդվեն դեպի ժողովրդավարությունը և համընդգրկումը: Նրանք, հետագայում «ռոմանտիկներ» անունը ստացած մտավորականների հետ շեշտը դնում էին նացիոնալիզմի և ավանդույթների վրա և խիստ քննադատության էին ենթարկում արդեն անուր հաստատվող նյութական արժեքների դերը հասարակական կյանքում:

Անգլիայում և Ֆրանսիայում 18-րդ դարում առաջին անգամ հայտնվեց նացիոնալիզմը կոնկրետ քաղաքական տեսության ձևով, որն, առաջին հերթին, նշանակում էր ժողովրդի ինքնակառավարում: Դա համայնքների և աճող ձեռներեցների ու կոմերսանտների լոգունքն էր ազնվական էլիտայի կառավարման դեմ, որին մեղադրում էին իշխանությունը ոչ թե ազգի, այլ զուտ իրենց անձնական շահերի համար օգտագործելու մեջ:

Ի տարբերություն նյութ քաղաքական տեսությունների՝ նացիոնալիզմը չունի «հիմնադիր հայր», ում գաղափարները կարող էին ոգևորության հիմք ծառայել հետնորդների համար: Զոն Լոքքի լիբերալիզմի, Էդմունդ Բյորկի պահպանողականության կամ Կարլ Մարքսի կոմունիստական տեսությանը համարժեք նացիոնալիստական տեսաբան չկա:

Նացիոնալիստական տեսությունների հիմքում ընկած է այն համոզնունքը, որ նարդը հասարակական արարած է, որն իր բնավորությունը և ձգտումները ծեղը է բերում հասարակությունում:

Ֆրանսիայում և Գերմանիայում նացիոնալիզմը դուրս եկավ ընդհանուր ժառանգության և նույնականացման հաստատման սահմաններից և կամաց-կամաց սկսեց զարգանալ ռասիզմի ուղղությամբ:

Ֆրանսիայում Մորիս Բարրը (1862-1923) առաջ քաշեց «ռասիֆիկացիայի» տեսությունը, որի համաձայն երկրում կապ գոյություն ունի ներկայում ապրողների և մահացած քաղաքացիների միջև, որանով իսկ առաջնային տեղ տալով «ազգ» հասկացությանը, որպես իրենց նախնիների ավանդույթներն ու արժեքները կրողների: Նրա և ժողեք դե Գորինոյի գաղափարները (մշակել էր ի սկզբանե ռասաների անհավասարության մասին զաղափարը) ընկան պատմության մեջ առաջին լիարժեք ֆաշիստական կազմակերպություն համարվող «Ֆրանսիական գործողություն» կազմակերպության հիմքում: Այս շարժումը (1899) գլխավորում էին ժորժ Սորելը և ժորժ Վալուան, ովքեր որպես ազգի նոր միավորնան միջոց, Ֆրանսիայի մեծությունը վերականգնելու համար առաջարիել էին պայքարը արտաքին և, որն ավելի կարևոր էր, ներքին թշնամիների դեմ: Ներքին գլխավոր թշնամիներ էին անվանում հրեաներին, որոնք ժ. Սորելի կարծիքով, կապիտալիզմի դրսևորման նյութական և խորիրանշական արտահայտությունները կրողներն էին: Դատկապես հեշտ էր հրեաների վրա գցել երկրի տնտեսական և քաղաքական պարտությունները ու քաղաքացիների կողմից ժողովրդավարական բարեփոխումներից հիմքափակածությունը: Չնայած այս շարժումը հաջողություն չունեցավ Ֆրանսիայում, սակայն իրենից հետո թողեց քիչ թե շատ կապված զաղափարների շղթա, որը հետագայում հիմք ծառայեց ծայրահեղ նացիոնալիզմի և պետական խիստ հսկողության գաղափարների համար: Որպես զաղափարական ուսմունք ձևավորվելով Ֆրանսիայում՝ ֆաշիզմը քաղաքական հաղթանակներ տարավ իտալիայում և Գերմանիայում:

Գերմանիայում, ինչպես և Ֆրանսիայում նացիոնալիզմը նույնպես իր ժառանգության և ավանդույթների համար առողջ հպարտությունից անցավ դեպի ռասսիզմը, հակասեմիտիզմը, ապա նաև՝

ֆաշիզմը: Գերմանական ֆաշիզմում նացիոնալիստ մտավորական-ների ազդեցությունն ավելի մեծ էր, քան ֆրանսիայում: Անեն ինչ սկսվեց գերմանացի աստվածաբան, պատմաբան, գրաքննադատ Յանս Շերդերի խաղաղ մտորումներից ավանդույթների, սովորութերի և զգացմունքների մասին: Ի տարբերություն ֆրանսիացի մտավորականների, որոնք երկար տարիներ ապրում էին քաղաքական անկախության և միասնական պետությունում, Յ. Շերդերը և նրա հայրենակիցները երկար տարիներ ապրում էին հարյուրավոր տարբեր պետությունների բաժանված ազգի պայմաններում: Ուստի, նա ֆրանսիական կոսմոպոլիտական մտածողությանը հակադրում է այն գաղափարը, որ ամեն մի ժողովուրդ ամեն մի դարաշրջանում ունեցել է սեփական մտածողության տեսակ և հայացք, սեփական զգացողություն և գործունեություն: Ելնելով դրանից՝ նա կարող է հասկանալի լինել և գնահատվել միայն սեփական չափորոշիչներով և ոչ թե ուրիշ կուլտուրայի արժեքների տեսանկյունից, առավել ևս ոչ ինչ-որ անդեմ, համընդգրկուն և բացարձակ չափորոշիչներով:

Յ. Շերդերը գտնում էր, թե կառավարման միակ բանական ձևը դա ազգային պետություն է, որը ստեղծում է ժողովուրդը: Իհարկե, Յ. Շերդերի հայացքները բավարար չէին ամբողջական նացիոնալիստական տեսություն ստեղծելու համար, սակայն մեծ է նրա դերը նացիոնալիզմի տեսության ձևավորման մեջ: Նա առաջինը շրջանառության մեջ դրեց «նացիոնալիզմ» բառը և մանրամասն հիմնավորեց կոնկրետ կուլտուրական խնճին պատկանելու զգացմունքային կապի նշանակությունը, ինչպես նաև այն, թե ցանկալի է, որ քաղաքական իշխանությունը հենվի այդպիսի խնճերի վրա: Դրանով նա ազգային պետության տեսության հիմքերը դրեց:

Նացիոնալիստական մտքի զարգացման գլխավոր փուլերից է մեկ այլ գերմանացի մտածող Յոհան Ֆիխտեի (1762-1814) հայացքներն են: Նա հայտարարեց, որ անմիջական կապ գոյություն ունի լեզվի, մշակույթի և ազգի ձեռքբերումների միջև: «Յավերժության ծրագրով հերթական քայլը, որ պետք է անենք մենք, դա ազգի դաստիարակություն է կատարյալ մարդ ստեղծելու ուղղությամբ», որի շնորհիվ նա կկարողանա բարձր կանգնել մյուսներից: Իր վերջին դասախությունում Յ. Ֆիխտեն արդեն խոսում էր «գերմանական ոգու» մա-

սին և ուղղակի ցուցում է տալիս, թե այն պետք է տարածվի Գերմանիայից և Վերջիվերջո դեկավարի աշխարհը: Ըստ նրա, պետություն չափությունը է ծառայի մասնավոր շահերին, այլ պետք է ծառայի ողջ ազգի շահերին: Այդպիսի պետությունը կանգնած է բարոյականության պաշտպանության դիրքերում, որի կրողը ժողովուրդն է: Ոչ թե իրավունքն է նարդուն ազատ դարձնում, այլ նրա բարոյականությունը, նրա համապատասխանությունը «ազգի ոգուն»:

Վերոնշած և այլ մտածողների գործերում արդեն որոշակիացվել էին նացիոնալիզմի՝ որպես քաղաքական տեսության բնույթը, արժանիքները և հնարավոր վտանգները, սակայն նրանք դեռևս չին հասել սարսափելի տրամաբանական վերջին: Մնացել էր միավորել նացիոնալիզմը պետության հետ: Դատկապես դա կատարեց մյուս գերմանացի մեջ փիլիսոփան՝ Գ. Շեգելը:

Նրա մոտեցումները եական տարբերություն ունեն իր նախորդներից: Առաջին, նա գլխավոր շեշտադրումը կատարեց ազգային պետության արժանիքների վրա՝ որպես քաղաքական կազմակերպության ծնի, և ոչ թե նրա կուլտուրական նշանակության վրա: Գ. Շեգելը ենթադրում էր, որ առանձնահատուկ պայմաններում պետության կառավարողները կարող են բարոյական արդարացում ստանալ իրենց գործունեության համար, եթե այն կատարվել է հանուն պետության բարօրության: Սա մի նոր շունչ տվեց Ն. Մաքիավելու «Պետական նպատակահարմարության» տեսությանը, որը գրեթե մոռացության էր մատնվել:

Երկրորդ, Գ. Շեգելը Յ. Ֆիխտեի գերմանական ազգի հատուկ նշանակությունը փոխեց պատմական անխուսափելիությամբ: Նապոլեոնյան կայսրությունը փոխարինվելու է մեկ այլ փուլով, ազգային պետությունների փուլով: Այսպիսով՝ Յ. Շերդերի բարոյական և կուլտուրական ռեյաստիվիզմից (մեթոդոլոգիական սկզբունք գիտելիքի բավանդակության հարաբերականության և պայմանականության մետաֆիզիկական բացարձականացման մասին) պատմական հայցըները փոխակերպվեցին որոշակի անհետևողական Յ. Ֆիխտեյի, ապա՝ Գ. Շեգելի դիալեկտիկայի բարոյական որոշակիացմանը: Այսպես ստեղծվեցին ազգային պետությունների և նացիոնալիստական գաղափարախոսության գաղափարատեսական իինքերը:

Ֆաշիզմի քաղաքական ուսմունքը

Ֆաշիզմի քաղաքական տեսությունը շարադրված է երկու հիմնական՝ Բ. Մուսոլինի «Ֆաշիզմի ուսմունքը» և Ա. Շիտլերի «Իմ պայքառը» գրքերում: Առաջին աշխարհամարտը և նրան հետևած համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը, ինչպես նաև ձախ շարժումների վերելքը դարձան այն հիմնական դրդիչները, որ ցրված գաղափարները վերածվեցին ֆաշիզմի փոխկապակցված և ամբողջական քաղաքական տեսության:

Ստորև համառոտ ներկայացնենք նրա հիմնական տարրերը:

Նացիոնալիզմ - Իր արտահայտությունն է գտել ամեն մարդու համոզելու այն, որ ազգը իրեն է պատկանում և որ ինքն իր հերթին պատկանում է ազգին: Չնայած վեճեր կան այն հարցի շուրջ, թե կարելի՞ է արդյոք այդ տեսակի նացիոնալիզմը համարել ֆաշիզմի գաղափարախոսության միջուկը, այնուամենայնիվ, ֆաշիզմի բոլոր տարրերակներում առկա է նացիոնալիզմը և մեծ դեր է խաղում պրակտիկ կյանքում: Ֆաշիզմի փիլիսոփայությունն ակնհայտ հակալիբերալ բնույթ ունի և նա ազգը դիտում է որպես սոցիալական և քաղաքական կյանքի կարևորագույն միավոր: Անհատը արժեք է ներկայացնում միայն այնքանով, որքանով որ ներդրում է կատարում ազգային համրության ընդիհանուր բարեկեցության և ծաղկման մեջ: Բոլոր ֆաշիստական տեքստերում առկա է նաև ազգային վերածննդի և նորացման գաղափարը: Ֆաշիստական տեսության մյուս բնորոշ կողմն այն է, որ նա ազգը դիտարկում է որպես մի մարմին, որն ունի սեփական իրավունքները, որպես մի մարմին, որն ի վիճակի է ապրել անկումներ ու վերելքներ: Դա նշանակում է, որ ազգը կազմող մարդիկ իրենց վրա պարտականություն են կրում հոգալ նրա բարեկեցության մասին, պաշտպանել նրան, այդ թվում՝ կյանքի գնով: Այդպիսի «ոչ լիբերալական նացիոնալիզմը» վերջիվերջոց հանգեցնում էր ռասիզմին՝ «հարազատի» և «օտարի» բաժանելով ազգերը, սակայն դա ռասայական այլ խմբերի պարտադիր հետապնդմանը չէր հանգեցնում, չնայած որ այն տեղ գտավ Գերմանիայում և մասնակիորեն հտալիայում ֆաշիստների իշխանության գալուց հետո:

Ծայրահետ նացիոնալիզմը, որը հատուկ է ֆաշիզմին, նրա գլխա-

վոր նպատակի, այն է՝ «նոր կարգի» հաստատման հիմնավորումն էր տալիս:

Նացիզմ - ֆաշիզմի նացիստական մոդելը լրացվեց կեղծ գիտական բաղադրամասով, որը հիմնվում էր սոցիալ-դարվինիզմի տեսության վրա, որպեսզի հիմնավորի և օրինականացնի ռասսիզմը և անտիսեմիտիզմը: Չնայած անգլիացի բնագետ Չ. Ուրվինի ձևակերպած միտքը՝ «գոյատևում է ուժեղը» վերաբերում էր կենդանական աշխարհին, այն դարձրել էին ֆաշիստական տեսության մաս: Գերմանիայում նացիստական վարչակարգը սկսեց բնական ընտրություն կատարել իր սեփական չափանիշներով որոշելով, թե ով է արժանի լինել «նոր կարգի» մաս:

«Նոր կարգի» ստեղծումը – Դասարակությունը փոխակերպելու համար հարկավոր էր ներդնել «նոր կարգի» որոշակի չափանիշներ: Ֆաշիզմը գլխավորապես հենվում էր ուժեղ ավտորիտար պետության և զանգվածային քարոզության վրա: Դրանք փոխադարձաբար իրար ուժեղացնելու արդյունք էին տալիս, քանի որ քարոզությունը նպաստում էր տոտալիտար վարչակարգի տիրապետությանը, իսկ վերջինս իր հերթին ուժեղացնում էր անհատների կյանքի վրա հսկողությունը՝ ուժեղացնելով քարոզության ազդեցության արդյունավետությունը:

Նացիստները հենվում էին հոգեբանական տեսությունների, մասնավորապես Գուտտավ Լեբոնի (1841-1931) ամբոխի վարքի և հոգեբանության հետազոտությունների վրա, ինչպես նաև շատ արդյունավետ օգտագործում էին խորհրդանշիչերի և ավանդույթների պարզունակ միջոցների կիրառման հետևանքները: Դրա շնորհիվ, չստեղծելով համակարգված և բանական տեսություն, ֆաշիզմը կարողացավ իր կողմը գրավել մարդկանց ահօելի բանակներ: Ֆաշիզմը կարողացավ օգտագործել նաև խարիզմատիկ առաջնորդներին, որոնք ֆյուրեր, դյուքն և այլ վերամբարձ կոչումներն էին կրում:

Ընդդիմության նկատմամբ բաղաքանությունը – Ֆաշիստական բոլոր տեսակի ընդդիմության ոչնչացման սկզբունքը դա լիբերալ գաղափարների դեմ թշնամնքի ևս մեկ դրսեւորումն է: Ֆաշիստական պետությունը բացառում էր լիբերալիզմի բոլոր գաղափարները, այսինքն՝ բազմակարծությունը, անհատականությունը,

պառլամենտական ժողովրդավարությունը և «մարդու բնական իրավունքի» տեսությունները: Կենտրոնացված միակուսակցական պետությունն այն հիմքն էր, որի վրա ֆաշիզմը ծրագրավորում էր կառուցել «նոր կարգը»:

«Երրորդ ճանապարհ» - Ֆաշիզմը և կոմունիզմը մեկ ընդհանուր գաղափարական թշնամի ունեին՝ կապիտալիզմը, ուստի որոշ հետազոտողներ կարծում են, որ ֆաշիզմը «Երրորդ ճանապարհի» յուրահատուկ գաղափարի կրողն էր, որը գտնվում էր կապիտալիզմի և կոմունիզմի արանքում: Ֆաշիզմն իր բոլոր դրսևորումներում կորպորատիվիզմի կողմնակիցն էր, սակայն երբեք հանդես չէր եկել դասակարգային հականարտության գաղափարի դեմ: Նա կողմնակից չէր նաև կապիտալիստական այն գաղափարին, որ տնտեսական շահագրգուվածությունն է ազգի հաջողության բանալին: Նրանք կարծում էին, թե դասակարգային պայքարը պետք է միջազգային ասպարեզ հանել՝ դարձնելով պայքար հարուստ և աղքատ ազգերի միջև, իսկ ներքին կյանքում անհրաժեշտ է ազգային միասնություն ընդհանուր լեզվի, մշակույթի, ռասայի և ավանդույթների հիմքի վրա: Ֆաշիզմը թույլ էր տալիս մասնավոր սեփականության գոյությունը: Նրա տնտեսական քաղաքականությունը կառուցվում էր սեփականատերերի, բանվորների և պետության համագործակցության սկզբունքի վրա, որոնք համատեղ ստեղծում են սիմոնիկատներ և կորպորացիաներ: Իրականում բանվորների շահերի վրա լուրջ ուշադրություն չին դարձնում, իսկ արիմիությունները վերածվել էին պետական մարմինների և չին արտահայտում նրանց շահերը: Միաժամանակ սեփականատերերը օգտվում էին պետության երաշխիքներից և ապահովվում էին պետական պատվերներով: Դրան կարելի է ավելացնել պայքարը գործազրկության դեմ (մարդկանց ներգրավում էին ճանապարհների շինարարության և ենթակառուցվածքային այլ աշխատանքների մեջ): Ճենց այս ամենի ամբողջությունը գերմանիայում անվանվեց «նացիոնալ-սոցիալիզմ»:

Միլիտարիզմ - Ֆաշիզմը և միլիտարիզմը հաճախ հանդես են գալիս որպես հոմանիշներ: Ֆաշիզմի համար ռազմական ուժը և հաղթանակները պատերազմի դաշտում ընկած էին անձնական և ազգային նույնականացման կենտրոնում: Դրանց շնորհիվ էր, որ կարելի էր

հաստատել հերոսական «նոր կարգը»: Սրանով է նաև հիմնավորվում ֆաշիստների արտաքին քաղաքականության ազդեսիվությունը նոր «կյանքի տարածքներ» գրավելու նրանց մոլուցքը, որը հնարավոր դարձավ կանխել դաշնակիցների մեջ ջանքերի շնորհիվ:

Խարիզմատիկ առաջնորդ - Առաջնորդը ֆաշիստների համար դիտարկվում էր որպես «կենդանի աստված» և Նիտլերը «հաստատելով» այդ մոտեցումը խոստանում էր փոխել աշխարհը: Նրա ուժը և ազդեցությունը ոչ այնքան կոնկրետ բառերի մեջ էին, որքան այն զգացողության տարածման մեջ, որ «մենք մի ընդհանուր հանրույթ ենք ֆյուրերի գլխավորությամբ» և որ մենք՝ առանձին վերցրած «գերմարդիկ» ենք: Դանուն դրա մարդը պատրաստ էր գնալու ամեն մի քայլի, իսկ իրականում դա տանում էր ինքնառչնչացման: Այդպիսի մարդու ապագան վախճեցնում էր անգամ իրեն՝ Ա. Նիտլերին, որը գրել է. «Ես տեսել եմ նոր մարդու կերպարը՝ անխիղ և սարսափելի: Նա ինձ մոտ դրու առաջացրեց»:

Երկրորդ աշխարհամարտում Գերմանիայի և Իտալիայի պարտությունից հետո ֆաշիզմը չի անհետացել քաղաքական քարտեզից: Ներֆաշիստները վերանայել են իրենց շատ գաղափարները և դրանք ավելի մեղմ ձևերով են քարոզում, քան իրենց նախորդները: Չնայած որպես շարժում այն մարգինալ(աահմանային) բնույթ ունի, սակայն ֆաշիզմի շատ գաղափարներ մտնում են այլ կուսակցությունների և շարժումների քաղաքական ծրագրերի մեջ, հատկապես՝ ծայրահեղ աջ ուղղվածություն ունեցողների: Մեր ժամանակներում այն հաճախ ներկայանում է հակամիգրացիոն գաղափարախոսության և հակագլոբալիզմի տեսքով:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Ֆաշիզմի գաղափարական ակունքները:
2. Ֆաշիզմի քաղաքական ուսմունքի հիմնական տարրերը:

Գրականություն

1. **Арон Р.**, Демократия и тоталитаризм// Антология мировой политической мысли в 5 томах, т. 2, с. 508-523.
2. **Алексеева Т. А.**, Современные политические теории, МГИМО, 2007.
3. **Дегтяров А. А.**, Основы политической теории, М., 2000.

«Զախուղղվածության» բաղամական տեսություններ

Գլուխ 8. ԿԱՐԼ ՄԱՐՔՍԸ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

**Կարլ Մարքսի բաղամական տեսությունը:
Մարքսիզմի զարգացումը Վ. Լենինի կողմից:
Սալինիզմի բաղամական տեսությունը:**

Կարլ Մարքսի քաղաքական տեսությունը:

Մարքսիստական քաղաքական տեսությունը կարևոր տեղ է գրավել և այժմ էլ կարևոր տեղ ունի հասարակության մտավոր կյանքում: Մարդկային պատմության մեջ թերևս չի եղել այնպիսի մի գիտական տեսություն, որն այդպիսի մեծ ազդեցություն է բռնել սոցիալական և հումանիտար գիտելիքների բոլոր ոլորտների վրա: Մարքսիստական տեսությունը զարգացել է 19-20-րդ դարաշրջանների ողջ ընթացքում և հետաքրքրություն է ներկայացնում շատ քաղաքական տեսաբանների համար և մեր ժամանակներում:

Մարքսիզմը տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական և փիլիսոփայական հայացքների համակարգ է, որը սկսել է ծևավորվել 19-րդ դարի 40-ական թվականներին Գերմանիայում: Հիմնադիրներն են Կարլ Մարքսը և Ֆրիդիխ Էնգելսը:

Կարլ Մարքս (1818-1883) - Գերմանական տնտեսագետ, քաղաքական փիլիսոփա, բանվորական և կոմունիստական շարժման տեսաբան ու ակտիվ մասնակից: Կ. Մարքսը արագացված ընթացակարգով ավարտել է Բեռլինի համալսարանը և 1941 թ. պաշտպանելով ատենախոսությունը՝ ստացել փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան: Նա մշակել է պատմության մատերիալիստական հայեցակարգը, հասարակության զարգացումը մեկնաբանելով որպես բնապատմական գործընթաց և այլն: Կ. Մարքսի հիմնական երկերն են «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստը» (Ֆ. Էնգելսի հետ համահեղինակ, 1848), «Լուի Բոնապարտի բրյումերի տասնութը» (1852),

«Գոթայի ծրագրի քննադատությունը (1875), «Կապիտալ» (հհ. 1, 2, 3, 1867, 1894) և այլն:

Ֆրիդիրխ Էնգելս (1820-1895) - Գերմանացի փիլիսոփա, քաղաքական տեսաբան, տնտեսագետ, մարքսիզմի հիմնադիրներից մեկը, կոմունիստական ու բանվորական շարժումների ակտիվ մասնակից և տեսաբան: Նրա հիմնական աշխատություններն են «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստը» (Կ.Մարքսի հետ համահետինակ, 1848), «Անտի-Դյուլինգ» (1878), «Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը» (1884) և այլն:

Մարքսիստական տեսությունը հասարակությունը դիտարկում է որպես ամբողջական և անընդհատ զարգացող սոցիալական համակարգ և հասարակության զարգացումը բացատրում է հիմնականում տնտեսական գործոնով: Հասարակության կառուցվածքում ընդգրծում է արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների (բազիսի) վճռորոշ դերը հասարակական կյանքի մյուս ոլորտների՝ քաղաքականության, իրավունքի, բարոյականության և այլնի (վերնաշենքի) համեմատ («Ենութական կյանքի արտադրության եղանակը պայմանավորում է կյանքի սոցիալական, քաղաքական և հոգևոր գործընթացները»): Այդ տեսության համաձայն «հասարակական կեցություն է որոշում հասարակական գիտակցությունը»: Մարքսիզմի հիմնարար հասկացություններից է հասարակական-տնտեսական հասարակարգի (ֆորմացիայի) հասկացությունը՝ որպես հասարակության զարգացման որոշակի փուլ: Արտադրողական ուժերի զարգացման շնորհիվ դրանք հակասության մեջ են մտնում արտադրական հարաբերությունների հետ, որը հանգեցնում է սոցիալական հեղափոխության, այսինքն մի հասարակարգից անցում է կատարվում մեկ այլ՝ զարգացման ավելի բարձր աստիճանում գտնվող հասարակարգի: Յեղափոխության շարժիչ ուժը դասակարգային պայքարն է, որն ի վերջո կապիտալիզմի փուլում հանգեցնում է սոցիալիստական հեղափոխության և պայմաններ է ստեղծում կոմունիստական՝ անդասակարգ հասարակության հաստատման համար: Մինչ կոմունիզմի անցումը հաստատվում է անցումային պրոլետարական դիկ-

տատուրա: Յեղափոխություն կատարելու և իշխանությունը գրավելու համար բանվոր դասակարգը պետք է ստեղծի քաղաքական կուսակցություն: Կուսակցական քաղաքական պայքարը մարքսիզմի տեսության մեջ դա անհատական, կուսակցական, դասակարգային և պետական շահերի բախումն է: Ըստ մարքսիզմի՝ կապիտալիզմից անցումը սոցիալիզմի հնարիավոր է միաժամանակ արդյունաբերական զարգացած երկրներում: Մարքսիզմի ուսմունքում կարևորվում է պետությունն իրև քաղաքական ինստիտուտ, որն առաջացել է հասարակության զարգացման որոշակի աստիճանում: Պետությունը դիտելով որպես աշխատանքի հասարակական բաժանման, մասնավոր սեփականության և դասակարգերի առաջացման արդյունք՝ եզրահանգում է կատարվում, որ կոմունիզմի ժամանակ դասակարգերի, մասնավոր սեփականության վերացման հետ պետությունը աստիճանաբար կմահանա: Ի տարբերություն Գ. Յեգելի՝ մարքսիզմը պնդում է, որ ոչ թե պետությունն է որոշում քաղաքացիական հասարակությունը, այլ հակառակը, քաղաքացիական հասարակությունն է պայմանավորում պետությունը:

Մարքսիզմը իրև գուտ տեսական համակարգ կառուցված է կուռ տրամաբանությամբ: Յիմնվելով տնտեսական հարաբերությունների փոփոխությունների վրա՝ այն տալիս է հատկապես եվրոպական հասարակությունների զարգացման ընդհանուր պատկերը և ուղղվածությունը:

Մարքսիստական տեսության արմատները հասնում են իին հունական մտածող Պլատոնին, սոցիալիստ ուտոպիստներին (Թոմաս Մոր, Շարլ Ֆուրյե, Ռոբերտ Օուեն), ժան Ժակ Ռուսոյին, անգլիական քաղաքանական տեսությանը (Ադամ Սմիթ) և հատկապես՝ գերմանական «դասական» փիլիսոփաներին, որոնցից առավել օգտագործվել են Գ. Յեգելի և Լ. Ֆոյերբախի փիլիսոփայական աշխատությունները:

Մարքսիզմի զարգացումը Վ. Լենինի կողմից

Վլադիմիր Լենինը (Ուլյանովը-1870-1924) մարքսիստական տեսաբան է, միջազգային և ռուսական բանվորական շարժման առաջնորդն, ով դեկավարեց Ռուսաստանի 1917 թվակա-

նի Յոկտեմբերյան-սոցիալիստական հեղափոխությունը և դարձավ Խորհրդային պետության հիմնադիրը: Նա պրակտիկայում «փորձարկեց» մարքսիզմի տեսությունը և իր կարևոր ներդրումը կատարեց մարքսիստական քաղաքական տեսության մեջ: Նրա բազմաթիվ աշխատություններից կարելի է առանձնացնել քաղաքագիտական միտքը հարստացնող հետևյալ գործերը. «Կապիտալիզմի օարգացումը Ռուսաստանում (1899), «Մարքսիզմի երեք աղբյուրները և երեք բաղկացուցիչ մասերը» (1913), «Ինպերիալիզմը որպես կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիա» (1916), «Պետություն և հեղափոխություն» (1917) և այլն:

Վ. Լենինը քաղաքականությունը համարում էր միջդասակարգային հարաբերությունների ոլորտ և պրոլետարական հեղափոխության նախապատրաստման արվեստ: Բանվոր դասակարգի հաղթանակի անհրաժեշտ պայմանը նա համարում էր կոմունիստական կուսակցությունը, որը նրա ավանգարդի դերն է կատարում: Կուսակցության նպատակն է «լուսավորել» ու «կազմակերպել» բանվոր և մյուս շահագործվող դասակարգերը բուրժուազիայի դեմ պայքարում, հաստատել պրոլետարիատի դիկտատուրա և ապահովել անցումը սոցիալիզմին, ապա փոխարիննելով այն սոցիալիստական ժողովրդավարությամբ՝ նաև կոմունիզմին, այսինքն՝ անդասակարգ հասարակությանը: Ըստ Վ. Լենինի՝ մինչսոցիալիստական շրջանում ձևավորված ժողովրդավարությունը, ազատություններն ու իրավունքները, հումանիզմի սկզբունքները և այլն սոսկ իշխող դասակարգի (բուրժուազիայի) դիկտատուրայի իրականացման, դա արտաքուստ ուշագրավ հատկանիշներով քողարկելու, աշխատավոր զանգվածներին մոլորության մեջ քցելու ու պետության շահագործողական բնույթը թաքցնելու միջոցներ են:

Նա պրոլետարական դիկտատուրայի, աշխատավորներին քաղաքական կյանքի մեջ ներգրավելու պետական ձև ընդունեց Խորհրդային հանրապետությունը: Նրա կարծիքով՝ Խորհրդային հանրապետությունը զուգորդում է պետական և հասարակական կազմակերպության գծերը, ներկայացնելու ամմիջական ժողովրդավարության տարրերը:

Վ. Լենինը մարքսիզմի քաղաքական տեսության ինքնատիպ մեկնաբանն ու զարգացնողն է, դրա գործնական կիրառողը պատմական նոր պայմաններում։ Նա գտնում էր, որ կապիտալիզմը թևակոխել է իր զարգացման բարձրագույն ու վերջին՝ իմպերիալիստական փուլը, ինչը վկայում է դրա կործանման սկզբը և սոցիալիստական հեղափոխության նախաշեմը։ Իմպերիալիզմի փուլում «նոնապոլիստական կապիտալիզմ» ստեղծել է միջազգային շուկա, խորացրել է աշխատանքի հասարակական բաժանումը և զարգացրել արտադրողական ուժեղը, որոնք սոցիալիստական հեղափոխության անհրաժեշտ նյութական պայմաններն են։ Իսկ առաջին համաշխարհային պատերազմի վերածումը քաղաքացիական պատերազմի՝ ուղղված սեփական կառավարությունների դեմ, նրա կարծիքով, կարող է էապես խթանել իմպերիալիզմի տապալմանը, համաշխարհային հեղափոխության բռնկմանը։ Այդ հեղափոխսական գործընթացում Վ. Լենինն առաջնային դեր էր հատկացնում Ռուսաստանին՝ որպես իմպերիալիզմի շղթայի ամենաթույլ օդակին։

Ստալինիզմի քաղաքական տեսությունը

Խորհրդային կոմունիստական մոդելի ծևավորման վրա հսկայական ագրեցություն է ունեցել Իոսիֆ Ստալինը։

Իոսիֆ Ստալին (Զուգաշվիլի- 1879-1953) – Կոմունիստական կուսակցության և Խորհրդային պետության առաջնորդ։ Ծնվել է Վրաստանի Գորի քաղաքում, սովորել Թբիլիսիի հոգևոր ճեմարանում։ Ռուսաստանի հեղափոխսական շարժման ակտիվ մասնակից։

1930-ական թվականներին տեղի ունեցավ «Երկրորդ հեղափոխությունը», որի ինաստոք այն է, որ ԽՄՀՍ փաստացի դեկավար Ի. Ստալինը պաշտպանեց դեռևս 1924 թ. խորհրդային երկրի դեկավարներից մեկի՝ Բուլշարինի կողմից առաջ քաշած այն թեզը, որ հնարավոր է սոցիալիզմի կառուցումը մեկ առանձին երկրում։ Այդ թեզի բովանդակությունը նրանում էր, որ ԽՄՀՍ-ը սկսում է սոցիալիստական հասարակության կառուցումը առանց սպասելու համաշխարհային հեղափոխությանը։ Դա նորություն էր մարքս-լենինյան

տեսության համար, քանի որ այն պնդում էր համաշխարհային միաժամանակյա հեղափոխության մասին: Ուստաստանի հեղափոխությունը այդ հեղափոխության առաջին քայլն էր, ուստի այդ պայմաններում առաջնությունն ազգային տնտեսության օարգացման վրա ուղղելը իրոք հեղափոխական քայլ էր:

Ինչպես հայտնի է, 1921 թ. Վ. Լենինի նախաձեռնությամբ կիրառվում էր Նոր տնտեսական քաղաքականությունը (ՍԵՊ), որի ժամանակ զարգանում էր խառը տնտեսությունը, որտեղ գյուղական տնտեսությունները և մանր արտադրությունը գտնվում էին մասնավոր ձեռքբերում, իսկ պետությունը վերահսկում էր «տնտեսությունը հրամանատարական բարձրունքներից» (Վ. Լենին): 1928 թ. Ի. Ստալինը հայտարարեց Առաջին հնգամյա պլանը, որը նախատեսում էր երկրի արագ ինդուստրացում: Ապա գյուղում սկսվեց զանգվածային կոլեկտիվացումը, վերջնականապես հաստատվեց «պետական սոցիալիզմը» ժողովնական բոլոր ոլորտներում: Կապիտալիստական շուկան լիովին ոչնչացվեց և փոխարինվեց կենտրոնական կառավարման համակարգով:

Տնտեսության մեջ տեղի ունեցող հիմնարար փոփոխությունները իրենց հետ բերեցին խոշոր քաղաքական փոփոխություններ: Կուսակցական գործիչները սկսեցին նշանակվել «վերևից» և ոչ թե ընտրվել «ներքևից», ինչպես կատարվում էր նախկինում: Ժողովրդավագարական կենտրոնացումը, որը մտցրել էր Վ. Լենինը, դարձավ ավելի քիչ ժողովրդավարական և ավելի կենտրոնացված, ինչը հանգեցրեց «իշխանության շրջապտույտին»: 1930-ականներին մի քանի անգամ կուսակցության շարքերի «գտումներ» անցկացրին, որը հնարավորություն տվեց ազատվելու բոլոր կասկածյալներից և նոր կանոնների հետ շիամաձայնվողներից:

Ստալինիզմը վերածվեց ամբողջատիրական (տոտալիտար) դիկտատուրայի, որը իրագործվում էր միաձույլ կառավարող կուսակցության միջոցով, որտեղ վերջ տրվեցին բոլոր տեսակի բանավեճերն և քննադատությունը, հաստատվեց Ստալինի «անձի պաշտամունքը»:

Իր տեսական աշխատություններում՝ «Լենինիզմի հիմքերի մասին», «Լենինիզմի հարցերի մասին», Ի. Ստալինը տվեց պրոլետարական դիկտատուրայի ընդարձակ բնութագիրը: Նրա

կարծիքով՝ «Լենինիզմը դա ընդհանրապես պրոլետարական հեղափոխության տեսությունն է և պրակտիկան» կամ «Լենինիզմի հիմնական հարցը, նրա հենակետը և հիմքը պրոլետարիատի դիկտուրուրայի մասին է»: Պրոլետարական դիկտուրայում Ի. Ստալինը նշում էր այնպիսի կողմերը, ինչպիսիք էին իշխանությունը, բռնությունը, ճնշումը, պարտադրումը. «պրոլետարիատի դիկտուրա երևույթը չի սահմանափակվում օրենքներով»:

Ստալինին է պատկանում նաև այն գաղափարը, որ սոցիալիզմի ամրապնդմանը գուգընթաց ուժեղանում է դասակարգային պայքարը, ինչը դարձավ չհամաձայնողների նկատմամբ բռնությունների գաղափարական ու տեսական հիմնավորումը: 1937 թ. հնչեցրած իր մի գեկուցման մեջ Ի. Ստալինը ասում էր, թե քանի դեռ գոյություն ունի կապիտալիստական շրջապատը, կլինեն և վճասարարներ, խափանարարներ, լրտեսներ, որոնց Խորհրդային Միության թիկունք են ուղարկում արտասահմանյան երկրների հետախուզական նարմինները:

Ստալինի քաղաքական-տեսական մտածողության յուրահատկությունը դա անողոք դասակարգային պատերազմի միացումն էր ռուսական ազգայնանոլության հետ:

ԱՌԱՋԱՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Կ. Մարքսի քաղաքական տեսությունը:
2. Մարքսիզմի զարգացումը Վ. Լենինի կողմից:
3. Ստալինիզմի քաղաքական տեսությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Соловьев А. И.**, Политология. Политическая теория. Политическая технология, М., 2000.

2. **Մարքս Կ., Էնգելս Ֆ.**, Կումոնիստական կուսակցության մանիֆեստ, Եր., 1967:

3. **Լենին Վ.**, Իմպերիալիզմը՝ որպես կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիա, Եր., 1962: 4. **Լենին Վ.**, Պետություն և հեղափոխություն, Եր., 1956:

5. **Մանուկյան Ա. Ս.**, Քաղաքական բռնաճնշումները Հայաստանում 1920-1953 թթ., Եր., 1999:

ԳԼՈՒԽ 9. ՆԵՌԱՐՔՍԻՉՄ

**Սոցիալ-ժողովրդավարություն: Անտոնիո Գրամշիի
սոցիալ-ժողովրդավարությունը: Նիկոս Պուլանգասի,
Թնադատական («Ֆրանկֆուրտյան դպրոց») և
Յուլգեն Շաբերմասի տեսությունները:**

Մեր օրերում դժվար է պատասխանել այն հարցին, թե ու՞ն կարելի է ժամանակիցներից անվանել մարքսիստ: Այս հարցի պատասխանը փորձել է տալ հունգարացի մարքսիստ փիլիսոփա Դ. Լուկաչը (1885-1971) իր «Պատմությունը և դասակարգային պայքարը» աշխատության մեջ: «Բոլորովին պարտադիր չէ մարքսիստ լինելը, բավական է միայն արտաքերել մեկ մարքսիստական տեսակետ և քեզ անպայման մարքսիստ կանվանեն», - գրում է նա: Այդ եզրահանգումն արդիական է նաև մեր ժամանակներում:

Երբ մարքսիզմը (մարքսիզմ-լենինիզմը) կամաց-կամաց սեկուլյար (աշխարհական) կրոնի էր վերածվում, որը բացառում էր նոր դրսւորումներն ու տեսական բանավեճը, Արևմուտքում զարգանում էր մարքսիզմի նոր, ավելի բարդ ձևը, որը երբեմն անվանում են «արևմտյան մարքսիզմ», «նեոնարքսիզմ» կամ «ժամանակակից մարքսիզմ»: Այն իրենից ներկայացնում էր մարքսիզմի մի շարք «դասական» դրույթների վերահիմնաստավորումը՝ միաժամանակ պահպանելով հավատարմությունը մյուս մարքսիստական սկզբունքներին կամ Կ. Մարքսի մեթոդաբանական սկզբունքներին:

Ժամանակակից մարքսիզմի վրա առանձնահատուկ ազդեցություն թողեցին երկու գործոն: Երբ Կ. Մարքսի կանխատեսումը կապիտալիզմի անխուսափելի կործանման մասին չիրականացավ, ժամանակակից մարքսիստները ստիպված էին վերանայել հակամարտության մասին ավանդական մեկնաբանությունը: Նրանք կրկին դիմեցին Գ. Շեգելի և Կ. Մարքսի այն գաղափարներին, որ «նարդը ստեղծագործող է», որը նշանակում էր, թե մարդը պատմության կերտողն է և ոչ թե անդեմ նյութական ուժերի խամաճիկը (նարիոնետկան): Դրանով նրանք կարողացան դուրս գալ հիմքի և վերնաշենքի հարաբերութ-

յունների մասին կարծր ձևակերպումից: Երկրորդ, ժամանակակից մարքսիստները չընդունեցին սոցիալիստական հասարակության ավտորիտար բնույթը և անգամ նրա գիտական ու ճշմարիտ լինելու հավակնությունը:

Սոցիալ - ժողովրդավարություն

«Սոցիալ-ժողովրդավարություն» եզրը մի քանի մեկնաբանություններ ունի: Նրա նախնական իմաստը կապված է օրթոդոքսալ (ուղղափառ) մարքսիզմի հետ և նեղ իմաստով ենթադրում էր քաղաքական ժողովրդավարության հետ տարանջատում ու արտադրողական հարստության կոլետիվացման ավելի ծայրահեղ խնդիր էր դնում: 19-րդ դարի վերջերին մարքսիստական կուսակցությունները, սովորաբար, իրենց սոցիալ-ժողովրդավարական էին անվանում: 20-րդ հարյուրամյակի սկզբին նրանցից մի քանիսը գերադասեցին հեղափոխական պայքարի ակտիվության պառլամենտական ձևը և սկսեցին պնդել սոցիալիզմին անցնելու էվոլյուցիոն ճանապարհի անհրաժեշտության մասին: Կամաց-կամաց սոցիալ-ժողովրդավարություն հասկացությունը սկսեցին նույնացնել ժողովրդավարական սոցիալիզմի հետ: Ռուսաստանի Յոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո սոցիալ-ժողովրդավարական ռեֆորմիստական կուսակցություններից տարբերվելու նպատակով՝ հեղափոխական կողմնորոշում ունեցող շատ սոցիալ-ժողովրդավարներ սկսեցին իրենց անվանել «կոմունիստներ»: Վերջնական տարանջատումը տեղի ունեցավ 20-րդ դարի երկրորդ կեսին, երբ սոցիալ-ժողովրդավարական կուսակցությունների մեծ մասը ոչ միայն հաստատեց իր պառլամենտական մարտավարությունը, այլև սկսեց հիմնարար ձևով վերանայել իրենց սոցիալիստական նպատակները: Օրինակ՝ արևմտյան սոցիալ-ժողովրդավարները այլևս չէին ձգտում կապիտալիզմի ոչնչացմանը, այլ ցանկանում էին այն ավելի մարդկային դարձնել և կատարելագործել:

Արդյունքում՝ սոցիալ-ժողովրդավարները կենտրոնական դիրք գրավեցին շուկայական տնտեսության և պետական միջամտության կողմնակիցների մեջ: Այդ մոտեցումը ավելի բնութագրական է, այս պես կոչված՝ ռեֆորմիստական (բարեփոխիչ) սոցիալիզմին:

Սոցիալ-ժողովրդավարներին հատուկ են հետևյալ հիմնական գաղափարները՝

- սոցիալ-ժողովրդավարներն ընդունում են լիբերալիզմի սկզբունքները, առաջնորդվում են նրանով, որ քաղաքական փոխիշությունները կարող են և պետք է իրագործվեն խաղաղ ճանապարհով՝ եղած սահմանադրությունների շրջանակներում:
- կապիտալիզմն ընկալվում է որպես հարստություն ստանալու միակ միջոց, ուստի այդ պատճառով՝ սոցիալիզմը որակական տարբերություն չունի կապիտալիզմից:
- կապիտալիզմը դիտարկվում է որպես բարոյապես վնասակար համակարգ, հատկապես այն, թե ինչպես է բաշխում հարստությունը: Կապիտալիզմը կառուցվածքային անհավասարության և աղքատության գգացողություն է բերում:
- կապիտալիզմի արատները կարող են ուղղվել պետության կողմից տնտեսական և սոցիալական ինժեներիայի գործընթացի միջոցով: **Պետությունը դա հասարակական կամ ընդհանուր շահերի արտահայտությունն է:**
- քաղաքական կառավարման տեսակետից ազգային պետությունն իմաստ ունի այն առումով, որ իր սահմաններում պետությունը ունի տնտեսական և սոցիալական կյանքի կարգավորման ներուժ:

Սոցիալ-ժողովրդավարությունը առավել առաջընթաց ապրեց Երկրորդ աշխարհամարտից հետո: 1970-1980-ական թվականներից այն որոշ անկում ապրեց՝ հանդիպելով մրցակցության ռեֆորմիստական լիբերալիզմի հետ: Արդյունքում, որոշ սոցիալ-ժողովրդավարական կուսակցություններ ստիպված եղան ինչ-որ չափով ձևափոխել իրենց ուսմունքի տեսական հիմքերը: Առաջ եկան «մոդեռնիստական» սոցիալ-ժողովրդավարություն, «ծայրահեղ-կենտրոնական» սոցիալ-ժողովրդավարություն, «երրորդ ճանապարհի», «ակտիվ կենտրոնի» սոցիալ-ժողովրդավարություն և այլն: Անեն դեպքում, ժամանակակից սոցիալ-ժողովրդավարության փոխհարաբերության հարցերը «դասական»-ի հետ դարձել են ակադեմիական և քաղաքական սուր բանավեճերի առարկա:

Սկզբնական շրջանում սոցիալ-ժողովրդավարության նպատակը համարվում էր այն, որ արտադրված ողջ հարստությանը մարդիկ պետք է միասին տիրապետեն և այն պետք է օգտագործվի բոլորի բարօրության համար: Դա ենթադրում էր մասնավոր սեփականության ոչնչացում և սոցիալական հեղափոխություն, որի արդյունքում պետք է անցում կատարվեր արտադրության կապիտալիստական ձևերից՝ սոցիալիստականին: Յիմնարար սոցիալիզմի կողմնակիցները համոզված էին, որ կապիտալիզմը հնարավոր չէ շտկել, քանի որ դա դասակարգային շահագործման և ճնշման համակարգ է, ուստի սկզբունքորեն պետք է ոչնչացվի և ոչ թե պարզապես բարեփոխվի:

Դեռևս 19-րդ դարի վերջերին սոցիալ-ժողովրդավարներից ոնանց մոտ կասկած առաջացավ, որ Կ. Մարքսի վերլուծության մեջ կան նաև թերություններ: Այդ մոտեցման ամենապարզ տեսական հիմնավորումը տրվեց Էնուարդ Բերնշտեյնի «Սոցիալիզմի էվոլյուցիան» գրքում, որը հրապարակվեց 1898 թ.: Նա ներժեց Կ. Մարքսի վերլուծական մեթոդը՝ պատճական մատերիալիզմը, քանի որ նրա կանխատեսումները չէին իրականանում: Ե. Բերնշտեյնի վերլուծությունը հիմնականում էնպիրիկ բնույթ ուներ: Նրա կարծիքով, կապիտալիզմը ապացուցել է իր կայունությունն ու ճկունությունը: Փոխանակերկու հակամարտող՝ բուրժուական և պրոլետարական մեջ դասակարգեր առաջանային, նրա կարծիքով, տեղի է ունենում կապիտալիստական համակարգի մշտական բարդացում և դասակարգային հարաբերությունների տարբերակում: Բազմաթիվ բաժնետիրական հանրույթների ստեղծմամբ շատացել է սեփականատերերի քանակը և անհատ ազդեցիկ սեփականատիրոջ կերպարը մնացել է անցյալում: Արագ աճեց «միջին խավը», որը գտնվում է պրոլետարիատի և բուրժուազիայի արանքում: Ուստի Ե. Բերնշտեյնը եզրակացնում է, որ կապիտալիզմն այլևս գրւտ դասակարգային շահագործման հասարակություն չի: Այստեղից հետևում է, որ կապիտալիզմը կարելի է բարեփոխել արտադրության առաջատար միջոցներն ազգայնացնելու և քանվոր դասակարգի հրավական պաշտպանությունը և սոցիալական ծրագրերն ընդլայնելու միջոցով: Այդ գործընթացը կարելի է իրագործել խաղաղ միջոցներով և ժողովրդավարական ճանապարհով: Ե. Բերնշտեյնին է պատկանում հետևյալ թեավոր արտահայտությունը.

«Շարժումն ամեն ինչ է, իսկ վերջնական նպատակը՝ ոչինչ»։ Դա նշանակում էր, որ բանվոր դասակարգը պետք է պայքարի սոցիալական որոշակի հրավիւնքներ ծեռք բերելու համար, սակայն վերջնական նպատակը՝ հեղափոխությունը անհնաստ է, քանի որ այն բանվորներին կրերի կարիքների խորացում, աղքատություն և կործանում։ Կյանքը պետք է կարգավորել կապիտալիզմի շրջանակներում, բայց միաժամանակ պայքարել նրա կատարելագործման համար։

Ներկայացնենք սոցիալ-ժողովրդավարների և կոմունիստների հիմնական հակասությունները։

Սոցիալ-ժողովրդավարներ

Բարոյական սոցիալիզմ
Ուժիգիոնիզմ
Ուժորմիզմ
Եվոլյուցիա
Կապիտալիզմը «մարդկայնացնել»
Վերաբաշխում
Մեղմել դասակարգային
հակամարտությունը
Հարաբերական հավասարություն
Խառը տնտեսություն
Տնտեսական կառավարում
Պառլամենտական կուսակցություն
Քաղաքական բազմակարծություն
Լիբերալ-ժողովրդավարական
պետություն

Կոմունիստներ

Գիտական կոմունիզմ
Ֆունդամենտալիզմ
Ուսուպիզմ
Հեղափոխություն
Կապիտալիզմը ոչնչացնել
Հասարակական սեփականություն
Ոչնչացնել դասակարգերը
Բացարձակ հավասարություն
Պետական կոլեկտիվիզացիա
Կենտրոնական պլանավորումը
«Ավանգարդ» կուսակցություն
Պրոլետարիատի դիկտուրա
Պրոլետարական-ժողովրդական
պետություն

Անտոնիո Գրամշիի սոցիալ-ժողովրդավարությունը

Անտոնիո Գրամշի (1891-1937) - Իտալացի մտածող, հեղափոխական: 1913 թ. ընդունվել է սոցիալիստական կուսակցության շարքերը: Նրա վրա մեծ ազդեցություն են թողել Վ. Լենինը և Ռուսաստանի Յոկտեմբերյան հեղափոխությունը: Սոցիալիստական կուսակցության Լիվորնոյի համագումարում «ձախ թևը» առանձնացավ Պ. Տոլյատիի և Ա. Գրամշիի գլխավորությամբ և հիմնեց Իտալիայի կոմունիստական կուսակցությունը: 1922-1923 թթ. Ա. Գրամշին Իտալիայի կոմկուսի Կոմինտերնի Գործկոմի պատվիրակն էր և ապրում էր Մոսկվայում: 1926 թ. իտալական ֆաշիստները ձերբակալեցին Ա. Գրամշին և աքսորեցին Ռւստիկ կղզին: 1928 թ. ֆաշիստական տրիբունալը նրան դատապարտեց 20 տարվա բանտարկության, որի մեջ մասն անցելացրեց Թուրի բանտում, որտեղ և գրեց իր հիմնական աշխատությունը՝ «Բանտարկյալի գրառումները»: Յամբընիանուր ներումով նրա բանտարկության ժամկետը մի քանի անգամ կրծատվել է, որի արդյունքում նա ազատվել է ժամկետից շուտ, սակայն, որանից մի քանի օր անց մահացել է:

Ա. Գրամշին ձգտում էր բացահայտել ուղղափառ մարքսիզմի տնտեսական դետերմինիզմի այլընտրանքային տարրերակը: Նրա կարծիքով, դասակարգային ճնշումը հիմնականում կախված է ոչ թե տնտեսական միջոցներից կամ պետության հարկադիր գործողություններից, այլ քանվոր դասակարգի կողմից դրանք ընդունելու հանգամանքից: Ա. Գրամշիի պետության մասին ուսմունքի կարևորագույն հասկացությունը առաջնորդությունն է (հեգեմոնիան): Ըստ նրա, հետազոտության մեթոդաբանական քաղաքական պատմական չափանիշը՝ սոցիալական խմբի գերակայությունը, դրսևորվում է երկու՝ «իշխելու» և «հոգնոր ու բարոյական դեկավարման» ձևով: Առաջնորդություն ասելով նա հասկանում է երկրորդ ձևը, երբ գերիշխողը հոգևոր-բարոյական հեղինակությամբ իր հետևից է տանում ենթականերին՝ ստանալով նաև նրանց համաձայնությունը: Զևափոխելով բռնության մասին Ն. Մաքիավելու գաղափարները՝ Ա.

Գրամշին ձևակերպում է «առաջնորդության» իր հայեցակարգը՝ օգտագործելով Արևմտյան Եվրոպայում բուրժուական կառավարման հղորության և բարդ կազմակերպվածության նկարագրումը, որոնք էլ հենց խոչընդոտել են կապիտալիստական երկրներում Յոկտեմբերյան հեղափոխության կրկնումը:

Ա. Գրամշիի կարծիքով, պետությունը ներկայանում է երկու տեսքով՝ որպես քաղաքացիական հասարակություն («ինքնակառավարում») և որպես քաղաքական հասարակություն («պաշտոնյանների կառավարություն»): Միաւ է պետությունը նույնացնել միայն «կառավարման ապարատի» հետ, որն իրականացնում է հարկադրական (իշխելու) գործառույթը: Քաղաքացիական հասարակությունը այն ոլորտն է, որտեղ արտահայտվում է «ամբողջ հասարակության նկատմամբ որոշակի սոցիալական խմբի քաղաքական և մշակութային առաջնորդության գործառույթը»: Ըստ նրա՝ պետության հասկացության «ամբողջական նշանակությունն» ընդգրկում է «ողիկտատուրա գումարած առաջնորդություն» ձևակերպումը: Պետության այս սահմանումն Ա. Գրամշին առաջին հերթին տարածում է բանվոր դասակարգի ողիկտատուրայի պետության նկատմամբ:

Այսպիսով, Ա. Գրամշիին հաջողվեց վերականգնել մարքսիզմի սուբյեկտիվ գործոնի դերը: Նա ձևավորեց գաղափարախոսության դերի նկատմամբ համակարգված մոտեցում, ինչպես նաև վերանայեց կապիտալիստական պետության դերը և հերքեց վերացական տեսությունը:

Նիկոս Պուլանգասի տեսությունը

Նեռմարքսիզմն ուսունասիրելու առումով մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում խոշոր մարքսիստական տեսաբան Նիկոս Պուլանգասի մոտեցումները, հատկապես նրա «Պետական իշխանությունը և սոցիալիզմը» աշխատությունը (1978), որը գրելիս նա, հավանաբար, գտնվել է ֆրանսիական ստրուկտուրալիզմի (Լուի Այլտուսերի) ազդեցության տակ:

**Նիկոս Պուլանգաս (1936-1979) - ծնվել է Աթենքում, հույն պրո-
ֆեսորի ընտանիքում: Սասնակցել է Երիտասարդական սոցիա-
լիստական շարժումներին, ենթարկվել է բռնաճնշումների: 1960
թ. տեղափոխվել է Մյունխեն, ապա Փարիզ, որտեղ պաշտպանել
է դոկտորական ատենախոսություն՝ «Իրերի բնույթը և օրենքը»
անվանումով: Զբաղվել է դասախոսությամբ: 1968 թ., իրատա-
րակել է «Քաղաքական իշխանությունը և կապիտալիստական
պետության սոցիալական դասակարգերը» գիրքը, որը նրան
համաշխարհային ճանաչում բերեց: Նրա հայացքներն ուղղա-
փառ մարքսիզմից փոխվեցին դեպի եվրոկոմունիզմը: Հունա-
տանի կոմունիստական կուսակցության հակաստալինյան թևի
անդամ էր, պայքարել է Հունաստանի գինվորական խունտայի
դեմ (1967-1974):**

«Պետական իշխանությունը և սոցիալիզմը» գրքի սկզբում Ն.
Պուլանգասը ներկայացնում է պետության ժամանակակից տեսութ-
յան կարևոր պարադոքսը: Նա պնդում է, որ բոլոր մարդիկ սերտո-
րեն շրջապատված են պետությունով, որի առավել մանրամասնված
պրակտիկան ցուցադրում է նրա կապը կոմկրետ և ծայրահեղ ճշգրիտ
շահերին, միաժամանակ, քանի դեռ բուրժուազիան բազմաթիվ առա-
վելություններ է քաղում այդպիսի պետությունից, այն բոլորովին ոչ
միշտ է մեզ հետ համաձայնության մեջ: Ընդունելով ստրուկտուրա-
լիստների հարաբերական ինքնիշխանության մասին տեսակետը՝ նա
եկավ այն եզրակացության, որ եթե կապիտալիստական պետությու-
նը ցանկանում է հաջող հանդես գալ հատկապես որպես դասակար-
գային պետություն՝ պաշտպանելով բուրժուազիայի երկարաժամ-
կետ շահերը, ապա նա որոշակի ինքնիշխանություն պետք է պահ-
պանի իշխող դասակարգից: Եթե կապիտալիստական պետությունը
կառավարումից դուրս բերի անգամ մեկ դասակարգ կամ խավ, ապա
հնարավորություն չի ունենա թաքցնել իր դասակարգային բնույթը: Ընդունելով այնպիսի տեսք, թե իբր պետությունն արտահայտում է
բոլոր դասակարգերի շահերը, նա կարող է խոսել ամբողջ ժողովրդի
բարօրության մասին:

Դասակարգային գերիշխանության պաշտպանության գործընթա-

ցում պետությունը գտնվում է իշխող դասակարգերի և ենթականների միջև գոյություն ունեցող անհամար համաձայնությունների անկայուն հավասարակշռության վիճակում: Արդյունքում, նա կարող է ընդունել այնպիսի որոշումներ, որոնցից շահում են զանգվածները: Ընդունելով այն տեսակետը, որ քաղաքական և գաղափարական մակարդակները հարաբերականորեն ինքնիշխան են, Ն.Պուլանզասն, այնուամենայնիվ, նկատում է, որ դա այդպես է, քանի որ քաղաքական և գաղափարական մակարդակներն արդեն կան արտադրական հարաբերություններում, առանց ինչի հնարավոր չէ նրանց վերարտադրությունը: Դա հասարակական հարաբերությունների կարևորագույն մասն է:

Նրա համար կապիտալիստական արտադրության ձևը պարտադիր ներդնում է դասակարգային նույնականացման և դասակարգային պայքարի գործնթացի մեջ: Իսկ եթե այդ հարաբերությունները պետք է միշտ վերարտադրվեն, ապա պետությունը դրանում ինչ-որ դեր պետք է խաղա:

Ն. Պուլանզասի կարծիքով՝ պետությունը գործում է ճնշման և գաղափարական մանիպուլացիայի օգնությամբ: Դա նշանակում է, որ պետության գործնականությունը այն է, որ արգելում է: Այդ տեսակետից, տնտեսությունն ի վիճակի է ինքնավերարտադրման և ինքնակառավարման, երբ պետությունը դրան նպաստում է միայն բացասական կամ արգելի կանոններ մտցնելով տնտեսական խաղի մեջ:

Կապիտալիզմն օժանդակեց ժողովրդավարության գաղափարին՝ «մեկ մարդ՝ մեկ ձայն»՝ որպես զանգվածային ժողովրդավարական հասարակության անհրաժեշտ պայման, դրանով դասակարգային պայքարը տնտեսական ոլորտից փոխադրելով քաղաքական դաշտ:

Պետությունը ոչ միայն հնարավորություն ունի վերահսկողություն իրականացնելու մի ամբողջ սերունդի գիտելիքի վրա, այլև՝ թե ինչպես այդ գիտելիքները կարելի է օգտագործել:

Նրա կարծիքով՝ օրենքը դա կազմակերպված իրապարակային բռնություն է: Պետությունը մոնոպոլ իրավունք ունի օրինականացնելու ֆիզիկական բռնությունը: Իրավունքի մյուս գործառնությունն անհատական սուբյեկտների վերարտադրությունն է դրանց միությունների ներկայացման՝ որպես ժողովուրդ-ազգ: Դա ծառայում է

դասակարգային հարաբերություններին և քաղաքական ճգնաժամերի կանխմանը:

Ն. Պուլանզասի հետազոտություններն արտացոլում են պետության նկատմամբ ստրուկտուրալիստական մոտեցման զարգացումը և փոխակերպումները՝ դրանք դարձնելով պատմականորեն պայմանավորված, որի ժամանակ սոցիալական շարժումները վճռական դեր են խաղում: Այստեղ հարկ է առանձնացնել երկու պահ:

Առաջին, կապիտալիստական պետությունը և արտադրական հարաբերություններն էական փոփոխությունների են ենթարկվել և կրում են պատմականորեն որոշակի բնույթ, այսինքն կապված են արտադրության միջոցների զարգացման կոնկրետ աստիճանի հետ:

Երկրորդ, տեղի է ունեցել դասակարգային պայքարի տեղափոխություն արտադրական հարաբերություններից պետական ոլորտ:

Քննադատական տեսություն («Ֆրանկֆուրտյան դպրոց»)

Քննադատական տեսությունը մի խումբ գերմանացի նեոնարքսիստների մտորումների արդյունքն է, որոնք 1950-ական թվականներին բավարարված չեն նարքսիստական մտքի վիճակից, հատկապես՝ տնտեսական դետերմինիզմի (առանձնացում կամ սահմանափակում) միտումներից: Քննադատական տեսության հեղինակները դարձան 1920-ականներին ֆրանկֆուրտյան Սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտում աշխատող մի խումբ գիտնականներ: Հետագայում նրանք ստացան «Ֆրանկֆուրտյան դպրոց» անունը: Նացիստների իշխանության գալուց հետո 1933 թ. այդ ինստիտուտը փակվեց և նրա աշխատակիցներից շատերը տեղափոխվեցին արտասահման, մասնավորապես ԱՄՆ ու Չարունակեցին իրենց գործը Կոլումբիայի համալսարանում (Սյուլ-Յորք): Երկրորդ աշխարհամարտից հետո նրանցից մի քանիսը (Ս. Յորկիայմեր, Թ. Աղորնո) վերադարձան Գերմանիա, ուրիշները (Յ. Մարկուլցե) մնացին ԱՄՆ-ում: Յարկ է նշել, որ քննադատական տեսությունը դուրս եկավ ֆրանկֆուրտյան սահմաններից և մեծ ազդեցություն ունի ամերիկյան քաղաքական տեսության վրա: Այնուամենայնիվ, իր կողմ-

նորոշումներով այն առաջին հերթին եվրոպական բնույթ է կրում: «Ֆրանկուրտյան դպրոցի» ներկայացուցիչներից պետք է հիշատակել նրա հիմնադրին՝ Թեոդոր Արորնոյին, ինչպես նաև նրա ականավոր ներկայացուցիչներին՝ Մ. Շորկայամերին, Յ. Մարկովզեին, Է. Ֆրոնդին, Յու. Հաբերմասին, Ֆ. Պոլոքին:

Աղորնո Թեոդոր Լյուդվիգ Վիզենգրաունդ (1903-1969) - Գերմանացի փիլիսոփա, սոցիոլոգ, կոմպոզիտոր և երաժշտության տեսաբան: Սովորել է, ապա դասավանդել Ֆրանկուրտի Գյորեի անունը կրող համալսարանում: 1934 թ. էմիգրացիայում էր Անգլիայում, 1938 թ.՝ ԱՄՆ-ում: 1949 թ. վերադառնում է Ֆրանկուրտ: Տեսական հայտնի աշխատություններից են «Բարոյականության փիլիսոփայության խնդիրները», «Ավտորիտար անհատի ուսումնասիրությունը», «Բացասական դիալեկտիկա», «Սոցիալական գիտությունների լոգիկայի մասին» և այլն:

Քննադատական տեսությունը գլխավորապես ուղղված է սոցիալական և մտավոր կյանքի տարրեր ոլորտներին: Մարքսիզմը, որը ոգևորել էր քննադատական տեսությունը, ինչպես հայտնի է, առաջին հերթին ձևավորվել է որպես փիլիսոփայական գաղափարների քննադատական տեսություն, իսկ հետագայում դարձել նաև կապիտալիստական համակարգի քննադատություն: Այդ պատճառով քննադատական տեսությունը հենց սկզբից գրադպում էր ինչպես հասարակության, այնպես էլ ինացության տարրեր համակարգերի խնդիրներով: Չնայած քննադատական ձևին, հետազոտողների այդ խնդիրի հիմնական նպատակը հասարակության բնույթի մանրամասն վերլուծությունն էր: Ամեն դեպքում, այդ հոսանքի կողմնակիցները միշտ հայտարարում էին իրենց ընդդիմադիր կեցվածքն ընդդեմ գերիշխող գաղափարների և կարծիքների:

Լիմելով մարքսիստական տեսության տարրերակներից մեկը՝ քննադատական տեսությունն սկսվեց հենց մարքսիզմի քննադատությամբ: Առավելապես այն ուղղված էր տնտեսական դետերմինիզմի(լատիներեն սահմանում են բառից): Փիլիսոփայական ուսումնք, որը հաստատում է բնության ու հասարակության համընդհա-

նուր պատճառականությունը, պայմանավորվածությունը, օբյեկտիվ փոխապահությունը և օրինաչափությունը) կամ մեխանիստական մարքսիզմի դեմ: Քննադատներից մի քանիսը փորձեցին տնտեսական դետերմինիզմը գտնել Կ. Մարքսի աշխատություններում (Յու. Շաբերմաս), սակայն նրանց մեջ մասը զբաղված էին նեռնարքսիզմի քննադատությամբ: Նրանք տնտեսական դետերմինիզմը սխալ չէին համարում, քանի որ այն առաջնային ուշադրությունը դարձնում էր տնտեսության վրա, սակայն դա միակողմանի մոտեցում էին համարում, քանի որ գտնում էին, որ նույնքան ուշադրություն պետք է դարձվի հասարակական կյանքի մյուս ոլորտներին: Զգտելով վերականգնել հավասարակշռությունը՝ քննադատները շեշտադրումը կատարեցին մշակութային ոլորտի վրա: Քննադատությունը ուղղված էր ոչ միայն մարքսիստական տեսություններին, այլև պրակտիկային, օրինակ՝ Խորհրդային Միությանը, որն, ինչպես նրանք էին կարծում (Դ. Մարկուզե), կառուցվում էր մարքսիզմի հիմքի վրա:

Քննադատության օբյեկտներ դարձան նաև փիլիսոփայական հետազոտությունների մի քանի մեթոդներ, մասնավորապես պոզիտիվիզմը: Այդ քննադատությունը որոշ առումով կապված էր տնտեսական դետերմինիզմի քննադատության հետ, որն ինչ-որ չափով ընդունել էր ինացության պոզիտիվիստական տեսությունը:

Քննադատական «դարողը» պոզիտիվիզմի դեմ հանդես էր գալիս մի քանի հիմնավորումներով:

Առաջին, պոզիտիվիզմը բացահայտում էր պարզունակության միտումներ:

Երկրորդ, այն փաստը, որ նրանք սոցիալական աշխարհը դիտում էին բնականի նման: Քննադատական տեսության ներկայացուցիչներն ի տարբերություն պոզիտիվիստների՝ շեշտադրումը կատարում էին մարդու գործունեության և հասարակության կառուցների նկատմամբ նրա ազդեցության վրա:

Երրորդ, պոզիտիվիզմը հատուկ ուշադրություն էր դարձնում որոշակի նպատակներին հասնելու միջոցների վրա, բայց չեղ կարողանում հասկանալ նպատակները: Արդյունքում քննադատները հանգեցին այն եզրակացության, որ իր եռթյամբ պոզիտիվիզմը բավականին պահպանողական է և չի կարող ձեռնոց նետել գոյություն ու-

Անցող համակարգին: Անգամ նորագույն տիպի մարքսիստները չին կարող համաձայնել մի տեսության հետ, որը չի կապում տեսությունը և պրակտիկան:

Քննադատական տեսությունը ձևավորվեց ոչ միայն մարքսիզմի, այլև Մաքս Վեբերի ազդեցությամբ, որը շեշտադրում էր բանականի նշանակությունը ժամանակակից աշխարհի ձևավորման վրա: Քննադատների ներկայացուցիչները դրանից եզրակացրեցին, որ տնտեսական բռնությունները փոխարինվել են բանական բռնություններով և հենց դա է դարձել գերիշխող սոցիալական խնդիրը:

Չնայած ժամանակակից կյանքի թվացյալ բանականությանը, քննադատներն այն ընկալում են որպես ոչ բանականով՝ իռացիոնալիզմով լցված և խոսում են ոչ բանականի բանական լինելու մասին, իսկ ավելի ճիշտ՝ ձևական (ֆորմալ) բանականության ոչ բանական լինելու մասին: Օրինակ, Յերբերտ Մարկուլցեն գտնում է, որ «չնայած որ ժամանակակիցը բանականության դրսևորում է թվում, իրականում հասարակությունը ոչ բանական է»: Դա տեղի է ունենում այն պատճառով, որ բանական աշխարհը քայլայում է անհատին, ձևախեղում է նրա կարիքները և ընդունակությունները:

Քննադատական տեսությունը գլխավորապես ուղղված էր ձևական բանականության մեկ՝ ձևականական տեխնիկայի դեմ: Յ. Մարկուլցեն համարում էր, որ ժամանակակից աշխարհում տեխնիկայի գերակայությունը տանում է դեպի տոտալիտարիզմ (ամբողջատիրություն): Տեխնիկայի զարգացումը անխուսափելիորեն տանում է անհատի նոր, չափազանց արյունավետ և նույնիսկ արտաքին վերահսկման «հաճելի միջոցների»: Օրինակ, հեռուստատեսությունը ծառայում է ոչ միայն հասարակության սոցիալականացման, այլև «հանդարտեցման»: Նույն նպատակին են ծառայում սպորտը և սեքսը: Յ. Մարկուլցեն մերժում է այն միտքը, թե տեխնիկան կարող է չեզոք լինել և այն դիտարկում է որպես մարդկանց նկատմամբ տիրապետնան միջոց: Նրա համար ինքը՝ տեխնիկան չի թշնամի, այլ այն, թե ինչպես է այն օգտագործվում ժամանակակից կապիտալիստական հասարակությունում: Դրանով Յ. Մարկուլցեն հաստատում է Կ. Մարքսի այն գաղափարը, որ խնդիրն իր՝ տեխնիկայի մեջ չէ, այլ նրանում, թե ինչպես կարելի է այն օգտագործել լավ հասարակություն կառուցելու համար:

Բացի այդ, «Ֆրանկֆուրտյան դպրոցը» մեծ ուշադրություն էր դարձնում մշակույթի ոլորտին: Քննադատության թիրախս դարձավ այն, ինչ իրենք անվանում էին «Մշակութային արդյունաբերություն», այսինքն բանականացված, բյուրոկրատացված կառույցները (օրինակ, հեռուստացանցերը), որոնք վերահսկում են ժամանակակից մշակույթը: Նրանք համարում էին, որ «մշակութային արդյունաբերությունը», որ գրաղվում է «զանգվածային մշակույթի» արտադրությամբ՝ դա բյուրոկրատացված, արհեստական կառույց է և ոչ թե իրական երևույթ: Ընդ որում, նրանք շեշտը դնում էին երկու խնդիրների վրա՝

1. «Զանգվածային մշակույթը» կեղծ բնույթ ունի: Այդ մտքին է հանգեցնում գաղափարների նախօրոք պատրաստված ամբողջությունը, որը հետո՝ զանգվածային լրատվամիջոցների օգնությանը հասցվում է զանգվածներին:
2. «Մշակութային արդյունաբերությունը» մարդկանց նկատմամբ «հանգստացնող», բռնության, իհմարացման գործառնությունը է կատարում:

Այս տեսությունը նույնպիսի քննադատության է արժանացնում նաև «գիտելիքների արդյունաբերությանը» (համալսարաններ, գիտահետազոտական ինստիտուտներ), որոնք ժամանակակից արևմտյան հասարակություններում, փաստորեն, ինքնիշխան կառույցներ են դարձել: Ինքնիշխանությունը նրանց թույլ է տալիս դուրս գալ իրենց տրված շրջանակներից և նրանք նույնպես վերածվել են բռնության, հասարակության վրա իրենց ազդեցությունը տարածող կառույցների:

Կ. Մարքսի կողմից կապիտալիզմի քննադատությունն ապագայի նկատմամբ հույսեր էր առաջացնում: Ի տարբերություն նրա, քննադատական տեսության շատ ներկայացուցիչներ հիասթափության և անհուսության հանգեցին:

Քննադատական տեսության ներկայացուցիչների արդեն թվարկած բանականության, «մշակութային արդյունաբերության» և «գիտելիքների արդյունաբերության» նկատմամբ հետաքրքրություններին կարելի է ավելացնել ևս մեկ խումբ՝ գաղափարախոսությունների նկատմամբ հետաքրքրությունը: Պատահական չէ, որ

«Ֆրանկֆուրտյան դպրոցի» փիլիսոփայությունը սկզբնական շրջանում անվանվում էր «գաղափարախոսության քննադատություն»: Գաղափարախոսության տակ քննադատական տեսությունը հասկանում էր հասարակության էլիտայի կողմից ստեղծվող, հաճախ կեղծ գաղափարների համակարգը: Վերնաշենքի այդ բոլոր յուրահատուկ կողմերը կարող են միավորվել «տիրապետության քննադատության» անվան տակ:

Ժամանակակից աշխարհը վերածվել ու մտել է անհատին ոչնչով չսահմանափակող ճնշման փուլ: Փաստացի վերահսկումն այնքան ամբողջական է, որ այլևս չի ենթադրում մտածված, զգույշ գործողություններ իշխանությունը կրողների կողմից: Դրա հետևանքով տիրապետությունն այլևս չի դիտարկվում որպես վտանգ անհատի համար և ամենուրեք ընկալվում է որպես տրված սովորական վիճակ: Փաստորեն մարդիկ կորցնում են կողմնորոշումները և այլևս չգիտեն ինչպիսին պետք է լինի նրանց շրջապատող աշխարհը: Արդյունքում, քննադատական տեսաբանների հոռետեսությունը մեծ օժանդակություն է ստանում, քանի որ նրանք նույնպես չեն տեսնում, թե ինչպես բանական վերլուծությունը կարող է օգնել իրավիճակի փոփոխությանը:

Քննադատական տեսության մեջ կարևոր դեր է խաղում այն հասկացությունը, որը Յու. Նաբերյանը անվանում է լեգիտիմացիա: Դրա տակ նա հասկանում էր գաղափարների համակարգ, որը առաջացնում և ներդնում է քաղաքական համակարգը՝ գոյություն ունեցող համակարգը: Նրանք այն ձևով են ստեղծվում, որ միստիֆիկացմեն քաղաքական համակարգն այնպես, որ անհասկանալի լինի թե ինչ է իրականում կատարվում: Բացի այդ, քննադատական տեսությունը հետաքրքրություն է ցուցաբերում ակտորների նկատմամբ, նրանց գիտակցությանը և նրան, թե ինչ է տեղի ունենում նրանց հետ ժամանակակից աշխարհում: Զանգվածների գիտակցությունը գտնվում է արտաքին ուժերի (մասնավորապես, «մշակութային արդյունաբերության») հսկողության տակ: Արդյունքում, զանգվածներն ի վիճակի չեն իրենց մեջ զարգացնելու հեղափոխական գիտակցությունը: Այնուամենայնիվ, քննադատական տեսության ներկայացուցիչները, ինչպես և բոլոր մարքսիստները, չեն տարբերակուն անհատական

գիտակցությունը և մշակույթը, ինչպես նաև, չեն որոշակիացնում նրանց մեջ եղած կապը:

Քննադատական տեսության մյուս կարևոր հետաքրքրության առարկան դիալեկտիկան է: Առավել լայն մակարդակում դիալեկտիկական մոտեցումը նշանակում է կենտրոնացում սոցիալական անբողջատիրականության վրա: Սոցիալական կյանքի ոչ մի մասնավոր կողմ և ոչ մի մեկուսացված երևույթ հասկանալի չի կարող լինել, քանի դեռ այն կապված չէ պատմական անբողջությանը՝ որպես գլոբալ միասնության հետ: Այդպիսի մոտեցումը նշանակում է հրաժարում սոցիալական կյանքի որևէ մեկ առանձնահատուկ կողմի վրա կենտրոնանալուց, հատկապես առավել մեծ համատեքստից դրւության մասնակիության մեջ: Այդպիսի մոտեցումը նաև սոցիալական իրականության տարբեր մակարդակների փոխկապակցվածության հետազոտություն, առաջին հերթին՝ անհատական գիտակցության, մշակութային վերնաշենքի և տնտեսական հիմքի: Դիալեկտիկան իր մեջ պարունակում է նաև մեթոդաբանական նախապայման՝ սոցիալական կյանքի մեկ կողմ չի կարող ուսումնասիրվել մյուսներից մեկուսացված:

Ապագան որոշ հետաքրքրություն է ներկայացնում քննադատական տեսության համար, չնայած որ Կ.Մարքսի նման նա վախենում և մերժում է ուսուպիզմը: Նրանք գերադասում են քննադատել ժամանակակից հասարակությունը և նրա փոփոխությունների հնարավորությունը: Փոխանակ Կ.Մարքսի նման ուշադրությունը կենտրոնացնելու տնտեսության վրա, նրանք կենտրոնացել են մշակութային վերնաշենքի վրա: Դիալեկտիկական մոտեցումը հետաքրքրություն բերեց իրական աշխարհի վրա: Դա նշանակում է, որ տեսաբանները բավարարված չեն ճշմարտության փնտրությունը լաբորատորիաներում: Իրենց գաղափարների բարձրագույն ստուգումը համարում են պրակտիկայում ընդունելու և օգտագործելու աստիճանի մեջ: Այդ գործընթացը նրանք առատենտիֆիկցիա են անվանում, ինչը նշանակում էր, որ մարդիկ՝ ձևախեղված կոմունիկացիաների զոհերը ընդունում են քննադատական տեսությունը և օգտագործում են այն համակարգից ազատվելու համար: Այստեղ մտենում ենք քննադատական մտածողների հետաքրքրության մեջ այլ կողմին՝ մարդու ազատագրման խնդրին:

Այլ կերպ ասած, քննադատական տեսությունը գրաղվում է նաև տեսության և պրակտիկայի հարաբերությունների և փոխհարաբերությունների հարցերով: «Ֆրանկուրտյան դպրոցի» ներկայացուցիչների կարծիքով, կապիտալիզմի ժամանակ ճեղքվածք է առաջացել տեսության և պրակտիկայի մեջ: Տեսությամբ գրաղվում է մի խումբ, իսկ պրակտիկայով՝ բոլորովին այլ խումբ: Շատ դեպքերում տեսաբանը վատ է տեղեկացված իրական աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին, ինչը հանգեցնում է աշխարհից կորված տեսությունների ի հայտ գալուն: Նրանց շարքին են դասում նաև մարքսիզմը: Ուրեմն, անհրաժեշտ է նորից միավորել տեսությունն ու պրակտիկան: Տեսությունը պետք է հարստանա պրակտիկայում, իսկ պրակտիկան ձևավորվի տեսության հիման վրա:

Չնայած այդ վերամբարձ հայտարարություններին՝ քննադատական տեսության ներկայացուցիչների մեջ մասը չկարողացավ միացնել տեսությունը և պրակտիկան:

Յուրգեն Շաբերմասի տեսությունը

«Ֆրանկուրտյան դպրոցի» բազմաթիվ անվանի ներկայացուցիչների մեջ առանձնանում է մեր ժամանակների քաղաքական փիլիսոփայության և տեսության ամենախոշոր դեմքերից մեկը, այդ դպրոցի «երկրորդ սերնդի» ներկայացուցիչ՝ Յուրգեն Շաբերմասը:

Յուրգեն Շաբերմասը ծնվել է 1929 թ.: Իր «Տեսությունը և պրակտիկան» (1963), «Սոցիալական գիտությունների տրամաբանության մասին» (1967) և «Գիտելիքն ու մարդկային հետաքրքրությունները» (1968) աշխատություններում Յու. Շաբերմասը տրամաբանական և մեթոդաբանական քննադատության է ենթարկում պոզիտիվիզմը, որով ճանապարհ է բացում քննադատական սոցիալական տեսության համար՝ որպես միջոց քաղաքական գիտակցության լուսաբանման և քաղաքական պրակտիկայի ուղղությունները մշակելու համար: Այնուհետև, «Լեգիտիմիզմի ճգնաժամը» (1973), «Կոմունիկացիան և հասրակության էվոլյուցիան» (1976), «Բարոյական գիտակցութ-

յունը և կոմունիկատիվ գործունեություն» (1983) և «Արդիականության փիլիսոփայական դիսկուլսը» (1985) գործերում նա տվեց կոմունիկացիայի, սոցիալականացման, սոցմշակութային զարգացման, բանականության, բարոյականության և լեգիտիմության հանգամանալից գնահատականը՝ որպես ժամանակակից հասարակության քննադատական տեսության հիմնական տարրերի: Հետագա աշխատություններով նա կարևոր ներդրում կատարեց ժողովրդավարության նորմատիվային տեսության մեջ:

Նրա փիլիսոփայական աշխատանքներից կարելի է նշել գիտելիքի և մարդու շահերի հարաբերություններին, այսինքն, սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ գործոնների հարաբերություններին նվիրված գործերը: Յու. Դարերմասի կարծիքով, այդ գործոնները չեն կարող դիտարկվել իրարից մեկուսացված: Գիտելիքների համակարգը գոյություն ունի օբյեկտիվ մակարդակում, իսկ մարդու շահերը մեծամասամբ սուբյեկտիվ երևույթներ են:

Յու. Դարերմասը տարբերակում է գիտելիքի և դրանց համապատասխանող շահերի երեք համակարգ:

Գիտելիքի առաջին տիպը՝ ոյս վերլուծական գիտելիքն է կամ դասական պողիտիվիստական գիտական համակարգերը: Նրա կարծիքով՝ այս համակարգի հիմքում ընկած գիտելիքի շահը՝ դա տեխնիկական հսկողությունն է, որը իրականացվում է շրջակա միջավայրի, ուրիշ հասարակությունների, ինչպես նաև հասարակության մեջ գտնող մարդկանց նկատմամբ: Նա կարծում է, որ վերլուծական գիտությունը հեշտությանք վերածվում է ճնշող հսկողության:

Գիտելիքի համակարգի երկրորդ տիպը դա հումանիստական գիտելիքներն են, որի շահը կամ հետաքրքրությունը հանգեցնում է աշխարհի ճանաչմանը: Դա գալիս է այն ընդհանուր պատկերացումից, որ մեր անցյալը հասկանալն օգնում է հասկանալ ներկան: Այսպիսի համակարգի հմացությունը նաև միմյանց հասկանալու և ինքնիրեն հասկանալու պրակտիկ հետաքրքրություն-շահ ունի: Այն չի ճնշում, բայց նաև չի ազատագրում:

Երրորդ տիպը դա քննադատական գիտելիքն է, որը ներկայաց-

նում են Յու. Հաբերմասը և «Ֆրանկուրտյան դպրոցը»: Յետաքրքրությունը, որը ծնում է այս գիտելիքի տիպը, դա մարդու ազատագրումն է:

Յու. Հաբերմասը իր գործերում հաճախ նշել է, թե իր նպատակը մի այնպիսի տեսական ծրագրի մշակումն է, որով հասկանալի կդառնա պատմական մատերիալզմի վերակառուցումը: Յու. Հաբերմասն ընդունել է Կ. Մարքսի կարևոր դրույթը (մարդկային հնարավորությունները) որպես սեփական: Նրա կարծիքով, Կ. Մարքսը չի կարողացել տեսնել տարրերությունը աշխատանքի (նպատակառուղվածքանական գործունեության) և սոցիալականի (սիմվոլիկի) համագործակցության միջև: Նա կարծում է, որ Կ. Մարքսը մի փոքր արհանարիել է վերջինը, ինչը սահմանափակել է նրա տեսությունը: Յու. Հաբերմասն ուղղակի ասում է այն մասին, թե որպես իր մտորումների նախնական կետ նա ընդունում է աշխատանքի և փոխհամագործակցության միջև եղած տարրերությունը:

Յու. Հաբերմասի համար առավել մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում կոմունիկատիվ գործունեությունը, այսինքն մարդկանց գործունեությունը, որը համակարգվում է ոչ թե եսասիրական հաջողության հաշվարկներով, այլ հասկանալուն հասնելու գործողությամբ: Այլ կերպ ասած՝ անհատական նպատակն անհասանելի է առանց կոմունիկատիվ փոխըմբռնման:

Յու. Հաբերմասը ժամանակակից ձախ թևի քաղաքական տեսության առաջատար տեսաբաններից է:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Սոցիալ-ժողովրդավարությանը հատուկ հիմնական գաղափարները:

2. Սոցիալ-ժողովրդավարների և կոմունիստների հիմնական հակասությունները:

3. Ա. Գրամշիի սոցիալ-ժողովրդավարությունը:

4. Ն. Պուլանզասի տեսությունը:

5. «Ֆրանկուրտյան դպրոցը» և քննադատական տեսությունը:

6. Յու. Հաբերմասի տեսությունը:

Գրականություն

1. **Бэрри Б.**, Политическая теория: вчера и сегодня/ Политическая наука: новые направления/, М.,1999.
2. **Грамши А.**, Избранные произведения(пер. с итал., Под общ. ред. И. В. Григорьевой и др.), Политиздат, 1980.
3. **Пуланзас Н.**, Политическая власть и социальные классы капиталистического государства, М.,1968.
4. **Хабермас Ю.**, Демократия, разум, нравственность, М., 1995.
5. **Held D.**, Political Theory, Stanford Universiti Press, 1991.
6. **Miler D.**, Political Theory,// The Blsckwell Dictionary pf Political Thought, N.Y., 1987.

ԳԼՈՒԽ 10. ԱՆԱՐԻՍԻՉԱՄ

**Անարիսիզմի հիմնական հոսանքները:
Անարիսիզմի քաղաքական տեսությունը:**

Անարիսիզմը (հուն. anarchia - անիշխանություն) սոցիալ-քաղաքական տեսություն է, որը հայտարարում է պետության ոչնչացման անհրաժեշտությունը և հարկադիր իշխանության բոլոր ձևերի փոխարինումը քաղաքացիների ազատ ու կամավոր միությամբ:

Անարիսիզմը որպես քաղաքական տեսություն առաջ է եկել 18-րդ դարի վերջերին՝ նացիոնալիզմի և ազգային պետությունների առաջացման հետ: Անարիսիզմի առաջին համակարգված ուսումնասիրությունը պատկանում է անգլիացի ֆիլիսոփա և գրող Ուիլյամ Գոդվինի (1756-1836) գրչին, ով 1793 թ. հրատարակեց «Քաղաքական արդարության և նրա ազդեցության համընդհանուր բարեգործության ու երջանկության վերաբերյալ հետազոտություն» գիրքը: Այնտեղ նա գրում էր, որ մարդիկ ձգտում են առավել կատարելության, սակայն պետության այդպիսի ինստիտուտները ճնշում են մարդկանց բանականությունն օգտագործելու հնարավորությունների վրա: Անարիսիզմի քաղաքական հոսանքն իրականում ձևավորվել է 19-րդ դարի 40-70-ական թվականներին Արևմտյան Եվրոպայում: Նրա հիմնադիրներն են համարվում Մ. Շտիռները, Պ. Պրուդոնը, Մ. Բակունինը, Պ. Կրոպոտկինը:

Անարիսիզմի հիմնական հոսանքները

Անարիսիզմի քաղաքական տեսությունը բազմաբնույթ է: Նրա տեսաբանների մեջ կան այնպիսիք, որ սեփականությունը գողություն էին անվանում (Պ. Պրուդոն) և այնպիսիք, որ սեփականությունը համարում էին մարդու բնական իրավունք, այնպիսիք, որ անհամբերությամբ հեղափոխությանն էին սպասում և, ընդհակառակը՝ խաղաղասիրության կողմնակիցներ: Անարիսիզմը հաճախ ծուլվել է այլ շարժումներին: Այսպես են առաջացել անարիսո-ֆեմինիզմը, անար-

խո-էնվարամենտալիզմը («կանաչներ»), անարխո-սինդիկալիզմը և ուր.: Ամեն դեպքում, անարխիզմի ուսմունքի կենտրոնում բռնությունը ոչնչացնելու խնդիրն է դրված: Ստորև ներկայացնենք այդ խնդրի լուծնան չորս մոտեցումները:

Անարխո-ինդիվիդուալիզմ - Անարխիզմի ինդիվիդուալիստական տեսությունը սկսվում է անհատից, որը աշխարհը կառուցող հիմնաքարն է: Ինդիվիդուալիստները հավատում են այն բանին, որ ամեն մարդ իրավունքներ ունի: Ունաճ դա անվանում են «քնական իրավունքներ»: Ոչ ոք չի կարող խախտել այդ իրավունքները, ոչ առանձին մարդը և ոչ էլ մարդկանց խումբը: Այդ իրավունքների մեջ սովորաբար ներառում են անհատի ապրելու, իր մարմնի վրա հսկելու և իր մտքերն ազատ արտահայտելու իրավունքները: Բացի այդ, մարդիկ ունեն որոշակի գործունեության, այդ թվում՝ ստեղծագործելու իրավունք և իր արտադրածին տիրելու իրավունք: Այս պարագայում անհատների միջև սոցիալական համագործակցության ձևերն են դաշնում փոխանակումը (գնում, վաճառք կամ առևտուր) կամ պայմանավորվածությունը:

Ամերիկյան տեսաբան Ջոշուա Ուորենի ստեղծած անարխո-ինդիվիդուալիզմի կերպարն այդ տեսության առաջին մտածված և ձևակերպված տարբերակն է, որը հետևություն է արել, թե հասարակությունն այնպես պետք է վերակառուցվի, որ պաշտպանի ամեն մի անհատի ինքնիշխանության անձեռնամխելիությունը: Այնտեղ պետք է լինի շահերի, պատասխանատվության, ուժ կիրառելու, գործողության անհատականությունը: Ըստ նրա՝ սեփականությունը դա անհատի սեփական աշխատանքի արդյունքը պետք է լինի:

Անարխո-ինդիվիդուալիստական քաղաքական տեսության կանոնավոր և համակարգված արտահայտողը համարվում է Բենջամին Թաքերը, ով 1888 թ. հրատարակել է «Պետական սոցիալիզմ և անարխիզմ» գիրքը, որտեղ ցույց է տվել, թե ինչպես պետության չընդունման լայնածավալ պարտադրանքը կարող է ազդել ընտանիքի մեջահասակ անդամների ամեախնտիմ հարաբերությունների վրա:

Այդ ուղղությանը պատկանող ամերիկացի տեսաբան Լիսանդրե Սկիուներն, ուշադիր վերլուծելով իր ժամանակների իշխանությունը, եկավ այն եզրահանգնան, որ այն լեգիտիմ չէ: Սահմանադրությունը,

որ այդ իշխանության լեգիտիմության հիմքն է, անիմաստ փաստաթուղթ է, քանի որ այդ համաձայնությունը կնքած մարդիկ վաղուց մահացել են, իսկ ժամանակակից մարդիկ «չեն տվել իրենց համաձայնությունն այդ փաստաթրթին, ուրեմն նրանց համար այն օրինական չեն»:

Այս տեսաբանները քննադատում էին նաև մոնոպոլիաները, հատկապես՝ պետական մոնոպոլիաները, քանի որ նրանք պարտադրանք էին կիրառում անհատի նկատմամբ և սահմանափակում որոշում կայացնելու նրանց իրավունքները: Չնայած այն բանին, որ սկզբնական շրջանում շատ անարդիստներ համակրում էին սոցիալիզմը, սակայն ժամանակի ընթացքում նրանք առավելությունը տվեցին ազատ շուկային, ուստի զարնանալի չեն, որ անցան լիբերտարիստների շարքերը:

Փոխօգնության անարիստիզմ - Փոխօգնության անարիստիզմ (մյուչիալիզմ) միջին դիրք է գորավում մի կողմից ինդիվիդուալիստական անարիստիզմի, մյուս կողմից անարխո-սոցիալիզմի և անարխո-կոմունիզմի միջև: Այս մոտեցման հիմքում ընկած է Պյեր-Ժոզեֆ Պրուտրնի ստեղծած իդեալական հասարակության կերպարը: Նա մասնավոր սեփականության հակառակորդ չեր և նրա տեսությունում անհատները կարող էին ունենալ գործիքներ և արտադրական այլ միջոցներ: Սակայն, մարդիկ պարզեւարդպում են միայն իրենց սեփական աշխատանքի համար: Նա հանդես էր գալիս բոլոր մարդկանց հավասարության օգտին, անկախ նրանց ունեցվածքից:

Պ. Պրուտրնն ի տարբերություն Ու. Գոդվինի, կարծում էր, որ հասարակության մեջ չի կարող լինել համաձայնություն, քանի գոյություն ունի մասնավոր սեփականությունը: Նա կարծում էր, որ պետք է փոխել մասնավոր սեփականության բնույթը և բոլոր ապրանքներին տիրապետել միասին: Այնուամենայնիվ, Պ. Պրուտրնը ավանդական իմաստով կոմունիստ չէր: Կոմունիստական հավասարությունը խառնելով անարիստական ինդիվիդուալիզմի հետ՝ նա ստացավ «մյուչիալիզմը»: Նրա հայացքները որոշ ժամանակ տեղ գտան Ֆրանսիայում, սակայն անարիստիզմի այս տիպն ամենակարծ կյանքն ունեցավ:

Անարխո-սոցիալիզմ - Այս ուղղության համար բնութագրական է հետաքրքրությունը կամավոր համագործակցության նկատմամբ, որը չկա սոցիալիզմի այլ հոսանքներում, որոնք սոցիալիստական պետության պարտադրման ձևերի կողմնակից են: Միխայիլ Բակունինի

(1814-1876) կարծիքով, իր ժամանակներում անարխո-սոցիալիզմը անարխիստական քաղաքական մտքի գերակյայող ձևն էր: «Աստվածը և պետությունը» աշխատության մեջ Մ. Բակունինը կոլեկտիվիստական գաղափարների կողմնակից է և գտնում է, որ ունիվերսալ հեղինակությունները, սկսած կառավարությունից, եկեղեցուց կամ մեկ այլ ինստիտուտից, արժանի չեն Ենթակայության: Մարդը պետք է իր բանականությամբ որոշի, թե ում Ենթարկվի և ինչ պայմաններով: Պետության, եկեղեցու և անգամ ընտանեկան աստիճանակարգի մերժման գաղափարը մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց Եվրոպայում և ապահովեց Մ. Բակունինի հայացքների երկրաժամկետ ժողովրդականությունը: Նրա գաղափարների հիմնական տարրը պետության առաջացման օրինաչափությունների և նրա «ոչնչացման» ու հասարակությունում առանց պետության ինքնակառավարման հաստատման հայեցակարգ է:

Անարխո-կոմունիզմ – Պյոտր Կրոպոտկինը (1842-1921) անարխո-կոմունիզմի ամենաճանաչված տեսաբանն է: Նա փորձեց մշակել անարխո-կոմունիզմին անցնելու գիտական ծրագիր: Նա գտնում էր, որ բոլոր ռեսուրսները պետք է լինեն կոմունայի անդամների հասարակական սեփականությունը և նրա ամեն մի անդամ կարող է իր պահանջների չափով օգտվել այդ ռեսուրսներից: Այդ համակարգում մարդիկ չեն աշխատի եկամուտ ստանալու ակնկալիքով: Եթե վերանա կարիքն ու նախանձը, ապա հանցագործություն կատարելու հիմքեր չեն լինի: Հանցագործության բացակայության պայմաններում կվերանա այնպիսի կենտրոնացված ինստիտուտների անհրաժեշտությունը, որոնցից են իրավապահ մարմինները: Բանվորները կարող են բարի կամքով միավորվել, որպեսզի կատարեն անհրաժեշտ աշխատանքը:

Չնայած գաղափարների տարբերությանը և շատ դրույթների հակասականությանը, անարխիզմը մեծ դեր խաղաց սոցիալական ու քաղաքական կարևոր նշանակություն ունեցող բռնությունից հրաժարվելու և պարտադրանքի մերժման թեմաների քննարկման գործում: Հնարավոր է, որ անարխիզմը կպահպանի իր նշանակությունը նաև 21-րդ դարում:

Անարխիզմի քաղաքական տեսությունը

Անարխիստական տեսությունում քավականին տարբեր մոտեցումներ կան նպատակները որոշակիացնելու և դրան հասնելու միջոցների մեկնարանություններում, սակայն գոյություն ունեն նաև մի քանի գաղափարներ, որոնք գտնվել են նրանց ուշադրության էափկենտրոնում: Ստորև ներկայացնենք այդ գաղափարները:

Անտիսթերիզմ - Սովորաբար անարխիզմը որոշում են հեղինակության սկզբունքի հերթումով: Դա այդպես է, քանի որ անարխիստները գտնում են, որ հեղինակությունը դա վիրավորանք է ազատության և հավասարության սկզբունքների նկատմամբ: Ավելին, անարխիզմը միակ քաղաքական տեսությունն է, որ պաշտպանում է բացարձակ ազատությունը և ոչնչով չսահմանափակվող հավասարությունը:

Անարխիստական քննադատությունը սովորաբար կենտրոնանում է քաղաքական հեղինակության վրա, որին իր ողջ մեխանիզմով օժանդակում է ժամանակակից պետությունը: Մյուս բոլոր քաղաքական տեսությունները և գաղափարախոսությունները ելնում են նրանից, որ պետությունն օգտակար գործառություններ է կատարում: Միայն անարխիստներն են, որ պետության այնպիսի տարրերի մեջ, ինչպիսիք են իրավունքը և կառավարումը բացառապես բացասական և կործանարար ուժ են տեսնում:

Անարխիստական անտիսթերիզմի հիմքում դրված է մարդու բնույթի նկատմամաբ առանձնահատուկ մոտեցումը: Նրանք քավականին լավատես են մարդկանց ներուժի և բարոյական արժեքների գնահատման մեջ և համարում են, որ ամբողջ չարիքը գալիս է քաղաքական ինստիտուտներից: Ինչպիսին քաղաքական և սոցիալական պայմաններն են՝ այնպիսին էլ մարդկային որակներն են:

Բնական կարգը - «Պետությունը ոչ միայն չարիք է, այլև անպետք չարիք է»: Այսպես անարխիստ տեսաբան Ու. Գոդվինը գլխիվայր շուրջ տվեց պետության հիմքը՝ «հասարակական դաշինքը»: Իրենց բնույթով մարդիկ լիովին բանական են և ի շնորհիվ դաստիարակության ու կրթության ձգտում են ապրել իսկական և ունիվերսալ բարոյական օրենքներով: Մարդիկ բնական հակում ունեն իրենց կյանքը կազմակերպելու ներդաշնակ և խաղաղ ձևով: Անարդարությունը, ագահութ-

յունը և ագրեսիվությունը բնական չեն, այլ պետության միջամտության արդյունքն են: Այսպիսով, կառավարությունը ոչ թե կարգ ու կանոնի խնդիրների լուծում է, այլ նրա քայլայնան աղբյուրն է:

Հակակլերիկալիզմ - Անարխիզմը չի ընդունում նաև եկեղեցու հեղինակությունը: Գուցե դա էր պատճառը, որ անարխիզմը լայն տարածում գտավ հատկապես եկեղեցու ուժեղ ազդեցությունը կրող և կրոնական ավանդույթներ ունեցող երկրներում՝ Իսպանիայում, Իտալիայում և Լատինական Ամերիկայի մի քանի երկրներում: Նրանց կարծիքով, եկեղեցին գործիք է պետության ձեռքին և նարուտն պարտադրում է որոշակի բարոյական սկզբունքներ՝ դրանով իսկ ոչնչացնելով նրա բարոյական ինքնիշխանությունը:

Տնտեսական ազատություն - Մ. Բակունինը գտնում էր, որ քայլաքան իշխանությունը և հարստությունը անբաժանելի են: Անարխիստները 19-րդ դարում իմանականում գործում էին բանվորական շրջանակներում և օժանդակում էին սոցիալիստական փիլիսոփայությանը: Ընդունում էին կապիտալիզմի դասակարգային էությունը և, այն, որ իշխող դասակարգը շահագործում և ճնշում է զանգվածներին: Սակայն նրանք իշխող դասակարգն ավելի լայն էին հասկանում, քան մարքսիստները: Այն ավելի մոտ է մեր ժամանակների էլիտար(ընտրանի) հասկացությանը: Նրանք չեն ընդունում կապիտալիստական համակարգը: Ժամանակակից անարխիստները ժխտում են նաև «սոցիալական պետությունը» և «կառավարվող կապիտալիզմը»: Ուժեղ քննադատության են արժանացրել նաև խորհրդային կենտրոնացված պլանային տնտեսության համակարգը:

Անարխիան և հանրությունը - Եթե հրաժարվենք պետությունից, ապա հանրությունը դաշնում է կենսական անհրաժեշտություն: Անարխիան հենց առանց պետության գոյատևելն է: Ցանկացած հանրություն, նույնիսկ այնպիսին, որ կարող ենք անվանել «մաքուր, անարխիստական», ներսում միշտ ունի սոցիալական կարգ ու կանոնի առանձնահատուկ ծևեր, այլապես այն չի կարող գոյություն ունենալ: Այստեղ իմանական դերը ստանձնում է «պարտականությունը», սակայն ոչ թե պետության, այլ հանրության մյուս անդամների նկատմամբ: Սակայն որպեսզի հանրությունը կայանա՝ այն պետք է որոշակի բնութագրական գծեր ունենա:

Առաջին, հանրության անդամները պետք է ունենան ընդհանուր համոզմունքներ և արժեքներ:

Երկրորդ, հանրության անդամների հարաբերությունները պետք է լինեն ուղիղ և բազմակողմանի: Այսինքն, նրանց մեջ ոչ մի միջնորդող օղակ չպետք է լինի:

Երրորդ, հանրությունը կառուցվում է «փոխադարձության» սկզբունքի վրա: Այն իր մեջ ներառում է փոխօգնությունը, համագործակցությունը, ինչպես նաև մյուսների հետ կիսվելը:

Մյուս բնութագիրը, որ ոչ բոլոր անարիստների կողմից է ընդունվում, դա համայնքի անդամների մեջ սերն ու բարեկամությունն է:

ԱՌԱՋԱՊՐԱՎԱՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Անարիսիզմի հիմնական հոսանքները:
2. Անարիսիզմի քաղաքական տեսությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Алексеева Т. А.**, Современные политические теории, МГИМО, 2007.
2. **Пирумова Н. М.**, Социальная доктрина М. А. Бакунина, М., 1990.
3. **Прудон П. Ж.**, Что такое собственность? или Исследование о принципе права и власти; Бедность как экономический принцип; Порнократия, или Женщины в настоящее время / Подгот. текста и comment. В. В. Сапова. — М.: Республика, 1998.
4. **Прудон П. Ж.**, Французская демократия (О политической способности рабочих классов). Пер. с фр. / Под ред. Н. К. Михайловского; Вступ. ст. П. В. Рябова. Изд. 2, доп., М., КРАСАНД, 2011.

Գլուխ 11. ՍՏՐՈՒԿՏՈՒՐԱԼԻԶՄ ԵՎ ՀԵՏԱՏՐՈՒԿՏՈՒՐԱԼԻԶՄ

**Ստրուկտուրալիզմ՝ Կլոդ Լեվի - Սթրոս: Հետատրուկտուրալիզմը
Ժակ Դերիդայի և Միշել Ֆուկոյի մատուցմամբ:**

Ստրուկտուրալիզմի կայացումը տեղի է ունեցել անցած դարի 20-50-ական թվականներին: Այն սկսվեց լեզվաբանության մեջ, հետո տարածվեց փիլիսոփայության, և վերջապես սոցիալական ոլորտի տեսությունների, այդ թվում՝ քաղաքական տեսության վրա:

Ստրուկտուրալիզմը դա հումանիտար գիտությունների ընդհանուր մեթոդների անվանումն է, որը կապված է մշակույթի տարրեր ոլորտների կառույցների բացահայտման և նկարագրման հետ:

Ստրուկտուրալիզմ՝ Կլոդ Լեվի – Սթրոս

Ստրուկտուրալիզմը առաջացել է լատինական «*stria*» բառից, ինչը նշանակում է «շարքերով դնել մեկը մյուսի վրա, կառուցել, կարգով շարել»:

Ինչպես հուշում է անունը՝ ստրուկտուրալիզմն իր ուշադրությունը կենտրոնացնում է կառույցների վրա, ընդ որում՝ նրանց այսօր ավելի շատ հետաքրքրում է լեզվական կառույցները, քան սոցիալականը: Հետաքրքրությունների այդպիսի փոփոխությունը «լեզվաբանական հեղաշրջում» անունն է ստացել, ինչը կտրուկ փոխեց գրեթե բոլոր հասարակական գիտությունների բնույթը:

Ստրուկտուրային լեզվաբանության և ստրուկտուրալիզմի հիմքերը դրել է շվեյցարացի գիտնական Ֆերդինանտ դե Սոսյուրը (1857-1913): 1916 թ. լույս տեսավ նրա «Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթացը», որտեղ նա հարց դրեց, թե անհրաժեշտ է լեզուն դիտարկել որպես նշանների կառույց: Ֆերդինանտ դե Սոսյուրի մոտեցման արժանիքը այն է, որ նա տարբերակեց լեզու և խոսք հասկացությունները: Նրա հետազոտության արդյունքում լեզուն իմաստ ձեռք բերեց: Նա պնդում էր, որ անհրաժեշտ է հասկանալ, թե ինչպես է

աշխատում լեզուն և գտնում էր, որ կարիք չկա ուսումնասիրել պատմությունը կամ «բնական արմատները»: Իրերի անվանումն ուղղակի սոցիալական համաձայնության արդյունքն է, քանի որ, օրինակ, «վարդի» մեջ չկա մի այնպիսի բան, որը պարտադրում է հենց այդպես անվանել այդ ծաղիկը: Այն կարող էր նաև այլ անուն ունենալ: Այստեղից հետևում է, որ ճիշտ չէ լեզուն դիտարկել որպես առանձին միավորների ընդհանրություն, որոնք բնական կապ ունեն օբյեկտների ու գաղափարների հետ, ուստի լեզուն չի կարող համարժեք լինել իրականությանը կամ ճիշտ արտացոլել իրականությունը:

Լեզվի գոյությունը հնարավոր է դարձնում խոսքը: Խոսքային արտահայտությունները նույնպես կամքի ու հասկացության անհատական գործողություններ են: Դրանից հետևություն է արվում, որ լեզուն պետք է դիտարկվի որպես նշանների համակարգ և ամեն մի նշանի իմաստը հասկանալի է դառնում համակարգում գտնվող նշանների հարաբերությունների ուսումնասիրության արդյունքում:

Կառուցվածքի նկատմամբ հետաքրքրությունը վերածեց լեզվի նկատմամբ հետաքրքրության և տարածվեց ողջ նշանային համակարգի վրա: Այս ուղղությունը ստացավ «սեմիոտիկա» անվանումը և ունեցավ բազմաթիվ հետևողներ:

Ֆրանսիական ստրուկտուրալիզմի մեջ առավել խոշոր դեմքերից է Կլոդ Լեվի-Ստրոսը:

Կլոդ Լեվի-Ստրոս (1908-2009) - Ֆրանսիայի հանրահայտ սոցիոլոգ, ազգագրագետ, մշակութաբան: 1960 թ. Կոլեց դե Ֆրանսի սոցիոլոգիական մարդաբանության ամբիոնի ղեկավարն էր: 1961 թ. նա լեզվաբան եմիլ Բենվենիստի և աշխարհագրագետ Պյեր Գուրույի հետ հիմնեց «Մարդ» ամսագիրը: Թոշակի է անցել 1984 թ.: Կ. Լեվի-Ստրոսը ֆրանսիական Ակադեմիայի առաջին անդամն էր, ով հասավ 100 տարեկանի:

Նա փորձեց ստրուկտուրալիզմ հասկացությունն օգտագործել իր հետազոտությունների տարբեր ոլորտներում, սակայն քաղաքական տեսության համար առավել մեծ նշանակություն ունի ստրուկտուրալիզմն անտրոպոլոգիայում (մարդաբանությունում): Կ. Լեվի-Ստրոսն

իր «Ստրուկտուրային մարդաբանություն» (1958), «Միֆոլոգիկա-ներ» (1964-1971), «Ստրուկտուրային մարդաբանություն-2» (1973) և այլ աշխատություններում շարադրել է ստրուկտուրալիզմի մեթոդաբանության հիմնական սկզբունքները, որոնք են՝

1. Մշակույթի երևույթները ուսումնասիրելիս հարկ է գլխավոր ուշադրությունը դարձնել նրա կառուցվածքի և ոչ թե տարրերի վրա:
2. Մշակութային երևույթներն ուսումնասիրելիս, հարկավոր է դա համաշափ անել (այսինքն՝ միաժամանակ դիտարկել նրանց համընկնունը ժամանակին) և ոչ թե դիախրոն (այսինքն՝ հետևողականությանք):
3. Հետազոտություններում առաջնությունը տրվում է կառուցվածքներին և ոչ թե սուբյեկտներին:
4. Լեվի-Սթրուսին հաջողվեց ցույց տալ, որ տարբեր ժողովուրդների առասպելներում, եթե անգամ այդ ժողովուրդները երթեք չեն առնչվել մեկը մյուսի հետ, արտացոլվում են նույն կառուցմերը: Նա ապացուցեց նաև, որ նախնադարյան նտածողության հիմքը ոչնչով չի տարբերվում ժամանակակից մտածողության հիմքից:

Հետադրուկտուրալիզմը Ժակ Դերիդայի և Միշել Ֆուկոյի մատուցմամբ

1956 թ. ԽՄԿԿ XX համագումարում Խորհրդային Միության կոմկուսի ղեկավար Ն. Խորլոչչովի հանրահայտ ելույթից հետո, որտեղ նա խստորեն դատապարտեց Ստալինի անձի պաշտամնունքը, ֆրանսիական կոմունիստների մոտ լրջորեն սասանվեց Խորհրդային Միությունում ազատության նախն առասպելը: Միաժամանակ Ֆրանսիայում ակնհայտ սահմանազատում նկատվեց հին և նոր սերունդների մեջ: Վերջիններս չէին ապրել պատերազմի սարսափները և ցանկանում էին դուրս պրօնել սկսված սառը պատերազմի խեղդող մթնոլորտից: Նրանք շրջվեցին դեպի նոր սոցիալական գիտությունը՝ ստրուկտուրալիզմը, որի արդյունքում հաջողվեց նշակել քաղաքական փիլիսոփայության բոլորովին նոր մոտեցում: Դա կապվեց Ժակ Դերիդայի (ում մասնագետներն անվանեցին ուլտրաստրուկտուրալիստ) և Միշել Ֆուկոյի անունների հետ:

Ստրուկտուրալիստներին հուզող հիմնական հարցերից մեկն այն էր, թե ինչպես են բառերն իմաստ ծեռք բերում: Նույն հարցի պատասխանն էին որոնում նաև հետստրուկտուրալիստները: Ստրուկտուրալիստների և հետստրուկտուրալիստների գաղափարները դարձան հետմոդեռնիստական փիլիսոփայության հիմքը: Ունաճը նույնացնում են հետստրուկտուրալիզմն ու հետմոդեռնիզմը, սակայն դա այդպես չէ, որովհետև նրանք միասնական մտքի «դպրոց» չեն: Դետստրուկտուրալիզմն անջատվեց ստրուկտուրալիզմից 1960-1970-ական թվականներին:

Այժմ ներկայացնենք թե ինչն է միավորում հետստրուկտուրալիստներին՝

- Ընդհանուր հարցերն են. Դանդիսանում է արդյո՞ք տեքստն իմաստի աղբյուր: Դա ինչ-որ ձևով կապվա՞ծ է այն համատեքստի հետ, որտեղ հայտնվել է տեքստը: Կարո՞ղ է լնթերցողը կարդացածի մեջ ներդնել սեփական իմաստը: Որքա՞նով կարող է հեղինակը վերահսկել իր տեքստի մեկնաբանությունները: Դիշատակված գործոնների համագործակցությունից են արդյո՞ք սկիզբ առնում իմաստների արտադրությունը և, եթե դա այդպես է, ապա ինչպե՞ս են նրանք համագործակցում:
- Դետստրուկտուրալիզմի աշխատություններն իրենցից ներկայացնում են քաղաքական տեսության, գոաքննադատության, փիլիսոփայության, հոգեվերլուծության, սեմիոտիկայի, ստրուկտուրալիզմի և, ինչ-որ չափով, ֆեմինիզմի զարմանալի խառնուրությունը:
- Տեքստերը սովորաբար համախմբված, խիտ բնույթ են կրում:
Դետստրուկտուրալիստները ստրուկտուրալիստներից ժառանգել են երեք հիմնական գաղափարները՝
  1. Լեզուն չի կարող իրենից դուրս ինչ-որ ավելի բան ցույց տալ:
  2. Լեզուն արտադրում է (և ոչ միայն ռեֆլեկտիվացիայի է ենթարկում) իմաստը:
  3. Լեզուն անհատականության արտահայտությունը չի:Այսպիսով, նրանք բավականին նմանություններ ունեին իրենց նախորդների հետ: Սակայն նրանք ավելի առաջ գնացին:

Ժակ Ղերիդա

Ժակ Ղերիդա (1930-2004) - ծնվել է Ալժիրում հարուստ հրեայի ընտանիքում: 1942 թ. Ֆրանսիայի Վիշիի ռեժիմի ներդրած կարգի պատճառով որպես այլազգի հեռացվել է վարժարանից: 1948 թ. սկսած լրջորեն ուսումնասիրում էր փիլիսոփայություն և տեղափոխվելով Փարիզ՝ հաճախում էր Միջեւ Ֆուկոյի դասախոսություններին և ծանոթանում Ֆրանսիայի հայտնի մտավորական-ների հետ: 1960-1964 թթ. Սորբոնի համալսարանի ասիստենտ էր, ապա՝ պրոֆեսոր: 1968-1974 թթ. դասավանդել է Բալթիմորի Ջոնս Հոպկինսի համալսարանում, ապա՝ Յոլի համալսարանում:

Բազմաթիվ հետազոտողներ հետստրուկտուրալիզմի ծննդյան ժիշտ օրը համարում են 1966 թ. ժակ Ղերիդայի կարդացած դասախոսությունը, ով, ի տարբերություն իր նախորդների, որոնք օժանդակում էին «լեզվաբանական հեղաշրջմանը» և գտնում, թե մարդիկ սահմանափակված են լեզվի կառուցվածքով, ամբողջ լեզուն հանգեցրեց «տեքստին», որը ոչնչով չսահմանափակված սուբյեկտ համարեց: Ավելին, Ժ.Ղերիդան նույնիսկ սոցիալական ու քաղաքական ինստիտուտները սկսեց դիտարկել որպես «տեքստ», ինչի պատճառով նրանք ի վիճակի չեն սահմանափակել անհատին: **Ժ.Ղերիդան ապակառուցեց լեզուն և սոցիալական ինստիտուտները, որից հետո պարզվեց, որ մնացել է միայն տեքստը:** Ապակառուցման նորությունը այն էր, որ այն ուղղված էր ստրուկտուրալիզմի ամենատարածված թեմաներին՝ «Ուրիշի» տարբերություններին և լրացվեց Մարտին Քայլեգերի տեսակետներով ու կատեգորիաներով:

Ստրուկտուրալիստները լեզվի համակարգում տեսնում էին օրենք և կարգուկանոն: Ժ.Ղերիդայի համար լեզուն դարձավ անկարգության և անկայունության մարմնացումը:

Ժ.Ղերիդայի համար անընդունելի դարձավ արևմտյան քաղաքական մտքի շրջանակներում տարածված լոգոցենտրիզմը (մտածողության ունիվերսալ համակարգի փնտրությունը, որն ի վիճակի է քացահայտել, թե ինչ է իրականը, ճշմարտությունը, գեղեցիկը և այլն):

Նա առաջ է քաշում նաև ապակենտրոնացում հասկացությու-

նը մշակույթում և քաղաքականության մեջ, ինչը նշանակում էր, որ, օրինակ, հեղինակը տեքստը տրամադրելուց հետո չպետք է միջամտի ներկայացման զարգացմանը, իսկ ռերասաններն ազատ պետք է լինեն իրենց արտահայտելիս: Ժ. Դերիդայի կարծիքով, կենտրոնը կապված է խաղի և բազմազանության բացակայությամբ: Դա լինի թատրոն, թե՞ հասարակություն: Եթե նրանցում բացակայում են խաղը և բազմազանությունը, ապա դրանք ստատիկ (քարացած, անշարժ) թատրոն և հասարակություն են, այսինքն՝ նրանք մեռած են: Ընդհակառակը, եթե թատրոնը և աշխարհն ամբողջությամբ չունենան կենտրոններ, ապա կլինեն բաց, ոյուրաշարժ և ինքնառեֆլեքսավորվող: Ուստի, հարկ չկա ինչ-որ բան սպասել ապագայից կամ փորձել այն կանխատեսել և անհնար է ապագայի հանելուկը գտնել անցյալում: Ապագան ստեղծվում և գրվում է մեր գործերով:

Այսպիսով, մերժելով արևմտյան ավանդական նվիրվածությունը տրամաբանությանը և մտավոր հեղինակություններին, Ժ. Դերիդան այդպես էլ չի տալիս հարցերի իր միակ պատասխանը: Մնում է միայն գրելու, խաղի և բազմազանության գործընթացը:

Քաղաքական հարաբերություններին Ժ. Դերիդան անդրադառնում է իր «Բարեկամության քաղաքականությունը» (1997) աշխատությունում, որը նրա միակ գիրքն է, որի վերնագրում քաղաքականություն բառն է օգտագործել: Նրա նպատակն էր ցույց տալ, որ քաղաքականության մասին ողջ արևմտյան մտածողության ավանդույթը խեղաքյուրվել է նույնականության տեսությամբ: Քանի որ մետաֆիզիկական ավանդույթը սովորեցնում է, թե մարդը նույնական է ինքն իր հետ, ապա այդ ներքին տարբերություններից ազատ ամբողջական անհատն իր սեփական նույնականությունը փնտրում է տարբեր խճերի(օրինակ, ընտանիք, բարեկամություն, սոցալական դասակարգ կամ ազգ) անդամակցության միջոցով: Ուստի սկսած Արիստոտելից մինչև Ֆրանսիական հեղափոխությունը կարծում էին, որ լավ հանրապետությանը պետք է հատուկ լինեն եղբայրությունը, իդեալականացված բնական այրունակցական կապերը, որոնք անջատ անհատներին դարձնում են ինչ-որ միասնություն: Սակայն, նրա կարծիքով, բնական եղբայրություն գոյություն չունի, ինչպես նաև գոյություն չունի բնական մայրություն: Բոլոր բնական կատեգորիաները, ինչ-

պես նաև նրանցից բխող հանրային, մշակութային, ազգի, սահմանի մասին տեսությունները կախված են լեզվից, այսինքն՝ պայմանական են: Այդ պայմանականության խնդիրը այն է, որ նրանք թաքցնում են ենթադրվող միասնականության շրջանակներում եղած տարբերությունները: Նրանք նույնպես յուրահատուկ աստիճանակարգ են հաստատում իրենց մեջ՝ եղայրների ու քույրերի մեջ, քաղաքացիների և արտասահմանցիների մեջ և, վերջապես բարեկամների ու թշնամիների մեջ: Դա ժ. Դերիդային բերում է Կ. Շմիտով հայտնի տեսության վերլուծությանը, որը քաղաքական հարաբերությունները նկարագրում էր որպես բարեկամների և հակառակորդների թշնամական հարաբերություններ:

Այդ տեսանկյունից, բոլոր արևմտյան քաղաքական գաղափարախոսությունները՝ ֆաշիզմ, պահպանողականություն, լիբերալիզմ, սոցիալիզմ, կոմունիզմ հավասարապես անընդունելի են: Դա ժ. Դերիդայի կողմից լոգոցենտրիզմի քննադատության արդյունքն է: «Մարքսի ասպեկտները» աշխատությունում նա բացահայտում է 1989 թվականից հետո Արևմուտքում հաստատված համաձայնությունը՝ այն անվանելով «գլոբալ կապիտալիզմի զանգվածային լրատվամիջոցների կոնգլոմերատի նոր ինտերնացիոնալ», որը համաշխարհային տիրապետություն է հաստատել «մինչ այդ չտեսնված պատերազմի ձևով»:

Ըստ նրա, ստացվում է, որ բանապետությունների իրական աղբյուրը ոչ թե բռնապետերն են, սպառազինությունները կամ ել վատ ինստիտուտները, այլ այն սկավում է լեզվից, որը բխում է փիլիսոփայությունից: Եթե այն պետք է փոխակերպվի (իր խոսքերով «չեզոքացվի»), ապա դրան պետք է հետևի քաղաքականության չեզոքացումը: Այսինքն, դրանից հետո անիմաստ են դառնում ժողովրդավարության մասին քննարկումները, քանի որ ոչ մեկն այլևս չի խոսի երկրի, ազգի, պետության և քաղաքացիության մասին:

1989 թ. Նյու-Յորքի գիտաժողովում ժ. Դերիդան հանդես եկավ «Ապակառուցողականությունը և արդարության հնարավորությունը» զեկուցումով: Նա փորձեց ցույց տալ, որ չնայած ապակառուցողականությունը կարող է և կիրառվում է իրավունքում, սակայն դա չի կարող և չպետք է իշեցնի արդարություն հասկացության նշանակութ-

յունը: Իրավունքի խնդիրը կապված է նրա հետ, որ այն ստեղծվում և իրագործվում է հեղինակության հիմքի վրա, ուստի կախվածություն ունի բռնությունից: Իրավունքի վրա ազդում են տնտեսական և քաղաքական ուժերը, այն փոփոխվում է հաշվարկի ու համաձայնությունների շնորհիվ, ուստի կախվածություն ունի տեղից: Իրավունքը շարադրված է տեքստերում և պետք է մեկնաբանվի, ինչն ավելի է դժվարացնում վիճակը:

Աշխարհում ոչ մի տեղ արդարություն չկա, բայց գոյություն ունի «արդարության հավերժ գաղափարը», չնայած որ այն չի կարող մտնել մեր աշխարհը: Սակայն արդարության բացակայությունը մեզ չի ազատում նրա գալուստին սպասելու պարտականությունից, քանի որ մենք գիտենք, որ «մեսսիան (փոկիչը) կարող է գալ ամեն պահի, ցանկացած քաղաքային դարպասներով»: Այդ պատճառով, մենք պետք է սովորենք սպասել և գոյություն չունի դրան սպասելու ավելի լավ միջոց, քան ապակառուցողականությանք գրավելը: Այստեղից ժ. Դերիդան հետևություն է անում, թե հենց ապակառուցողականություն է արդարությունը:

Սակայն «ձախ» և «աջ» քաղաքականությունները պասիվ սպասումներ չեն, այլ ենթադրում են գործողություններ: Քանի որ արդարության գաղափարը հնարավոր չէ ծևակերպել, ուրեմն այն չի կարող քաղաքականության նպատակ դառնալ:

Այնուամենայնիվ, ինչպես մյուս ստրուկտուրալիստները ժ. Դերիդան հավատում է նրան, թե ժողովրդավարության ընդարձակման միակ միջոցը դա այն լեզվի քայլայումն է, որով Արևմուտքը միշտ խոսել է դրանց մասին: Միայն զարգացնելով Արևմտյան քաղաքական մտքի բառարանը կարելի է հուսալ, որ հնարավոր է հասնել «ապարադարականացմանը» կամ «քաղաքականության նոր տեսությանը»: Բայց երբ դրան հասնեն՝ կպարզվի, որ ժողովրդավարությունը՝ ինչին ձգտում էինք, հնարավոր չէ նկարագրել և պաշտպանել: Այն կարող է դիտարկվել որպես իռացիոնալ հավատի երևույթ, մեսսիական երազ:

Միշել Ֆուկո

Միշել Ֆուկո (1927-1984) - 20-րդ դարի երկրորդ կեսի ֆրանսիական փիլիսոփայության և քաղաքական մտքի ամենահայտնի դեմքերից մեկն է: Նրան հանրածանաչ դարձրեցին մի քանի յուրահատուկ ստեղծագործություններ, որոնք մեծ ազդեցություն թողեցին ժամանակակից սոցիալական և քաղաքական մտքի զարգացման վրա: Նրա աշխատությունների մեջ աչքի ընկնող տեղ ունեն ոչ միայն իշխանության մասին գործերը, այլև սեքսուալիզմին նվիրված եռապատումը:

Հետստրուկտուրալիստական տեսության մյուս կարկառուն ներկայացուցիչը Միշել Ֆուկոն էր: Ի տարբերություն ստրուկտուրալիստների, որոնք հիմնականում գրադվում էին լեզվաբանական խնդիրներով, նա աշխատում էր մի շարք տեսական ուղղություններով: Կրելով իր նախորդների ազդեցությունը՝ Ս. Ֆուկոն ոչ միայն հենվեց նրանց գաղափարների վրա, այլև կարողացավ դրանք փոխակերպել և ինտեգրել իր ոչ սովորական տեսական կողմնորոշման մեջ: Օրինակ, նա վերլուծում է Ս. Վերերի բանականության տեսությունը, սակայն դրանից այլ հետևողություններ է կատարում, որ ոչ մի «երկարյա վանդակ» չկա, քանի որ բանականությունն ամենուրեք դիմադրության է հանդիպում: Նրա աշխատություններում կարելի է հանդիպել նաև մարքսիստական գաղափարներ, սակայն նրան առավելապես հետաքրքրում են «իշխանության միկրոբաղաքանությունը», քան հասարակության մակարդակի իշխանությունը: Ս. Ֆուկոյի գործերում զգացվում է նաև հերմենեվտիկայի(հուն. բացատրում են բարից: Ստեղծագործելու ընդունակություն, ստեղծագործելու նկատմամբ հակում, որը տանում է հիմնախնդրի, իրավիճակի նոր, ոչ սովորական դիտարկման) և ֆեմենոլոգիայի(գերմ. ֆենոնենների մասին ուսմունք, որն իր խնդիրն է համարում առանց նախկինի վրա հղումների գիտակցությունը ճանաչելու փորձը) ազդեցությունը, ինչպես նաև նրա տեքստերում առկա են ստրուկտուրալիզմի տարրերը:

Ս. Ֆուկոն իր ուսումնասիրությունները սկսել է մեթոդաբանության խնդիրների մշակմամբ և նրա՝ ինչն ինքն անվանում է «գիտելիքի

հնագիտություն»: Նրա հետազոտությունների առարկան գիտելիքի տարրերն էին՝ գաղափարները, հավատամքը, դիսկուրսի տեսակները: Նա իր «Գիտելիքի հնագիտությունը» հակառակ իմացության պատմությանն ու գաղափարների պատմությանը, որոնցում շատ մեծ տեղ է հատկացված բանականությանը: Մ. Ֆուկոյի կարծիքով՝ իմացության պատմությունում չափազանց շատ են ուշադրություն դարձնում ժառանգականությանը: «Գիտելիքի հնագիտությունը» ձգտում է որոշակի կանոններ սահմանել այն բանի ձևավորման պայմանների վրա, որոնք կարող են ասվել կոնկրետ դիսկուրսի շրջանակներում ցանկացած տրված ժամանակում: Նրան առանձնապես հետաքրքրում էր այս կամ այն դրույթի հին ձևակերպումները և ձգտում էր բացահայտել այն հիմնական պայմանները, որը հնարավոր էր դարձրել տվյալ դիսկուրսը:

Հետագայում Մ. Ֆուկոյի հետաքրքրությունները բներվեցին «իշխանության ծագումնաբանության» վրա: Շատ բան վերցմելով ֆ. Նիշշեի իշխանության մասին մտորումներից՝ նա քննադատում էր գիտելիքի աստիճանականացումը: Քանի որ ավելի բարձր գնահատվող գիտելիքները (օրինակ՝ գիտությունը) տիրապետում են ավելի մեծ իշխանության, ապա արժանի են առավել մեծ քննադատության: Նրան հետաքրքրում էին այն տեխնոլոգիանները, որոնք դուրս են բերվում գիտելիքներից և այն, թե ինչպես են դրանք օգտագործվում տարբեր ինստիտուտների կողմից՝ մարդկանց վրա իշխանություն իրագործելու համար: Մ. Ֆուկոն իր գործերում հաճախ է դիմում բժշկությանը և հոգեբանությանը: Մասնավորապես նա գտնում է, որ բժշկությունն է ձևավորել հումանիտար գիտությունները, ուստի այն կարևոր է մարդու մասին գիտության ուսումնասիրության համար: Գիտելիքը և իշխանությունը ուղղակիորեն և անմիջականորեն կանխորոշում են մեկը մյուսին: Նա քննարկել է նաև սերտաւալ խնդիրներ, որոնց ժամանակ ևս շեշտադրումը կատարել է իշխանության ծագումնաբանության վրա:

Անհրաժեշտ է նշել, որ մեր ժամանակներում հետստրուկտուրալիզմը մնացել է անցյալում՝ խառնվելով իր հետ սերտորեն կապված հետմոդեռնիզմի հետ, որը, թերևս ժամանակակից Արևմուտքի սոցիալ-քաղաքական ամենաազդեցիկ հոսանքն է:

ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Ստրուկտուրալիզմն ըստ Կ. Լեվի-Սթրոսսի:
2. Նետստրուկտուրալիզմը Ժ.Դարիդայի մատուցմանք:
3. Նետստրուկտուրալիզմը Մ. Ֆուկոյի մատուցմանք:

Գրականություն

1. **Деррида Ж.**, Глобализация. Мир. Космополитизм. Пер. с фр. Д. Ольшанского // «Космополис», № 2 (8). 2004, с. 125-140.
2. **Деррида Ж.**, Призраки Маркса — М., Logos altera, 2006.
3. **Деррида Ж.**, Диссеминация (La Dissemination) / Пер. с фр. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов, Екатеринбург: У-Фактория, 2007.
4. **Леви-Стросс К.**, Структурная антропология, М., 1983.
5. **Леви-Стросс К.**, Первобытное мышление, М., 1999, с.19-28.
6. **Фуко М.**, Надзирать и наказывать. Подение тюрьмы, М., 1999.

ԳԼՈՒԽ 12. ՄՈՂԵՇՈՆԻՉԱՄ ԵՎ ՀԵՏՄՈՂԵՇՈՆԻՉԱՄ

Քաղաքական արդիականացման (մողեռնիզացիայի) տեսությունը և նորագույն ժամանակների բաղաքական տեսական մտի զարգացումները: Էնտոնի Գիդենս՝ Սոդեռն - ռիսկի հասարակություն: Դեմողեռնիզմը բաղաքական տեսությունում:
Ժամանակակից արմատական հետմողեռնիզմը:
Ֆուլերի Զեմեստնի նեղմարտիստական հետմողեռնիզմը:
Ցու. Յաբերմասը հետմողեռնիզմի դեմ:

Քաղաքական արդիականացման (մողեռնիզացիայի) տեսությունը և նորագույն ժամանակների բաղաքական տեսական մտքի զարգացումները:

Քաղաքական արդիականացման (մողեռնիզացիայի) տեսությունը բաղաքագիտության մեջ սկսել է ծևավորվել անցած հարյուրամյակի 50-60-ական թվականներին: Մասնավորապես այն զարգացել է Ս. Վեբերի այն գաղափարի վրա, որ Վարքի ռացիոնալիզացիայի հիմքով եվրոպական քաղաքակրթությունը առաջ է գնում ավանդական հասարակությունից դեպի ժամանակակից հասարակությունը: Ֆ. Թենիսը և Է. Դյուկիեյմը առաջադրեցին աշխատանքի բաժանման հիմքի վրա «մեխանիկական համաձայնության» հասարակությունից դեպի «օրգանական համաձայնության» հասարակությանն անցնելու էվոլյուցիայի տեսությունը: Արդիականացման մասնագետների տեսական հիմքի մեջ են մտնում նաև կառուցվածքային-գործառնական վերլուծության հիմնական դրույթները, մասնավորապես նրանց պատկերացումները հասարակության զարգացման մասին:

Մողեռնիզացիա բառն իր սկիզբն առել է միջնադարյան լատինական «modo» (հենց հիմա, այժմ, հենց այս պահին) և «modus» (չափ, կարգ) բառերից, որոնք հետագայում ծևափոխվել են «modern», «modernizer» բառերի, որտեղ մոդայի տակ հասկացվում են այն սովորույթների ու ճաշակների ընդ-

հանրությունները, որոնք օրինակելի են համարվել այդ պահին որոշակի հասարակական միջավայրում: «Moderne» ֆրանսերեն նշանակում է նոր, ժամանակակից և նրանից ծևավորված «modernizer» բառը նշանակում է բարելավել, նորացնել, փոխել ժամանակակից պահանջներին համաձայն:

Քաղաքական արդիականացումը կամ մոդեռնիզացիան կարելի է բնութագրել բազմատեսակ քաղաքական ինստիտուտների, դերակատարների, կառույցների, քաղաքական նպատակների և կողմնորոշումների հստակեցմանը: «Պատահական չէ, որ քաղաքագետ է. Շիլզն այդ հասկացության մեջ ներառում է ավանդական տիպի պետությունից դեպի արդիական պետության կերպավոխության գործընթացը»:

Այսպիսով, քաղաքական արդիականացումը ժամանակակից քաղաքական գործընթացների կարևորագույն բաղադրիչներից մեկն է, որի ուսումնասիրությունն անհրաժեշտ պայման է դրանք ընթացնելու, գնահատելու և զարգացման հեռանկարները պատկերացնելու համար:

Պատմականորեն քաղաքական արդիականացումը վերագրվում է քաղաքական կառուցվածքի և քաղաքական կուլտուրայի (մշակույթի) փոփոխությունների ամբողջությանը, որը կարելի է բնութագրել որպես հասարակության համընդհանուր կերպավոխություն, ինչի մեջ ընդգրկվում են աշխարհականացման, ինդուստրացման, սոցիալական շարժումներության, կենսամակարդակի ածի, գրագիտության, կրթության և զանգվածային միջոցների տարածման, ազգային համախմբվածության, բնակչության քաղաքական մասնակցության աստիճանի դրսևորումները:

Իր զարգացման ընթացքում քաղաքական արդիականացման տեսությունը պայմանականորեն երկու փուլ է անցել: Առաջին փուլում (1950-60-ական թթ.) այն ընկալվում էր որպես արևմտյան քաղաքական ինստիտուտների (կենտրոնացված պետություն, խորհրդարան, բազմակուսակցական համակարգ, համընդհանուր ընտրություններ,

իշխանությունների տարանջատում) կույր ընդօրինակում: Այդ փուլի գլխավոր գծերից էին թելենողիզմը և եվրոկենտրոնությունը (ավելի ճիշտ ամերիկակենտրոնությունը, քանի որ ԱՄՆ-ը ներկայացվում էր որպես ամենազարգացած ժողովրդավարական երկիր, որին բոլորը, անկախ իրենց զարգացվածության մակարդակից, ազգային առանձնահատկություններից և այլ տարրերություններից, պետք է ընդօրինակեին): Այստեղ տեղին է հիշել իսրայելան խոչոր քաղաքագետ Շ. Այզենշտադի հետևյալ ծևակերպումը. «Պատմականորեն արդիականացումը դա Արևմտյան Եվրոպայում և Հյուսիսային Ամերիկայում 17-րդից մինչև 20-րդ դարերը զարգացած այն սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական համակարգերի տիպերի փոփոխությունների գործընթացն է, որը հետագայում տարածել են այլ երկրների վրա...»:

Երկրորդ փուլում (1970-1980-ական թթ.) վերանայվեց արդիականության ու զարգացման միջև եղած կապը: Սկսեցին առաջնային համարվել սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կառուցվածքային այնպիսի փոփոխությունները, որոնք կարող են ընթանալ ոչ միայն արևմտյան ժողովրդավարացման նորելում: Այս փուլում կարևորվեցին մարդու քաղաքական գիտակցության, մշակույթի, ավանդական և քաղաքական նոր արժեքների փոխներդաշնակության անհրաժեշտությունը:

Գերիմնդիր համարվեց այնպիսի հնարավորությունների ստեղծումը, որը աշխարհակալական (գլոբալ) մակարդակով թույլ կտա աշխարհի ցանկացած տեղում ապրող մարդուն, ընդունելով ազատական արժեքների գերակայությունը, ինքնորոշվել (ինքնորոշված մարդ): Ընդունելով դա որպես ելակետ՝ ամերիկյան հայտնի քաղաքագետ Ս. Քանգթինգթոնը արդիականացումը դիտարկեց որպես «քաղաքակրթությունների բախում», այնուամենայնիվ համարելով, որ կառավարման ավանդական ինստիտուցիոնալ արժեքների կիրառումը չի կարող արգելք հանդիսանալ քաղաքական զարգացման և ինքնորոշված մարդու ինքնահաստատման համար:

Սամոյել Ֆիլիպս Յանգթինգթոն (1927-2008) - Ամերիկացի հանրահայտ քաղաքագետ, որի աշխատությունները վերաբերում են համեմատական հետազոտությունների, քաղաքակըր-

թությունների տեսության և քաղաքական գարգացման ոլորտներին: Տևական ժամանակ եղել է ԱՄՆ արտաքին քաղաքական ռազմավարության ազգային անվտանգության գծով փորձագետ: Երկար տարիներ նա գլխավորել է Հարվարդի համալսարանի միջազգային հետազոտությունների կենտրոնը, դասավանդել է ԱՄՆ առաջատար բուհերում, ընտրվել է քաղաքական գիտությունների ամերիկյան ընկերության նախագահ և այլն: 1989 թվականից Զ. Օլինի անվան Ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնի տնօրենն էր: Բազմաթիվ արժեքավոր աշխատությունների հեղինակ է՝ «Քաղաքական իշխանություն ԱՄՆ-ԽՍՀՄ (1964), «Ավտորիտարիզմը արդի հասարակության քաղաքականության մեջ զարգացած միակուսակցական համակարգերի դինամիկա» (1970), «Դժվարին ընտրություն քաղաքական մասնակցությունը զարգացող երկրներում» (1976), «Համաշխարհային քաղաքականության երկրներանքը (1985), «Քաղաքական զարգացում» (1986), «Երրորդ ալիք. դեմոկրատացումը 20-րդ դարի վերջին» (1991), «Քաղաքակրթությունների բախումը և համաշխարհային կարգերի վերափոխումը» (1996) և այլն:

Ա. Հանրինգբոնի հետազոտությունները քաղաքականության ուսումնասիրության նորագույն մոտեցումների արտահայտությունն են: Վաղ շրջանի աշխատություններում գիտնականը առաջարկում է տարրերել քաղաքական արդիականացման և քաղաքական զարգացման հայեցակարգերը՝ դրանք առանձնացնելով սոցիալ-տնտեսական արդիականացումից: Իր մոտեցումը նա հիմնավորում է համոզիչ փաստարկներով: Նրա կարծիքով, սոցիալ-տնտեսական արդիականացումը հանգեցնում է հասարակության մեջ սոցիալական ուժերի թվական ու բազմակերպության աճին: Այսինքն՝ բարդանում է սոցիալական կառուցվածքը, ավանդական հասարակություններին բնորոշ կրոնական և էթնիկական խմբերից բացի, առաջանում են պրոֆեսիոնալ, դասակարգային և այլ խմբեր: Այդ ամենի հետևանքով առաջանում է քաղաքական անկայունություն և քաղաքական ոլորտի անկում:

Քաղաքական արդիականացման տակ Ս. Հանքինգթոնն առաջին հերթին հասկանում է զանգվածային զորակոչում և քաղաքական գիտակցության զարգացում: Ըստ որում՝ քաղաքական արդիականացումը կարող է նախաձեռնվել ոչ միայն տնտեսական փոփոխություններով, այլև սոցիալական հաղորդակցության ինտենսիվությամբ, գրագիտության մակարդակի բարձրացումով և այլն:

Բարձր զարգացած հասարակության անքակտելի հատկանիշը հասարակական շահերն արտահայտելու ունակ քաղաքական ինստիտուտներն են: Ընդ որում՝ կուսակցությունը արդի քաղաքականության առանցքային ինստիտուտն է: Այստեղից ամերիկյան կառավարությանը նրա տված կիրառական երաշխավորությունը՝ ջանքերը կենտրոնացնել արդիականացվող հասարակություններում ոչ կոնունիստական կուսակցական շինարարությունը խրախուսելու գործին:

Համաձայն արդիականացման գործընթացի արագության և բնույթի՝ արդի աշխարհակալական քաղաքականությունը մեր ժամանակներում իրենց ներկայացնում է երկու տեսակի հասարակությունների (զարգացած և զարգացող) համագործակցություն: Նրանց այլ կերպ բնութագրում են նաև որպես «քայլող արդիականացում» ապրող հասարակություններ (Անգլիա, ԱՄՆ, Գերմանիա, Կանադա և այլն), որոնք քաղաքական զարգացում են ապրել արդյունաբերական առաջին հեղաշրջման պայմաններում՝ հոչակելով իրենց հավատարմությունը քաղաքացիական հասարակության սկզբունքներին և «վազող արդիականացում» ապրող հասարակություններ (լատինաամերիկյան, աֆրիկյան ու ասիական այն հանրույթները, որոնք նախընտրում են իրենց կենսաձևը ու կյանքի որակն արդիականացնել՝ մեխանիկորեն ընդօրինակելով Արևմտյան երկրներին): Վերջիններիս ջանքերը միանգամից արդիականացնել կյանքի բոլոր ոլորտները այդ երկրներում, բնականաբար, ձախողվեցին: Այդ փորձը հանրագումարի բերելով՝ որոշ մասնագետներ սկսեցին խոսել «մասնակի արդիականացման», «արդիականացման սինդրոմի», «փակուղային արդիականացման» մասին: Փորձը ցույց տվեց, որ այդ երկրներում գոյություն ունեցող քաղաքական ու տնտեսական պայմաններում պատրաստի մոդելների հանպատրաստի ներդրումը դրական արդյունքների չի հանգեցնում: Փաստորեն, տեղի է ունենուն տիպաբանո-

թեն իրար հակադիր արժեքների բախում, որն էլ բերում է փոխադարձ անհանդուրժողականություն:

Այս ամենի կանխման նպատակով 1990-ական թվականներից սկսած աշխարհակալական քաղաքակրթության ենթատեքստում արդիականացման խնդիրները հստակեցնելու համար՝ զարգացած երկրների հետ անցումային փուլ ապրող երկրների քաղաքական համակարգերի ներդաշնակության (նաև աններդաշնակության) խնդիրները սկսեցին դիտարկվել ժողովրդավարական անցնան տեսանկյունից:

Զբիգնև Բժեզինսկի - Նորագույն ժամանակների քաղաքական մտքի վրա մեծ ազդեցություն ունեն ամերիկյան ճանաչված պետական գործիչ, քաղաքագետ, սոցիոլոգ, դիվանագետ, տուտալիտարիզմի տեսության ստեղծող (Կարլ Ֆրիդրիխի հետ), կապիտալիզմը տեխնոտրոնային դարաշրջան թևակոխնելու և նոր տիպի ամերիկյան հեգեմոնիայի հայեցակարգի հեղինակ Զբիգնև Բժեզինսկին (ծնվ. 1928 թ.): Նա 1953 թ. ավարտել է Յարվարդի համալսարանը և նույն տարի սկսել է դասավանդել այնտեղ: 1961 թ.՝ ավելի քան 15 տարի գլխավորել է Ռոքֆելլերի կողմից ֆինանսավորվող և ԿՎ-ի կողմից ուղղորդվող Կոլումբիայի համալսարանի Ռուսական ինստիտուտը: Անցած դարի 60-ական թվականներին ԱՄՆ նախագահներ Ջոն Քեննեդիու և Լինոն Ջոնսոնի վարչակազմում խորհրդական էր: 1977-1981 թթ. Ջոն Քարտերի կառավարությունում զբաղեցրել է ազգային անվտանգության գծով ԱՄՆ նախագահի խորհրդականի կարևոր պաշտոնը: Զ. Բժեզինսկու հայտնի աշխատություններից են «Երկրորդ շանս», «Մեծ շախմատային տախտակ». Ամերիկայի գերիշխումը և դրա աշխարհառազմավարական իմպերատիվները», «20-րդ դար», «Հեգեմոնիայի սորուն ավազները», «Ինչպես չի կարելի արաբական աշխարհին դեմոկրատիա վաճառել», «Միացյալ նահանգները բոլորից բարձր: 1989 թվականի միջազգային հետևանքները», «ԱՄՆ և Ռուսաստան» և այլն:

Նա ամեն կերպ հիմնավորում է ԱՄՆ-ի համաշխարհային տիրապետության տարածնան անհրաժեշտությունը և հանդիսանում է Արևել-

յան Եվրոպայում սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական փոխակերպումների և ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության մեջ մարդու իրավունքների շեշտադրման ու «դեմոկրատիայի հարկադրման», և այլ աշխարհամասերում բազմագույն «հեղափոխությունների» ճարտարապետներից մեկը: Ամերիկյան տիրապետության հաստատման համար նա առաջարկում է դրսևորել «առավել կառուցողականություն և ավելի պատվանություն», որպեսզի «համաշխարհային գործընթացը շարժեն մեռյալ կետից»:

Իմմանուիլ Վալլերշբայն - ժամանակակից քաղաքական տեսական մտքի զարգացման համար կարևորվում են նաև ամերիկյան սոցիոլոգ Իմմանուիլ Վալլերշբայնի (ծնվ. 1930 թ.) աշխատությունները: Նա աշխարհահամակարգային վերլուծության տեսության ստեղծողն է, տնտեսության, պատմական համակարգերի և քաղաքակրթությունների ուսումնասիրության Ֆ.Բրոդելի անվան կենտրոնի տնօրենը: Յեղինակ է բազմաթիվ աշխատությունների, այդ թվում՝ «Կապիտալիստական աշխարհատնտեսություն» (1979), «Պատմական կապիտալիզմ» (1983), «Յեղափոխության փոխակերպումը. սոցիալական շարժումը և աշխարհամշակույթը» (1991), «Լիբերալիզմից հետո» (1991), «Ուսուպիականություն կամ պատմական այլընտրանքները 21-րդ դարի համար» (2000) և այլն:

Ի. Վալլերշբայնը աշխարհահամակարգային վերլուծությունը բնորոշում է որպես սոցիալական գիտության առանձին հիմնադրույթների քննադատություն, միաժամանակ դրանք նորովի ինաստավորման միջոց:

Նրա տեսության համաձայն աշխարհահամակարգային վերլուծությունը կառուցվում է հետևյալ դրույթների վրա.

- Գոյություն ունի հասարակության մասին միասնական գիտություն (արդի սոցիալական գիտությունները միասնական գիտության մասնագիտացված գումարելիներն են):
- Միասնական սոցիալական գիտությունը նաև պատմական գիտություն է (արդի համակարգերի վիճակը հասկանալու հա-

մար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել դրա պատմական դինամիկան:

- Սոցիալական վերլուծության նախահիմնային միավորը ոչ թե հասարակությունն է կամ պետությունը (ինչպես նաև «դասական» սոցիոլոգիայի և քաղաքագիտության դեպքում), այլ պատմական համակարգը (որը միաժամանակ և՝ պատմական է, և՝ համակարգային):

Աշխարհակարգային վերլուծության շրջանակներում Ի. Վալերյանն աշխարհը դիտում է որպես զարգացման ընդհանուր գործընթացի շրջանակում գտնվող միասնական (սոցիալական) համակարգ:

Գարդիել Ալմոնդ (1911-2002) - Ամերիկյան ականավոր քաղաքագետ, որի քաղաքական համակարգերի և մշակույթների համեմատական հետազոտությունները, ինչպես նաև քաղաքական զարգացմանը նվիրված աշխատությունները համարվում են մեր ժամանակների քաղաքական գիտության դասական գործեր: Դասավանդել է ամերիկյան մի շարք առաջատար համալսարաններում, եղել է քաղաքական գիտության ամերիկյան ընկերակցության նախագահը: Հիմնական աշխատանքներն են՝ «Պայքարը դեմոկրատիայի համար Գերմանիայում» (1949), Ամերիկյան ժողովուրդը և արտաքին քաղաքականությունը» (1950), «Կոմունիզմի գայթակղությունները» (1954), Զարգացող տարածաշրջանների քաղաքական համակարգերը (1960), «Համեմատական քաղաքականություն. Էվոլյուցիոն մոտեցում» (1966), «Համեմատական քաղաքականություն. համակարգը, գործընթացը, քաղաքական ուղեգիծը» (1978), «Առդի Եվրոպական քաղաքականություն» (1982), «Արդի Եվրոպական քաղաքականություն» (1999), «Ժամանակակից համեմատական քաղաքականություն» (2000) և այլն:

Նրա աշխատությունները արժեքավոր են ոչ միայն ըստ էության համեմատական քաղաքագիտության և քաղաքական տեսության առունելի, այլև անբողջ գիտածյուղի համակարգի համար:

Գ. Ալմոնդն առաջինն էր, որ գրադաւոց ժամանակակից քաղաքական համակարգերի հիմնահարցերով: Նրա կարծիքով, քաղաքա-

կան համակարգը վարքի ու փոխազդեցության կառուցվածք է, որն իրագործում է երկու տեսակի գործառույթ՝ լրատվության ներմուծում (քաղաքականության մեջ հաջորդականություն ապահովող քաղաքական սոցիալականացում), բնակչության գորակոչ, քաղաքական դերերի բաշխում, շահերի արտաքերում, և երկրորդ՝ լրատվության դրւու բերում (օրենսդրական գործունեությունը որպես նորմերի ներմուծում, գործադիր գործունեություն՝ նորմերի դիտարկում, դրանց վերահսկում): Հասարակության կառուցվածքային տարբերակնան զարգացնան մակարդակի ցուցանիշի հիման վրա Գ. Ալմոնդը քաղաքական համակարգի տիպաբանությունը կառուցեց չորս գումարելի ներով՝ անզուաներիկյան, մայրցամաքային-եվրոպական, ավանդական և տուտախտար:

Նրա ավանդը մեծ է քաղաքական կուլտուրայի խնդիրների մշակման ասպարեզում: Նրա կողմից առաջադրված դրույթները դարձան ազգային քաղաքականության ուսումնասիրման, քաղաքական համակարգերի կայունության-անկայունության վերլուծության մեթոդաբանության հիմքը:

Գ. Ալմոնդին է պատկանում քաղաքացիական կուլտուրայի՝ որպես դեմոկրատական հավասարակշռության տեսության մշակումը:

Դենիել Բելլ (1919-2011) - ամերիկյան փիլիսոփա, սոցիալական փիլիսոփայության սցիենտիկ-տեխնոլոգրատական ուղղության առաջատար ներկայացուցիչ, սոցիոլոգ, ֆուտորոլոգ և սոցիալական կանխագուշակման ոլորտի կարկառուն մասնագետ: Ժամանակակից ամերիկյան նեոպահպանողականության («պահպանողական տեխնոլոգրատիզմ») գաղափարախոսական ոգեշնչողներից մեկը: Քաղաքական մտքի զարգացման գործում Դ. Բելլը մարդկության պատմության գիտության և տեխնոլոգիայի առաջատար դերի դրույթի հիման վրա հետինդուստրիալ հասարակության տեսության ստեղծողներից է: Դեղինակել է բազմաթիվ ուսումնասիրություններ, այդ թվում «Գաղափարախոսության վերջը» (1960) «Ազ արմատականություն» (1963), «Մարքսիստական սոցիալիզմը Միացյալ Նահանգներում» (1967), «Երկուհազարամյակի շեմին» (1968), «Գալիք

հետինդուստրիալ հասարակությունը, սոցիալական կանխագուշակման փորձ» (1973), «Կապիտալիզմի մշակութային հակառակությունները» (1976) և այլն:

Դ. Բելին է պատկանում այն հետևողությունը, որ հետինդուստրիալ հասարակության մեջ գիտության և տեխնիկայի հեղափոխականութեն արագ զարգացումը ոչ արդիական, նույնիսկ ավելորդ է դարձնում սոցիալական հեղափոխության պահանջը, քանի որ դրա տեղը գրադարձնում է գիտական, տեխնոլոգիական հեղաշրջումը: Դա էլ հենց հասարակության ապագաղափարականացման, սոցիալական կառավարման գործում գաղափարախոսության դերի նվազեցման, դրա ընդհանրապես սպառման պատճառն է: Նրա կարծիքով, ինդուստրիալ հասարակության համար զարգացման աղբյուրն ու ուղղորդող ուժը աշխատանքի և կապիտալի հակասությունն է, իսկ նրա նյութական հիմքը և միաժամանակ գործառնության ու կառավարման միջոցը՝ մեքենայական տեխնոլոգիան (այստեղից էլ դարեր ի վեր սկզբունքորեն տարբեր գաղափարախոսական համակարգերի՝ լիբերալիզմի և սոցիալիզմի սուր հակասությունը):

Հետինդուստրալ հասարակության մեջ առաջին պլան են մղվում գիտական, նաև տեսական գիտելիքն ու լրատվությունը՝ որպես իշխանության և հասարակության աղբյուր: Իր հերթին համապատասխանաբար փոխվում է տեխնոլոգիայի բնույթը, քանի որ գիտելիքը պահանջում է մշակման, պահպանման և փոխանցման նոր միջոցներ: Ի հայտ են գալիս ինտելեկտուալ («խելօք») տեխնոլոգիաներ, որոնք կառավարման ոլորտից դուրս են մղում հինգ՝ «մեքենայականը»:

Ըստ Դ. Բելի՝ ամբողջությամբ վերցրած հետինդուստրիալ հասարակությունը բնութագրվում է.

- 1) տնտեսության մեջ սպասարկման ոլորտի գերիշխող դիրքերով,
- 2) սոցիալական կառավարումով, որը դառնում է ավանդական քաղաքական գործչին փոխարինող գիտնականի և պրոֆեսիոնալ-տեխնոկրատի գրադարձնությը,
- 3) ամենուրեք ինտելեկտուալ տեխնոլոգիաների տարածումով և դրա հիման վրա էլ՝ տեխնոլոգիական առաջընթացով:

Մեր ժամանակներում քաղաքական տեսության մեջ սուր բանվեծ է գնում այն մասին, թե արդյո՞ք արդի հասարակությունը գտնվում է Մոդեռնի դարաշրջանում, թե նրանում տեղի ունեցած հիմնարար փոփոխությունները հասցել են Հետմոդեռնիզմին: Վերջինս կարելի է դիտարկել որպես հետստրուկտուրալիզմի շարունակություն և ընդլայնում:

Ելվին (Օլվին) Թոֆլեր (ծնվ. 1928 թ.) - Ամերիկյան փիլիսոփա, սոցիոլոգ և ֆուսուլոլոգ, «հետինուստրիալ հասարակության» հայեցակարգի հեղինակներից մեկը: Եղել է հանրածանաչ «Ֆորտունա» ամսագրի խմբագիրը, Կոռնելյան համալսարանի պրոֆեսոր, Սպիտակ տան բիզնես-խորհրդականը, կնոջ՝ Կոռնելյա Տոֆլերի հետ, ով համահեղինակ է նրա մի քանի աշխատությունների, Վաշինգտոնի ազգային պաշտպանության համալսարանի վաստակավոր պրոֆեսորներ են: Նրա ծանաչված աշխատություններից են «Ապագայի ցնցումը» (1970), «Երրորդ ալիք» (1980), «Իշխանության մետամորֆոզները» (2004) և այլն:

Իր աշխատություններում է Թոֆլերը առաջ է քաշում այն գաղափարը, որ աշխարհում տեղի են ունենում հասարակության տիպերի ալիքային փոփոխություններ: «Առաջին ալիքը» դա ագրարային հեղափոխության արդյունքն էր, որը փոխարինեց որսորդների և հավաքողների մշակույթը: «Երկրորդ ալիքը» արդյունաբերական հեղափոխության արդյունքի հետևանքն էր, երբ հիմարդվեց ընտանիքի միջուկային տիպը, կրթության կոնվենցիային համակարգը և կրոպորատիվիզմը: «Երրորդ ալիքը» ինտելեկտուալ (մտավոր) հեղափոխության արդյունքն է, երբ ձևավորվեց հետարյունաբերական հասարակությունը, որտեղ նկատվում են ենթամշակույթների և կենսակերպի ահռելի տարբերությունները: Այդ պայմաններում տեղեկատվությունը կարող է փոխարինել մեծ քանակի նյութական ռեսուրսներին, ինչը բանվորների հանար դառնում է այն գլխավոր հիմքը, որը պայմաններ է ստեղծում միությունների մեջ ազատ համախմբվելու համար: Նրա կարծիքով այդ հերթական ալիքը պատճենաբան մեծագույն շրջադարձն է, սոցիումի հսկայական փոխակերպում, սոցիալա-

կան և անհատական կենցաղի բոլոր դրսւորումների բազմակողմանի վերափոխում: Խոսքը սոցիալական հեղափոխության մասին չէ, որը հիմնականում ուղղված է քաղաքական կարգի փոփոխությանը, այլ վերաբերում է տեխնոլոգիական փոփոխություններին, որոնք հասունանում են դանդաղ, էվույուցիոն ճանապարհով: Ըստ է. Թոֆլերի ինչքան շուտ մարդկությունը գիտակցի «Երրորդ ալիքին» անցնելու անհրաժեշտության մասին, այնքան քիչ կլինեն բռնության, թելադրանքի և այլ դժբախտությունների դրսւորման վտանգները: Ներկա՝ «Երրորդ ալիքի» շրջանը նա անվանում է «տեղեկատվական հասարակություն», որտեղ ձևավորվում են նոր տիպի ընտանիքներ և աշխատանքի ոճեր, քաղաքականության, տնտեսության և գիտակցության նոր ձևեր: Աշխարհը դադարում է մերենա թվականում և լցում է նորամուծություններով, որոնք ընկալելու համար անհրաժեշտ է մարդկային իմացության հնարավորությունների մշտական զարգացում: «Երրորդ ալիքի» խորհրդանշիներն են դաշնում ամբողջականությունը, անհատականությունը և մաքուր, մարդկային տեխնոլոգիան: Այդպիսի հասարակության մեջ առաջնային են դաշնում սպասարկման, գիտության և կրթության ոլորտները: Կորպորացիաներն իրենց տեղը պետք է զիջեն համալսարաններին, իսկ գործարարները՝ գիտնականներին: Հազարամյակներ շարունակ ժողովուրդների հիմնական ռեսուրսը համարվել է տարածքն ու ուսկին: Ներկայումս, ըստ է. Թոֆլերի, դրանք իրենց տեղը զիջում են տեղեկատվական ռեսուրսին, որը մոտակա ժամանակներում դաշնալու է որոշիչ: Նա իր ուսումնասիրություններում հասուլ ուշադրություն է դարձրել ժամանակակից իշխանության խնդիրներին, որը հնարավոր է միայն այնպիսի համատեղման պայմաններում, ինչպիսիք են պատահականությունը և անհրաժեշտությունը, քաոսը և կարգուկանոնը: Միայլ է իշխանության գերկենտրոնացումը, միաժամանակ անթույլատրելի է նաև իշխանության ոչ լիարժեք կենտրոնացումը: Հակամարտությունը նա համարում է անխուսափելի հասարակական երևույթ, ուստի բնական է համարում պայքարը իշխանության համար:

Ենտոնի Գիղենս՝ Մոդեռն - ռիսկի հասարակություն

19-20-րդ հարյուրամյակների քաղաքական և սոցիալական տեսության խոշորագույն ներկայացուցիչներ Կ. Մարքսը, Մ. Վեբերը, Է. Դյուկիեյմը, Գ. Զիմնելը և ուրիշներ մեծ ուշադրություն են դարձնել իրենց ժամանակների, այն է՝ Արդիականության քննադատական վերլուծությանը: Նրանք բոլորն առանձնանում էին Արդիականության ծննդյան կոնկրետ ժամանակը որոշելու ձգտումով: Սակայն դա հիմնականում հանգեցնում էր քննադատական վերլուծության:

Կ. Մարքսի համար Արդիականությունը, առաջին հերթին կապված էր կապիտալիստական տնտեսության հետ: Նա ընդունում էր կապիտալիզմի առաջնաբացն իրեն նախորդած հասարակարգերի համեմատ, սակայն նրա աշխատությունների մեջ մասը նվիրված է այդ տնտեսական համակարգի քննադատությանը և նրա թերություններին (օտարացում, շահագործում և այլն):

Մ. Վեբերի համար հատկանշանական էր, որ ժամանակակից աշխարհի սահմանագիծը դարձել է ծևական (ֆորմալ) բանականության էքսպանսիան մյուս տիպի քանականությունների հաշվին, ինչը, վերջիվերջո, հանգեցրեց բանականության «երկարյա վանդակին»:

Նորագույն ժամանակների այն տեսաբաններից, որոնք պահպանել են «դասականների» հետ ժառանգական կապը, կարելի է հիշատակել Ենտոնի Գիղենսին:

Ենտոնի Գիղենս (ծնվ. 1938 թ.) - Մեծ Բրիտանիայի խոշորագույն սոցիալական տեսաբաններից և քաղաքական մտածողներից մեկն է: 1969 թ. սոցիոլոգիա է դասավանդել Քեմբրիջի համալսարանում: 1975 թ. գրեց «Ժամանակակից հասարակությունների դասակարգային կառուցվածքը գիրքը, որը նրան հանրածանաչ դարձրեց: 1984 թ. երկարատև աշխատանքից հետո հրատարակեց իր հիմնական գործը՝ «Դասարակության կառուցվածքը՝ ստրուկտուրալիզացման տեսության ակնարկ»-ը: 1985 թ. դարձել է Քեմբրիջի համալսարանի պրոֆեսոր, ապա Լոնդոնի տնտեսության և քաղաքագիտության դպրոցի ռեկտոր:

Մոդեռնի սկիզբը նա դիտարկում է 18-րդ հարյուրամյակից՝ նրան տալով հնդկական **Զագերնաութ** անունը (Զագերնաութը հնդկական առասպելում Վիշնու աստծոն կերպարափոխություններից մեկն է: Սովորաբար այդ հասկացությունը նշանակում է անխիղճ, անսանձելի և անկանխելի ուժ): Ավելի ճիշտ, նա այդ եզրը կամ գիտաբառն օգտագործում է Արդիականության զարգացած (ուշ կամ բարձր) փուլը նշելու համար: Դրանով է. Գիդենսը հակադրվում է նրանց, ովքեր գտնում են, թե մենք արդեն մտել ենք հետմոդեռնի աշխարհը, չնայած որ ընդունում է ապագայում հետմոդեռնիզմի որևէ տիպի հնարավորությունը: Մենք դեռ ապրում ենք ժամանակակից աշխարհում, սակայն այն խիստ տարբերվում է Մ. Վեբերի և Կ. Մարքսի ժամանակների աշխարհից:

Ե. Գիդենսն այսպես է նկարագրում Արդիականության «Զագերնաութը»: «...հսկայական ուժի անկառավարելի շարժիչը (որը մարդն է) մենք կարող ենք կառավարել մինչև որոշակի աստիճանը, բայց այն սպառնում է դուրս գալ կառավարումից և բաժանվել մասերի: Զագերնաութը ջախջախում է նրանց, ովքեր դիմադրում են իրեն, չնայած որ երբեմն թվում է, թե նա շարժվում է ուղիղ ճանապարհով, ժամանակ առ ժամանակ նա նետվում է տարբեր ուղղություններով և կանխատեսել այդ նետումները հնարավոր չեն»:

Արդիականությունը որպես Զագերնաութի ձև՝ բացառիկ շարժունակ է: Այդ «անկառավարելի աշխարհը» իր չափերով և դյուրաշարժությամբ չունի իր նմանակը ոչ մի նախորդ համակարգում: Բացի այդ, Ե. Գիդենսը ենթադրում է, որ այդ նոր աշխարհը բոլորովին միագիծ չէ: Այն բաղկացած է բազմաթիվ հակամարտող մասերից: Զագերնաութը շարժվում է ժամանակի և տարածության միջով: Ըստ Ե. Գիդենսի՝ Արդիականությունը կարելի է որոշել հինգ հիմնական ինստիտուտների միջոցով.

1. Կապիտալիզմ, որը բնութագրվում է ապրանքային արտադրությամբ, կապիտալի մասնավոր սեփականությամբ, վարձու աշխատանքով և դասակարգային համակարգով:
2. Ինդուստրիալիզմ, որը ենթադրում է հսկայական էներգետիկ պաշարների և մեքենաների օգտագործումն ապրանքներ արտադրելու համար: Ինդուստրիալիզմի ազդեցությունը չի

սահմանափակվում օգտագործման ոլորտով, այլ ազդեցություն է գործում կյանքի այլ ոլորտների՝ տրանսպորտի, կոմունիկացիաների և նույնիսկ կենցաղի վրա:

3. Հսկողություն, նոր բնութագիր, որը հատուկ է հատկապես Արդիականությանը: Դա ենթականների վարքագծին հետևելու ունակությունն է:
4. Բռնության գործիքների, այդ թվում՝ ռազմական ուժի նկատմամբ վերահսկողություն: Սրա մեջ է մտնում նաև պատերազմի ինդուստրիալիզացիան:
5. Ազգային պետություն, որն արմատապես տարբերվում է մինչ Արդիականությունը եղած պետական ձևերից: Մեր դարաշրջանի ուսումնասիրության համար բնութագրական է շեշտադրումն ազգային պետության և ոչ թե հասարակության վրա

Արդիականության դյուրաշարժությունն ըստ է. Գիդենսի ապահովում են հետևյալ բնութագրերը.

Առաջին, ժամանակի և տարածության բաժանումը: Այն, ինչպես է. Գիդենսի բոլոր դրույթները ոչ գծային բնույթ ունեն, այսինքն՝ դիալեկտիկական են: Արդիականությանը նախորդող հասարակություններում ժամանակը միշտ կապված էր տարածության հետ: Մոդեռնիզացիայի զարգացման հետ այդ կապը խախտվել է և վերածվել մաքուր ձևերի: Այժմ պարտադիր չեն, որ նրանք միաժամանակ հանդես գան: Այսպես, կարելի է հարաբերվել մարդկանց հետ, որոնք բացակայում են այդ տեղից կամ հեռու տեղում են գտնվում: Սուրհանդակներին փոխարինել է լավ կազմակերպված փոստը, իսկ վերջինիս՝ հեռախոսը՝ իր բոլոր ձևերով: Ժամանակի և տարածության բաժանումը հանգեցրել է մի քանի ոչ երկրորդական հետևանքների՝

- այն հնարավոր է դարձել ստեղծելու կազմակերպության (օրինակ՝ բյուրոկրատիայի) և ազգային պետության բանական միջոց, որն ունի մեջ դյուրաշարժություն և ի վիճակի է կապել լոկալ ու գլոբալ ոլորտները,
- այն հանգեցրեց նրան, որ համաշխարհային պատմությանը կարելի է նայել բանականության հայացքով և թույլ տվեց պատմությունում որոնել այն ինչը ձևավորել է ներկան,
- նման բաժանումն ազատագրման կարևորագույն նախադրյալն

է, ինչը ոյուրաշարժություն է հաղորդում զարգացմանը:

Երկրորդ, ազատագրումը նշանակում է սոցիալական հարաբերությունների որւրս գալը սահմանափակ փոխհարաբերությունների համատեքստից և նրանց հավաքագրումը անորոշ ժամանակի տարածությունում: Ժամանակակից հասարակությունում գործում են ազատագրման երկու մեխանիզմներ՝

1. Սիմվոլները (օրինակ՝ փողը): Մենք կարող ենք համագործակցել մարդկանց հետ, որոնք մեզնից հեռու են թե ժամանակային և թե տարածքային առումով: Այսպես, Անգլիայում գտնվող բանկի միջոցով Մոսկվայից փող ուղարկել Հնդկաստանում ճանապարհորդող ընկերոջը:

2. Տեխնիկական ձեռքբերումների կամ պրոֆեսիոնալ փորձաքննության համակարգերը: Փորձաքննական համակարգերն օգնում են տներ կառուցել, որոնցում մենք ապրում ենք, կամ մեքենաներ, որոնցով երևակում ենք: Այդպիսով, փորձագետներն օգնում են հաղթահարել ժամանակը և տարածությունը: Այստեղ կարևորագույն դեր է խաղում վստահությունը, քանի որ ֆինանսական ու իրավական համակարգերը կարող են աշխատունակ լինել միայն այն դեպքում, եթե մարդիկ նրանց վստահում են:

Երրորդ, նա արդիականության մյուս որակն անվանում է ռեֆլեկտիվությունը: Ժամանակակից աշխարհում ամեն ինչ բաց է ռեֆլեքսիայի առաջ: Վերջինս ենթադրում է հավատ վերացական համակարգերի նկատմամբ, մասնավորապես փորձագիտական գնահատականներին: Իսկ դա, ըստ է. Գիդենսի, ենթադրում է ռիսկային գոտու առաջացում, քանի որ ոչ բոլոր վերացական համակարգերն են ճիշտ (պոզիտիվիստների կարծիքով նրանցից ոչ մեկը ճիշտ չէ): Ուսկը գլորալ երևույթ է (միջուկային պատերազմը կարող է մեզ բոլորին ոչնչացնել) և գնալով ավելի շատ երևույթներ կարող են ազդեցություն թողնել մարդկանց հոն զանգվածների վրա: Դրա համար է. Գիդենսը Արդիականությունն անվանում է Զագերնաութ, այսինքն, որ մեր աշխարհում ներկայումս բացակայում է բնական (օնտոլոգիական) անվտանգությունը:

Նա արդիականության գալուստի բացասական հետևանքների չորս հիմնական պատճառ է նշում.

- Այս աշխարհը ստեղծողների սխալները:
- Ժամանակակից աշխարհը կառավարողների սխալները:
- Բարի մտադրությունների ոչ ոփտավորյալ հետևանքները:
- Մեր սխալ գիտելիքները հասարակության մասին:

Ե. Գիդենս կարծում է, որ սկզբունքորեն հասարակության հետագա զարգացման նախն սոցիալական ճշգրիտ կանխատեսում գոյություն չունի, ուստի ժամանակակից աշխարհն անկառավարելի է: Սակայն նա գտնում է, որ սոցիալական շարժումները կարող են իշեցնել այդ ռիսկերը:

Նրա համոզմամբ, Մոդեռնը դա ռիսկի մշակույթ է: Յարցը այն չէ, որ սոցիալական կյանքը սպասվածից ավելի մեծ ռիսկեր է պարունակում: Ավելի շուտ, ռիսկի կոնցեպցիան հիմնարար նշանակություն է ձեռք բերում այն միջոցի համար, որի օգնությամբ գործող անձինք և տեխնիկական մասնագետները կազմակերպում են սոցիալական կյանքը: Մոդեռնը սահմանափակում է ռիսկը հասարակական-քաղաքական որոշ ոլորտներում, սակայն միաժամանակ ստեղծում է այլ ժամանակների համար անհայտ ռիսկի նոր շրջաններ:

Այդ խնդիրն իր հետագա զարգացումը գտավ Ուլրիխ Բեկի աղմկահարույց «Ռիսկի հասարակություն՝ դեպի նոր Արդիականություն» աշխատությունում:

Ուլրիխ Բեկ (1944-2015) - գերմանացի սոցիոլոգ և քաղաքական փիլիսոփա, Մյունխենի համալսարանի և Լոնդոնի տնտեսության դպրոցի պրոֆեսոր: 1992 թ. մինչև իր մահը Մյունխենի համալսարանի Սոցիոլոգիայի ինստիտուտի տնօրեն: «Ռեֆլեքսային մոդեռնիզացիա» և «Ռիսկի հասարակություն» հայեցակարգերի հեղինակն է: Նրա աշխատություններից են «Ռիսկի հասարակություն՝ դեպի նոր Արդիականություն», «Ինչ է գլոբալիզացիան», «Իշխանությունը և նրա ընդդիմախոսները գլոբալիզացիայի դարաշրջանում», «Կոսմոպոլիտ աշխարհայացք» և այլն:

Նրա կարծիքով, մենք շարունակում ենք ապրել Մոդեռնի պայմաններում, սակայն դրա նոր ձևի մեջ: Նախորդած Մոդեռնի «դասա-

կան» փուլը կապված էր արդյունաբերական հասարակության հետ, իսկ ծնվող նոր արդիականություն, առաջին հերթին, կապված է ռիսկի հասարակության հետ: Մենք դեռ չենք ապրում ռիսկի հասարակությունում, բայց արդեն դուրս ենք եկել արդյունաբերական հասարակությունից: Դա նշանակում է, որ ժամանակակից հասարակությունն իր մեջ պարունակում է երկու Մոդեռնների տարրերը: Ավելին, ռիսկի հասարակությունը կարելի է դիտարկել որպես ինդուստրիալ հասարակության ձև, քանի որ շատ ռիսկեր բխում են արդյունաբերության գործունեությանից: Դա նման է նրան, թե ինչպես էր 19-րդ դարում մոդեռնիզացիան քայլայում ֆեռդալական հասարակությունը և ստեղծում արդյունաբերական հասարակություն: Նոյն կերպ այսօր մոդեռնիզացիան քայլայում է ինդուստրիալ հասարակությունը և գալիս է ուրիշ արդիականություն: **Մենք այսօր դիտարկում ենք Արդիականության՝ այսինքն Մոդեռնի ոչ թե վերջը, այլ սկիզբը:** Սա «դասական» տարրերակից դուրս տեսակետ է:

Նոր արդիականությունն Ու. Բեկը անվանում է ռեֆլեքսիվ Արդիականություն: Ինդուստրալիզացիայի գործընթացը սկսվել է Արևմտաքաղաքական սահմանափակումներից, ինչի հետևանքով ի վիճակի են ավելի շատ զբաղվել ռեֆլեքսային ստեղծագործությամբ ոչ միայն իրենց, այլև այն հասարակության համար, որտեղ իրոք ապրում են: Մարդիկ ավելի քիչ են կախված այն դասակարգից, որին իրենք պատկանում են և լիովին ինքնուրույն են գործում: Յենվելով սեփական ռեսուրսների վրա՝ մարդիկ ավելի ռեֆլեքտիվ են դառնում: Անհատական ընտրությամբ առաջ են գալիս նոր սոցիալական հարաբերություններ և նոր կապեր:

Դասարակության ժամանակակից փուլը բազմաթիվ նմանություններ ունի արդյունաբերական հասարակության հետ: Նախկին հասարակության գլխավոր հարցը հարստությունն էր և դրա բաշխումը: Ներկայիս հասարակության իմնական հարցը՝ ռիսկի կանխարգելումն է կամ, ծայրահետ դեպքում, այն փոքրագույնի հասցնելը: «Դասական» Մոդեռնի իդեալը հավասարությունն էր, ներկայինը՝ անվտանգությունը:

Ժամանակակից հասարակությունում, որպես կանոն, ռիսկն առա-

շանում է հարստության աղբյուրներից: Արտադրության հետևանքով առաջացած վճարակար արդյունքները վտանգ են առաջանալուն ոչ միայն կոնկրետ հասարակության համար: Գլոբալզացիայի գործընթացները դրանք վտանգավոր են դարձրել ողջ աշխարհի համար: Ու. Բեկը պնդում է, որ ժամանակակից ռիսկերը չեն սահմանափակվում ոչ տեղով (արդյունաբերական արտանետումը մի երկրում կարող է վճար հասցնել մեկ այլ երկրի) և ոչ էլ ժամանակով (Չերնոբիլի ատոմակայանի աղետը կարող է ազդել հետագա սերունդների վրա): Նոր Մոդեռնում իր նշանակությունը կորցնում է հասարակության դասակարգային կառուցվածքը:

Քաղաքականության ավանդական ոլորտը՝ կառավարությունը կորցնում է իշխանությունը, քանի որ մեծ ռիսկերն առաջանալում են իշխորհիկ, այսպես կոչված, ենթատրքադարձականության, օրինակ, խոշոր ընկերությունների, հետազոտական կենտրոնների և այլ ննան կառույցների քաղաքականության: Դանուն բարձր նպատակների՝ առաջադիմության, գիտելիքի, ենց սուբքադարձական համակարգում ծևավորվում են նոր հասարակության կառույցները, որոնք անտեսում են թե պառլամենտական համակարգը, թե ընդդիմությունը: Այդ գործընթացն Ու. Բեկն անվանում է «քաղաքականության անկում», երբ քաղաքականությունն այլևս կենտրոնացված կառավարությունը չի իրագործում, այլ զանազան ենթասուբյան բերի և առանձին անհատների հսկողության ոլորտ է դառնում: Այդ ենթասուբյաններն ու անհատները կարող են ավելի ռեֆլեկտիվ և ինքնաքննադատ լինել քան կենտրոնացված կառավարությունը և, որպես կանոն, ավելի լավ են գլուխ հանում արդիականության ծնած խնդիրներից: Այսպիսով, դիալեկտիկան նրանում է, որ զարգացած Մոդեռնը միաժամանակ ծնում է ամնախաղեա ռիսկեր և դրանք հաղթահարելու ռեֆլեկտիվ ունակություններ:

Հետմոդեռնիզմը քաղաքական տեսությունում

20-րդ հարյուրամյակի վերջին տասնամյակում մի քանի ոլորտներում (ճարտարապետություն, գեղանկարչություն, գրականություն և այլն) սկսեց զարգանալ մտքի նոր հոսանք, որը ստացավ «հետմո-

դեռնիզմ» անվանումը: Արդիականությունում բազմաթիվ խնդիրներ հայտնվեցին, որոնց վրա և ուշադրություն դարձրեցին նոր ուղղության և քաղաքական մտքի ներկայացուցիչները:

Քաղաքական տեսությունները, որոնք ներկայացվել են այս ուսումնական ձեռնարկում շարունակում են պահպանել իրենց նշանակությունը քաղաքական մտքի հիմնական հոսքի մեջ: Դարկ է նշել, որ հետմոդեռնիզմն ավելի շատ ազդեցություն է թողնում սոցիալական տեսության վրա: Հետմոդեռնիզմի ներսում արդեն կարելի է նույնականացնել մի քանի հոսանքներ:

Հետմոդեռնիզմն օւսումնասիրելու համար հարկ կլինի դուրս գալ քաղաքական տեսության շրջանակներից դեպի միջառարկայական դաշտը: Այն ավելի հարմար է դիտարկել ոչ թե որպես քաղաքական, այլ, ավելի շուտ՝ որպես սոցիալ-քաղաքական տեսություն: Չի կարելի հետմոդեռնիզմը հստակորեն անվանել տեսական մտքի «դպրոց»: Դա միասնական մտավոր շարժում չէ, որն ունի որոշակի նպատակ և իրեն հատուկ մոտեցում: Անհնար է անվանել որևէ մեկ հետմոդեռնիզմի տեսաբանի, ում մոտ հստակ տրված է այս ուղղության հիմնական դրույթները: Դա կապված է նրա հետ, որ հետմոդեռնիզմի գաղափարները ընկալեցին գրեթե բոլոր առարկանների ներկայացուցիչները, սկսած փիլիսոփաներից՝ վերջացած քաղաքական տեսաբաններով, աշխարհագրագետներից՝ մշակույթի պատմաբաններով: Ուստի գիտելիքի ամեն մի ոլորտ տվեց հետմոդեռնիզմի իր ձևակերպումը: Ընդ որում, մեկ առարկայում տրված հետմոդեռնիզմի ձևակերպումը չի համընկնում այլ առարկայում տրվածի հետ:

Այնուամենայնիվ, հետմոդեռնիզմում կարելի է տեսնել մի քանի մշտապես կրկնվող թեմաներ, որոնցից թվարկենք կարևորները:

- Պնդում, որ ներկայիս հասարակությունը, մշակույթը և կենցաղն էականորեն տարբերվում են հարյուր, հիսուն և անգամ երեսուն տարի առաջ գոյություն ունեցողներից:
- Ուշադրություն են դարձնում կոնկրետ հարցերի վրա: Օրինակ՝ զանգվածային լրատվամիջոցների, սպառողական հասարակության, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման միտումների վրա և այլն:

- Ենթադրություն այն մասին, որ այդ տիպի զարգացումն ազդել է մեզ վրա՝ հասկանալու առավել վերացական հարցերը, օրինակ՝ իմաստ, նույնականություն և անգամ իրականություն:
- Եզրակացություն այն մասին, որ հնի վերլուծությունն այլևս չի կարող արողիական լինել, ուստի ներկան հասկանալու համար պետք է մշակել նոր մոտեցումներ և նոր բառարան:

Այսպիսով, հետմոդեռնիզմը դա մի նոր փորձ է նկարագրելու աշխարհին այնպես ինչպիսին է ինքը՝ աշխարհը: Այդ իմաստով հետմոդեռնիզմը մոդեռնիզմի նման (Յու. Չարերմաս) կարելի է դիտարկել որպես չափարտված նախագիծ: Այն կարելի է ներկայացնել որպես աշխարհի նոր իրավիճակի վերլուծության նոր մոտեցումների փնտրութի գործընթաց:

Քաղաքական դիսկուրսի վերլուծության հետմոդեռնիստական մոտեցումը

Դիսկուրս հասկացությունը բազմանշանակ է (առաջացել է լատ. *diskursus* – մտորում, իիմնավորում բառից) և հաճախ այն օգտագործվում է որպես «տեքստ» բառի հոմանիշ: Ընդ որում, տեքստի տակ հաճախ հասկացվում էր ոչ միայն որպես խոսակցական գործունեության առանձնահատուկ արդյունքը, այլև իրականության ամենալայն ընդգրկումը, որը կառուցվել է առանձնահատուկ ձևով և որն իմաստ է կրում:

Գիտության մեջ «դիսկուրս», «քաղաքական դիսկուրս» հասկացության բազմաթիվ ձևակերպումներ կան, որոնցից կարելի է առանձնացնել երկու հիմնական մոտեցում.

Առաջին մոտեցումն ավելի ընդգրկուն է և դիսկուրս հասկացության տակ ներառվում են ժամանակահատված, տրամաբանություն և ավարտված ստեղծագործություն ներկայացնող իրականությունն է, որը ձևավորվել է իմաստային կողի օգտագործմամբ (բառարան և այլն) և իմաստների կազմակերպման հիմքի վրա (ավարտված «ստեղծագործություն», օրինակ՝ տեքստի տեսքով):

Ավելի նեղ մեկնաբանման կողմնակիցները դիսկուրսը ներկայաց-

նում են որպես կոմունիկացիայի (հաղորդակցության) առանձնահատուկ տեսակ: Այդ կոմունիկատիվ գործողությունը կարող է լինել բանավոր, գրավոր և ունենալ վերբալ և ոչ վերբալ մաս:

Դիսկուրս բառը կիրառական, «տեխնիկական» իմաստով նշանակում է որևէ օբյեկտի կամ հաղորդակցության գրավոր, բանավոր կամ պատկերավոր դրսւորում: Այս դեպքում կատարվում է Ելույթների, տեքստերի, հարցազրույցների, գրույցների, քննարկումների և այլ ննանատիպ դրսւորումների վերլուծություն: Դասկանալի է, որ այս մոտեցումն օգտագործելու համար անհրաժեշտ են լեզվական, գրական, հոգեբանական և այլ այդորինակ մասնագիտական գիտելիքներ:

Դիսկուրսի տեսությունը, չնայած որ խոր արմատներ ունի փիլիսոփայական ավանդույթներում՝ համեմատաբար նոր է գիտության մեջ: 20-րդ դարում դիսկուրս հասկացությունը սկսեց օգտագործվել լեզվաբանության մեջ, իսկ 1950-ական թվականներից ակտիվորեն օգտագործվում էր փիլիսոփայության, իսկ ավելի ուշ՝ այլ հումանիտար գիտություններում, այդ թվում՝ քաղաքագիտությունում:

Դիսկուրսի տեսության հիմքերը դրվեցին 20-րդ դարի 50-ական թվականներին քեմբրիջյան և օքսֆորդյան փիլիսոփայական դպրոցների ներկայացուցիչների կողմից: Քաղաքական դիսկուրսի հետազոտման առաջին հետազոտություններից էր 1956 թ.-ից սկսված Փ. Լասլեի «Փիլիսոփայություն, քաղաքականություն և հասարակություն» պարբերական հրատարակությունը: 1970-ականներից «դիսկուրս» գիտաբառը սկսում է ակտիվորեն օգտագործվել քաղաքական գործընթացները վերլուծելիս: 1980-ականներին թ. Վան Դեկի շուրջ առաջանում է դիսկուրսի վերլուծության հետ կապված լեզվաբանական կենտրոն, որի ուշադրության կենտրոնում էր ոչ միայն բովանդակյային կողմը, այլև քաղաքական դիսկուրսի տեխնիկական վերլուծությունը: Այդ պահից կարելի է խոսել քաղաքական գործընթացի վերլուծության նոր տեսության ստեղծման մասին:

Քաղաքական դիսկուրսի ուղղություններից մեկը համարվում է նրա հետմոդեռնիստական մոտեցումը: Այն լայն կիրառություն է ծեռքբերում սոցիալական գիտություններում, այդ թվում՝ քաղաքագիտության մեջ և համարվում է «ամենամոդայիկներից» մեկը:

Քաղաքական դիսկուրսի վերլուծության ժամանակ հետմոդեռնիստները առաջնորդվում են հետևյալ սկզբունքներով: Նրանք ժխտում են բոլորի կողմից ընդունված միասնական իրականության կերպարի գոյությունը, որը կարելի է ուսումնասիրել և բացատրել: Շրջապատող աշխարհը ստեղծվում է մարդկանց հավատամքների և վարքի միջոցով: Գաղափարների տարածման հետ մարդիկ սկսում են հավատալ և գործել դրանց համապատասխան: Ամրապնդվելով սոցիալական հսկողության որոշակի կանոններով, նորմերով, ինստիտուտներով և մեխանիզմներով՝ դրանով իսկ այդ գաղափարները ստեղծում են իրականությունը:

Այդ ուղղության ներկայացուցիչների մեջ մասը գտնում է, որ իմաստը պետք է փնտրել ոչ թե շրջապատող արտաքին աշխարհում, այլ միայն լեզվում, որը հանդիսանում է անհատական պատկերացումների ստեղծողն ու ներկայացնողը: Ուստի լեզվի ուսումնասիրությունը համարվում է գիտության գլխավոր խնդիրը: Անհրաժեշտ է համարվում հասկանալ, թե ինչպես է տեղի ունենում իրականության օբյեկտների ստեղծումն ու ձևավորումը: Դրա միակ ճանապարհը համարվում է լեզվի միջոցով տեքստի ուսումնասիրությունը:

Ինչպես գտնում են հետմոդեռնիզմի ներկայացուցիչները՝ դիսկուրսը հասկանալու համար բավական միայն բուն տեքստի վերլուծությունը: Դրա ժամանակ նրանք անտեսում են տեքստի ստեղծման պայմանները, նրա ստեղծման պատմությունը, հեղինակի անձը, գիտելիքները, ունակությունները և այլն: Այսինքն, տեքստի բովանդակության իմաստը և նշանակությունը չեն պատկանում ոչ համատեքստին, ոչ հեղինակին, ոչ ընթերցողին, ոչ պատմությանը, այլ՝ միայն տեքստին: Ինչպես նկատել է Դ. Խաթոնը, այդ հեռանկարը ոչընչացնում է և օբյեկտիվությունը և սուբյեկտիվությունը, տեքստը խոսում է ինքն իր համար, չի ընթանում երկխոսություն մարդկանց, հեղինակների և ընթերցողների մեջ:

Դրանով հետազոտողի համար մերժվում են այն արտաքին հիմքերը, որոնց վրա կարող է հիմնվել գիտական ինացությունը:

Հատ հետմոդեռնիստներ այդ մոտեցումն օգտագործում են ոչ միայն լեզվի նկատմամբ, այլև մարդկանց վարքագիծը վերլուծելիս: Նրանք գտնում են, որ մարդկային վարքագիծը «կառուցված է» ինչ-

պես տեքստը. «մենք կարդում ենք վարքագիծն ինչպես նախադասությունը: Վարքագիծը նշանակություն է պարունակում իր մեջ և իր մասին: Այդ պարագայում ակտորի մտադրությունները չեն ազդում իր վարքագիծի նշանակության վրա: Դաշվի չեն առնվում նաև այն պայմանները, որոնց առկայությամբ դրսերվում է մարդու վարքագիծը:»

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ հետմոդեռնիզմի շրջանակներում բացակայում է քաղաքական դիսկուրսի ամբողջական վերլուծությունը, քանի որ հաշվի են առնվում միայն սուբյեկտիվ իմաստները և դա այն հանգամանքներում, երբ տվյալ գիտաբառն լայնորեն օգտագործվում է նրանց կողմից:

Ժան Բոդրիարի արմատական հետմոդեռնիզմը

Ժամանակակից հետմոդեռնիստներից, թերևս, ամենաարմատականը կարելի է համարել Ժան Բոդրիարին (1929-2007): Նա միանգամից չի ընդունել այդ դիրքորոշումը և սկզբնական շրջանում՝ 1960-ականներին ստեղծագործում էր Սոդեռնի ավանդույթներով, որն ուներ մարքսիստական կողմնորոշում: Բայց շուտով նա հիմասթափկեց մարքսիզմից և ստրուկտուրալիզմից ու սկսեց զբաղվել դրանց քննադատությամբ: Ծնվել է Ռեյմսում, ստացել բանասիրական կրթություն և զբաղվել գերմանիստիկայով: Սոցիոլոգիայի ոլորտի նրա առաջին ուշագրավ աշխատանքներից էին «Իրերի համակարգը» (1968), «Սպառողական հասարակություն» (1970) աշխատությունները:

«Արտադրության հայելի» (1973) աշխատությունում Ժ. Բոդրիարն ապացուցում է, որ մարքսիզմը դա պահպանողական քաղաքական տնտեսվարման հայելին է: Նրա կարծիքով՝ Կ. Մարքսը վարակվել է «բուրժուական մտքի վարակով», հատկապես այնպիսի պահպանողական հասկացություններով, ինչպիսիք են «աշխատանքը» և «արժեքը»: Ուստի նա հարց էր դնում նոր, ավելի արմատական տեսության անհրաժեշտության մասին: Նա ձևակերպեց խորհրդանշական փոխանակության մասին գաղափարը՝ որպես հակադրություն Մարքսի վերլուծած տնտեսական փոխանակությանը: Այդ գաղա-

փարն իր մեջ ներառում էր նաև քաղաքական ծրագիր, որն ուղղված էր այնպիսի հասարակություն ստեղծելուն, որի բնութագրական գիծը կդառնար սիմվոլիկ (խորհրդանշական) փոխանակությունը: Ժ. Բոդրիարը խստ քննադատաբար է վերաբերվում բանվոր դասակարգին՝ նրան հակադրելով «նոր ձախերին» և անգամ հիպիներին:

Նույնքան աղմկահարույց էր նաև Ժ. Բոդրիարի մյուս գիրքը՝ «Խորհրդանշական փոխանակությունը և մահը» (1976), որտեղ նա ժամանակակից հասարակությունը դիտարկում է որպես մահվան մշակույթ, որտեղ մահը հասարակությունից խտրականության և օտարման ենթարկված պարադիգմա է: Նա վերլուծում է երկրնույթը ընդդիմությունը՝ «կյանք/մահ»: Խորհրդանշական փոխանակնան հասարակությունը ոչնչացնում է այդ ընդդիմությունը, միաժամանակ՝ խտրականությունը և հասարակությունից օտարումը: Մահվան վախն է, որ մարդկանց ստիպում է ավելի խրվել սպառողական հասարակության մեջ: Նրա համար խորհրդանշանային փոխանակումն ավելի գերադասելի հեռանկար է, քան ժամանակակից հասարակությունը, որը չափազանց պարզունակ է տեսաբանի համար: Հակադրության գերադասելիությունը նա տեսավ նրանում, որ այն ավելի լավ է համապատասխանում ծնվող զգացմունքներին, ինչը հետագայում նա անվանեց հետմոդեռնիզմ:

Ժ. Բոդրիարը մերիմշակույթը բնութագրում է որպես սպառողական մշակույթ: Իր «Սիմուլացիա» աշխատությունում նա եզրահանգել է, որ ժամանակակից հասարակությունում գերակայում է ոչ թե արտադրությունն, այլ զանգվածային լրատվամիջոցները, կիրերնետիկ մոդելները, հաշվիչ համակարգերը, համակարգիչները, տեղեկատվական պրոցեսորները, հանդիսությունները և գիտելիքի ինդուստրիան: Այդ համակարգերի հ հայտ գալու հետևանքը դարձավ նշանային պայքարումը: Կարելի է ասել, որ մենք արդյունաբերական հասարակությունից անցել ենք մի հասարակություն, որտեղ գերակայում են արտադրության կողերը (նշանները): Նպատակը փոխվել է, առաջ խոսքը գնում էր շահագործման և եկամտի մասին, այսօր գերակայում են նշանները, դրանք արտադրող համակարգերը: Եթե առաջ այդ նշաններն ինչ որ իրական բաներ էին արտահայտում, ապա այժմ դրանք արտահայտում են ոչ ավելին, քան իրենք են: Այլ

կերպ ասած՝ նշանները ինքնառեֆլեքսացվող են դարձել: Այժմ նեզ համար դժվար է տարբերել, թե որտեղ է իրականությունը և որտեղ պարզապես նշանը: Նրանց միջև այլս սահման չկա: Դա, ի տարբերություն Մոդեռնի, բնութագրական է հետմոդեռնիստական աշխարհի համար:

Ժ. Բողրիարը գտնում է, որ հետմոդեռնին բնութագրում է նաև ձևացնելը (սիմուլացիան) և շատ դժվար է իրականը ձևականից տարբերելը: Մարդուն ավելի շատ հետաքրքրում է մշակույթի կոթողի մոտ նկարվելը, քան ինքը՝ արվեստի ստեղծագործությունը: Մարդն, ասենք, Փարիզ է գնում նախապես իմանալով ինչ է այնտեղ տեսնելու և համոզված, որ այնտեղ իր հետ ռոմանտիկ պատմություն է լինելու (այդպես են ներկայացվում կինոֆիլմերում):

Սակայն Ժ. Բողրիարի համար սիմուլացիան դա գուտ ձևացնելը չէ: Նա, ով հիվանդ է ձևանում, կարող է հավակնել նրան, որ ինքը հիվանդ է: Նա, ով սիմուլացիա է անում, հիվանդության «իրական» նշաններ է զգում: Սիմուլացիան վերացնում է տարբերությունը իրականի և կեղծի, իրականի և պատկերացրածի մեջ: Սիմուլացիայի հիանալի օրինակ է Դիսնեյլենդը, որը գոյություն ունի նրա համար, որ հավատան, թե դա «իրական» երկիր է, «իրական» Ամերիկա: Այն ներկայացվում է որպես երևակայություն, որ մենք հավատանք, թե մնացած ամեն ինչ իրական է, այն ժամանակ, երբ ամրող Լու-Անջելեսը և նրա շրջակա տարածքը իրական չեն, այլ սուպերիրական են կամ սիմուլատիվ են: Նա մեր աշխարհը նկարագրում է որպես **գերիրականություն**, որն արդեն անբաժան է իր կերպարից: ԶԼՍ-ներն այլևս իրականության հայելին չեն, այլ վերածվել են իրականության, անգամ ավելի իրական են դարձել, քան ինքն է՝ իրականությունը:

Ժ. Բողրիարին բոլորից շատ հետաքրքրում է մշակույթը, որը նրա կարծիքով լայնամասշտաբ և «աղետալի» հեղափոխություն է ապրում: Դա առանձնահատուկ հեղափոխություն է, որտեղ զանգվածները առավել պասիվ են դառնում և ոչ թե հեղափոխական, ինչպես գրում էր Կ. Մարքսը: Զանգվածները դա «սև անդունդ է», որը կլանում է բոլոր իմաստները, տեղեկատվությունը, կոմունիկացիան (շփումները)` դրանք դարձնելով ամիմաստ: Դա բոլորովին չի նշանակում, թե ԶԼՍ-ները խաղացնում են մարդկանց: Խնդիրն ավելի բարդ

Է: Հարցը նրանում է, որ իրենք՝ զանգվածները ԶԼՄ-ներից մշտապես նոր կերպարներ ու ներկայացումներ են պահանջում:

Այսպիսով, Ժ. Բոդրիարի հետմողեռնիզմն արտահայտվում է նրանում, որ նա ընդգծում է իներցիայի արագացումը, ինաստների միաձուլումը ԶԼՄ-ների հետ և զանգվածների միաձուլումը նիհիլիզմի և անհնաստության «սև անդրւնոյի» հետ:

Ֆրեդերիկ Ջեմեսոնի նեոմարքսիստական հետմողեռնիզմը

Հետմողեռնիզմի բնութագրող գիծը նրա և Մոդեռնի մեջ կապի բացարձակ բացակայություն է: Այնուամենայնիվ, մի քանի հետմողեռնիստներ, չնայած որ ընդունում են այդ երկուսի կարևոր տարրերությունները, սակայն տեսնում են նաև որոշակի ժառանգականություն նրանց մեջ: Այդպիսի մոտեցման ամենահայտնի օրինակը Ֆրեդերիկ Ջեմեսոնի «Հետմողեռնիզմը կամ ուշ կապիտալիզմի Մշակութային տրամաբանությունը» (1984) էսսեն էր և նույնանուն գիրքը, որը լույս տեսավ 1991 թ.:

Ֆրեդերիկ Ջեմեսոն (Ջեյմիսոն) - Ամերիկյան գրաքննադատ և մարքսիզմի տեսաբան: Ծնվել է 1934 թ. Կլիվլենդում, սովորել Հաֆերֆորտի կոլեջում, ապա Ֆրանսիայում և Գերմանիայում, որտեղ խորամուխ է եղել փիլիսոփայության մեջ, այդ թվում մեծ հետաքրքրություն է ցույց տվել նոր սկիզբ առնող ստրուկտուրալիզմին: Վերադառնալով ԱՄՆ՝ պաշտպանել է դոկտորական թեզ:

Ֆ. Ջեմեսոնը գտնում է, որ կապիտալիզմն այսօր իր «ուշ» փուլն է ապրում, մնալով ժամանակակից աշխարհի գերակա գիծը, սակայն այն ընդունել է նոր մշակութային տրամաբանություն՝ հետմողեռնիզմը: Եթե մշակույթն այսօր փոփոխվել է, ապա նրա հիմքում ընկած տնտեսական կառույցը պահպանում է իր ժառանգականությունը կապիտալիզմի ավելի վաղ աստիճանների հետ: Նա համաձայն չէ այլ տեսաբանների հետ, թե մարքսիզմը չի կարող համադրվել հետմողեռնիզմի հետ և կարծում է, որ հենց մարքսիզմն է ներկայացնում հետմողեռնիզմի լավագույն տեսական բացարձությունը: Ֆ. Ջեմե-

սոնը հետմոդեռնիստական հասարակությունում միաժամանակ տեսնում է թե՝ «աղետ» և թե՝ «առաջադիմություն»: Դիշեցնենք, որ Սարքսը կապիտալիզմի մեջ տեսնում էր մի կողմից ազատագրում և առաջադիմություն, մյուս կողմից՝ շահագործում և օտարում:

Ֆ. Զեմեսոնը առանձնացնում է կապիտալիզմի զարգացման երեք փուլ.

Առաջին փուլ - **ռուկայական կառիտալիզմ**, այսինքն միասնական ազգային շուկաների ձևավորում: Այդ փուլը վերլուծել է Կ. Մարքսը «Կապիտալում»:

Երկրորդ փուլ - **իմպերիալիզմ**, այսինքն գլոբալ տնտեսական համակարգի հանրես գալը: Այս փուլի վերլուծությունը կատարել է Վ. Լենինը «Իմպերիալիզմը որպես կապիտալիզմի բարձրագույն փուլ» և այլ աշխատություններում:

Երրորդ փուլ - **ուժ կառիտալիզմ**, որը կապված է կապիտալի հզոր էքսպանսիայով դեպի այն շրջանները, որոնցում չեն եղել ապրանքային հարաբերություններ: Այդ էքսպանսիան իրենից ներկայացնում է երթևից հայտնված կապիտալի «ամենամաքուր» ձևը: Նրա կարծիքով, մարքսիզմը չի հասկանում կապիտալիզմի պատմական նոր բովանդակությունը, որը ենթադրում է մարքսիստական տեսության ընդլայնում: «Ուշ կապիտալիզմը» հասկանալու բանալին, Ֆ. Զեմեսոնի կարծիքով, նրա մուլտիազգային բնույթն է (արևմտյան ավանդույթից դուրս գալը) և այն փաստը, որ դա հսկայական չափերով ընդարձակեց շուկայի ապրանքների քանակն ու բազմազանությունը (սպառողական հասարակությունը):

Տնտեսական կառույցների փոփոխությունները հանգեցրել են մշակութային փոփոխությունների: Դրանում Ֆ. Զեմեսոնը հետևյալ օրինաչափություններն են տեսնում՝

- ռեալիստական մշակույթը համապատասխանում է շուկայական կապիտալիզմին,
- մոդեռնի ոճի մշակույթը համապատասխանում է մոնոպոլիստական կապիտալիզմին (իմպերիալիզմին),
- հետմոդեռնիստական մշակույթը համապատասխանում է մոլոտիազգային («ուշ») կապիտալիզմին:

Ակնհայտ է, որ վերոնշածում նկատելի է Կ. Մարքսի «հիմքի և վերնաշենքի» համապատասխանության մասին ժամանակակից տարբերակը: Կապիտալիզմն էվլույցիա է ապրել մոնոպոլիստական կապիտալիզմի (իմպերիալիզմի) փուլից, այն դեպքում, երբ մշակույթը դեռ ինչ որ չափով պահպանել է իր ինքնիշխանությունը մոլուստիազգային փուլի ներկա պայքանի նկատմամբ: Մշակույթի հզոր էքսպանսիա է տեղի ունեցել, որը տարածվել է սոցիալական կյանքի բոլոր ոլորտների վրա, սկսած տնտեսական արժեքներից և պետական իշխանությունից՝ մինչև մարդու հոգեբանության կառույցները, որը նույնպես «մշակութային» բնույթ է ձեռք բերել: Այդ գործընթացների ազդեցության տակ իրականությունը վերածվում է ինչ-որ իրականության «ձևի», վերածվում է կերծ իրադարձության, այսինքն դառնում է սիմուլյակրում (լատ.*sīmulakrum*, որը նշանակում է «ձևացնել»: այլ կերպ՝ կեղծիք, հորինվածք):

Ֆ. Զեմեսոնը որ նկարագրում է որպես «մշակույթի իշխանություն»: Այսպիսով, հետմոդեռնիզմը կարելի է նկարագրել որպես ուժային դաշտ, որի վրա ներգործում են մշակութային տարբեր ազդակներ:

Ըստ Ֆ. Զեմեսոնի՝ հետմոդեռնիզմը բնութագրվում է չորս հիմնական գծերով.

1. Խորքայնության բացակայություն, մակերեսայնություն:

Մշակութային նախագծերը բավարարվում են մակերեսայնությամբ և չեն հետաքրքրվում խորքային իմաստով, այսինքն, սահմանափակվում են սիմուլյակրումով, երբ, օրինակ, գեղանկարչության մեջ հնարավոր չէ տարբերել բնօրինակը ընդորինակումից: Սիմուլյարը դա ընդորինակման ընդորինակումն է, երբ, ասենք, ընդորինակվում է նկարը, որն, իր հերթին, ընդորինակված էր լուսանկարից: Ֆ. Զեմեսոնը սիմուլյարը նկարագրում է որպես երբեք գոյություն չունեցած բնօրինակից նույնականացված ընդորինակում: Ըստ Էռթյան, սիմուլյարը մակերեսային բնույթ ունի:

2. Զգացնունքների (էմոցիաների) կորուստ: Նա համեմատում է երկու նկար՝ լուսանկարի մոտ Մերիլին Մոնրո (Ուորիխոլ) և Մոդեռնի դասական ավանդույթներով կատարված «ճիշ»-ը: Առաջինը մակերեսային գործ է, որտեղ իրական զգացնունքը տեղ չունի: «Ճիշ»-ը

այուրեալիստական նկար է, որտեղ ներկայացվել է մարդը մեծագույն վշտի պահին: Այդ զգացմունքներով լի ստեղծագործությունը հեռացող Մոռեն աշխարհին բնորոշ գործ է: Յետմողենիստական աշխարհում օտարումը փոխարինվել է հատվածականությամբ (ֆրազմենտացիայով): Վերջինիս հետևանքը դարձավ անդեմությունը:

3. Պատմականության կորուստ: Մենք չենք կարող հասկանալ անցյալը: Այն ինչ մենք ունենք, դրանք տեքստեր են, որոնք պատմում են անցյալի մասին: Այդ կապակցությամբ, Ֆ. Զեմեսոնը շրջանառության մեջ է դնում «պոպուրի» եզրը, որն անշափ կարևոր է հետմողենիստական մտածողության համար: Քանի որ պատմաբանները չեն կարող ճշնարիտ պատկերացնել անցյալը և անգամ փոխկապակցված ձևով շարադրել անցյալի իրադարձությունները, նրանք բավարպում են «պոպուրիի» ստեղծմամբ (ծայրահեղ հակասական և խառնաշփոթ գաղափարների ամբողջություն): Ավելին, այսօր պատմական զարգացման և ժամանակի ընթացքի մասին պարզ պատկերացումներ չկան: Անցյալն ու ներկան սերտորեն կապված են: Պատմությունը մեզ չի տալիս անցյալի իրական պատկերը, այլ միայն ծանրացնում է մեզ անցյալի նկատմամբ իր գաղափարների ու կարծրատիպերի հետ: Օրիակ, ցանկացած պատմական կինոնակարում ձգտում են ներկայացնել համապատասխան ժամանակաշրջանի պարագաները, որոնք, որպես կանոն, տրվում են ժամանակակիցների «աննկատելի» ներկայությամբ, իսկ հերոսները գործում և խոսում են ժամանակակից հոգեկերտվածքին (մենթալիտետին) համաձայն: Դա հենց պատմականության կորուստն է նշանակում: Մինչդեռ ժամանակի՝ անհատի մակարդակում զգացողության կորուստը, անցյալի, ներկայի և ապագայի տարբերությունների տարբերակման անկառողությունը՝ շիզոֆրենիայի նշան է համարվում: Յետմողենիստական անհատի համար իրադարձությունները միշտ հատվածային և կտրտված են:

4. Նոր տեխնոլոգիաներ: Դրանք նույնացվում են հետմողենիստական զգացմունքների հետ: Նոր տեխնոլոգիաներն, օրինակ հեռուստացույցը կամ համակարգիչը, ոչինչ չեն ստեղծում, բացի մակերեսային կերպարներից կամ վիրտուալ իրականությունից:

Այսպիսով, Ֆ. Զեմեսոնը ստեղծում է Հետմոդեռնի պատկերը, որտեղ մարդիկ, ապրելով այդ հասարակությունում, ի վիճակի չեն հասկանալու մուլտիազգային կապիտալիստական համակարգը կամ մշակույթի պայքարը: Նա այդ իրավիճակից դուրս գալու համար առաջարկում է ներդնել իմացական քարտեր, որոնց շնորհիվ կարելի կլինի կողմնորոշվել: Սակայն անցյալի այդ քարտերը դժվար թե օգնեն:

Ն. Զեմեսոնի ուժեղ կողմն այն էր, որ նա փորձեց սինթեզի ենթարկել մարքսիստական քաղաքական տեսությունը և հետմոդեռնիզմը: Բնականաբար, նրա մոտեցումները նմանապես գրգռեցին թե՛ մարքսիստներին և թե՛ հետմոդեռնիստներին:

Յու. Հաբերմասը հետմոդեռնիզմի դեմ

Յուրգեն Հաբերմասը քավականին մեծ ուշադրություն է դարձրել հետմոդեռնիզմի քննադատությանը: Նրա էսաներից մեկը հենց այդպես էլ Վերնագրել է՝ «Մոդեռնը Հետմոդեռնի դեմ» (1981): Այդ աշխատությունում Յու. Հաբերմասը հետևյալ հարցն է բարձարացնում. 20-րդ դարի բոլոր ավանդույթներն ու սխալները հաշվի առնելով՝ պետք է արդյո՞ք պահպանենք Լուսավորչական գաղափարներին հավատարմությունը, թե՞ նենք պետք է Մոդեռնի ողջ նախագիծը հայտարարենք անհմաստ: Ինչպես հայտնի է Յու. Հաբերմասն առաջինի կողմնակիցն է, ուստի իր ուշադրությունը կենտրոնացրել է նրանց սխալների վրա, ովքեր մերժում են Արդիականությունը:

Նրանց ամենամեծ սխալներից մեկը Յու. Հաբերմասը համարում է գիտությունից իրաֆարում՝ կյանքն ուսումնասիրող գիտությունից: Ինքը պնդում էր կյանքը ճանաչելու քանական, «գիտական» ուսումնասիրության հնարավորությունը, ինչպես նաև կյանքի ռացիոնալիզացման հնարավորությունը:

Յու. Հաբերմասի հետմոդեռնիզմի քննադատության հիմնական դրույթներն են.

1. Հետմոդեռնիստներն այդպես էլ չբացարեցին, թե նրանք լրջորեն սոցիալ-քաղաքական տեսություն են ստեղծում, թե ուղղակի գրականությամբ են զբաղված: Եթե խոսքը տեսության մասին է,

ապա հասկանալի չէ, թե ինչո՞ւ են հրաժարվում ինստիտուցիոնալ հաստատված բառարանից: Եթե դա գրականություն է, ապա հիմնավորումները կորցնում են ամեն տեսակի տրամաբանական հավաստիությունը: Անեն դեպքում, փաստորեն, հնարավոր չէ լրջորեն քննադատել հետմողեռնիստներին, որովհետև նրանք կարող են հակածառել, թե չենք հասկացել նրանց տեսությունը կամ գրականությունը:

2. Հետմողեռնիստները պնդում են, թե տարված են նորմատիվությամբ, սակայն թե դա ասելով ինչ նկատի ունեն, հասկանալի չէ ընթերցողին: Դասկանալի չի նաև այն, թե ինչո՞ւ են նրանք քննադատում ժամանակակից հասարակությունը, ի՞նչն է նրանց նպատակը և այլն: Հետմողեռնիստները մերժում են ամեն մի նորմատիվայինը: Դրա բացակայությունն է, որ հետմողեռնիստներին խանգարում է նպատակամղվելու՝ լուծել այն խնդիրները, որոնք նրանք հայտնաբերում են կյանքում: Յու. Դարերմասը դրան հակարտում է իր նորմատիվային զգացմունքներն (ազատ և բաց հաղորդակցություն), ինչն ամենայն պարզությամբ թույլ է տալիս տեսնել այն քաղաքական ծրագիրը, որը կարող է առավել արդյունավետ լինել: Հետմողեռնիստների մոտ այդ ամենը բացակայում է:

3. Յու. Դարերմասը հետմողեռնիստներին մեղադրեց տոտալիտարիզմի մեջ, որից նրանք միշտ հրաժարվում էին, քանի որ այդպես էլ չկարողացան տարբերակել ժամանակակից հասարակությամ մեջ գոյություն ունեցող երևույթներն ու պրակտիկաները: Օրինակ, հետմողեռնիստները խոսում են աշխարհի մասին, որտեղ տիրապետում են իշխանությունն ու հսկողությունը, սակայն դա բավարար չի ուսումնասիրելու համար ժամանակակից կյանքի ճնշնան իրական արմատները:

4. Յու. Դարերմասը մեղադրում է հետինդուստրալիստներին նաև նրանում, որ վերջիններս արհամարհում են առօրյան ու նրա պրակտիկան:

Քաղաքական տեսաբանները հավատում են, որ հետմողեռնիզմը, հատկապես՝ նրա առավել արմատական ձևերն, իրենցից այլընտրանք են ներկայացնում քաղաքական տեսությանը: Ինչ որ առումով, հետմողեռնիզմն ընդհանրապես տեսություն չէ: Քաղաքական տե-

սությունը կարելի է ձևակերպել որպես «մեծ գաղափարներ» քաղաքականության մասին, որոնք կարողացել են դիմանալ ժամանակի փորձություններին: Դա գաղափարների համակարգ է, որը շոշափում է կարևոր քաղաքական խնդիրներ և երկարաժամկետ նշանակություն ունի: Սակայն հարկ է նշել, որ նման «մեծ գաղափարներ» կան նաև հետմոդեռնիստներ ֆ. Զեմեստի և Ժ. Բոդրիարի մոտ:

Ներկայումս հետմոդեռնիստները շատ բեղմնավոր աշխատանք են կատարում, մեծ ազդեցություն ունեն արվեստի, ճարտարապետության, փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և, վերջապես, քաղաքական տեսության վրա:

ԱՌԱՋԱՊՐԱՆՔՆԵՐ

Ներկայացնել՝

1. Նորագույն ժամանակների քաղաքական տեսական մտքի զարգացումները:

2. Է. Գիդենսի Մոդեռնը:

3. Ու. Բեկի ռիսկի հասարակությունը:

4. Յետմոդեռնիզմը քաղաքական տեսությունում:

5. Ժ. Բոդրիարի արմատական հետմոդեռնիզմը:

6. Ն. Զեմեստի նեոմարքսիստական հետմոդեռնիզմը:

7. Յու. Նաբերյանասը հետմոդեռնիզմի դեմ:

Գրականություն

1. **Белл Д.**, Грядущее индустриальное общество. Опыт социального прогнозирования, М., 1999.
2. **Бек У.**, Общество риска на пути к другому модерну, М., 2000.
3. **Бэрри Б.**, Политическая теория: вчера и сегодня/ Политическая наука: новые направления/, М., 1999.
4. **Бодрийяр Ж.**, Забыть Фуко, Сиб., 2000.
5. **Ильин И.**, Постмодернизм. От истоков до конца столетия. Эволюция научного мифа, М., 1998.
6. **Истон Д.**, Новая революция в политической науке// Социально-политический журнал-1993, N 8.
7. **Маркарян К. В.**, Общая теория постиндустриального государства, М., 2002.

8. **Маркузе Г.**, Одномерный человек// Антология мировой политической мысли в 5 томах, т.2, с.384-397.
10. **Маркузе Г.**, Разум и революция, Сиб., 2000.
11. **Парсонс Т.**, Система современного общества, М., 1998.
12. **Роулз Дж.**, Теория справедливости, Новосибирск, изд-во НГУ, 1995.
13. **Тофлер Э.**, Метаморфозы власти, М., 2004.
14. **Хабермас Ю.**, Демократия, разум, нравственность, М., 1995.
15. **Янг Ай. М.**, Политическая теория: общие проблемы./Политическая наука:новые направления, М.,1999.
16. **Brzezinski Z.**, Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. N.Y., 1970.

«ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒՍՄՈՒՏԵՐՆԵՐԸ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ» ԱՌԱՐԿԱՅԻ ԾՐԱԳԻՐ

(Դասընթացի ծավալը 64, լսարանային ժամ՝ 40 դասախոսություն,
24 սեմինար)

«Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» առարկայի ուսուցման հիմնական նպատակն է քաղաքագիտություն սովորող ուսանողներին ծանոթացնել ժամանակակից քաղաքական ուսմունքների հիմնական ուղղություններին և համապատասխան գիտելիքներ տալ դրանց նաև նրանց նույն զարգացմել հետազոտական աշխատանքներ կատարելու հմտությունները: Մասնավորապես, ժամանակակից քաղաքական գործընթացների էռությունը հասկանալու համար՝ նաև աշխատանքներ անհրաժեշտ տեսական գիտելիքներ և նրանց նույն զարգացմել ուսումնասիրվող առարկայի հիմնախնդիրների մեջ խորանալու ունակությունները:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

**ԹԵՍԱ1. «Քաղաքական ուսմունքները նորագույն
ժամանակներում» առարկա
(դասախոսություն 2 Ժ., սեմինար 2 Ժ.)**

**ԹԵՍԱ 2. Ժամանակակից քաղաքական տեսության
ակունքները**

(դասախոսություն 4 Ժ., սեմինար 2 Ժ.)

Մաքս Վեբերը ժողովրդավարության, իշխանության,
հեղինակության, տիրապետության մասին:

**ԹԵՍԱ 3. Ժամանակակից քաղաքական տեսության
հիմնավորման խնդիրները**

(դասախոսություն 4 Ժ., սեմինար 4 Ժ.)

Պոզիտիվիզմ: Տրամաբանական պոզիտիվիզմ և քաղաքական տեսություն: Ինստիտուցիոնալիզմ: Ռացիոնալ (բանական) ընտրության տեսություն, ռացիոնալիզմը քաղաքականության մեջ: Բիեկիորիզմ, վարքագծային մոտեցումը քաղաքական ուսումնասիրության մեջ,
«Չիկագոյի դպրոցը»:

**Նորմատիվային քաղաքական տեսությունները՝
«Ազ ուղղվածություն»:**

**ԹԵՍԱ 4. Նորմատիվ քաղաքական տեսություններ
(դասախոսություն 4 Ժ., սեմինար 2 Ժ.)**

Ուտիլիտարիզմ: Լիբերալիզմի էվոլյուցիան 20-րդ դարում: Քասարակական դաշինքի ժամանակակից վարկածը: Արդարության սկզբունքները և արդարության տեսության նոր մեկնաբանությունը:

ԹԵՄԱ 5. Լիբերտարիզմ և կոմունիտարիզմ

(դասախոսություն 4 ժ., սեմինար 2 ժ.)

Լիբերտարիզմ: Ֆրիդրիխ Ֆոն Շայեկի լիբերտարիզմը:

Որբերտ Նոգհկը «Նվազագույն պետության» մասին:

Գյունտեր Ռորմոգերը ժամանակակից լիբերալիզմի ճգնաժամի մասին: Կոմունիտարիզմ: Կոմունիտարիստ-ներն արդարության մասին:

ԹԵՄԱ 6. Պահպանողական (կոնսերվատիվ) քաղաքական տեսություններ

(դասախոսություն 4 ժ., սեմինար 2 ժ.)

Էդմոնդ Բյորկը դասական պահպանողականության հիմնադիր: Ս. Հանթինգթոնը պահպանողականության հիմնական սկզբունքների մասին: Կուլտուրական պահպանողականության «Սոլսբերիի խումբը»:

Մայքլ Օաքշոթը ռացիոնալիզմի դեմ:

Կառլ Շմիտը լիբերալիզմի դեմ:

ԹԵՄԱ 7. Ֆաշիզմ

(դասախոսություն 2 ժ.)

Ֆաշիզմի գաղափարական ակունքները: Ֆաշիզմի քաղաքական ուսմունքը:

«Զախ ուղղվածության» բաղաբական տեսությունները

ԹԵՄԱ 8. Կարլ Մարքսը և քաղաքական տեսությունը

(դասախոսություն 2 ժ., սեմինար 2 ժ.)

Կարլ Մարքսի քաղաքական տեսությունը: Մարքսիզմի գարգացումը Վ. Լենինի կողմից: Ստալինիզմի քաղաքական տեսությունը:

ԹԵՍԱ 9. ՆԵՈՄԱՐՁՄԻՋՄ

(դասախոսություն 6 ժ., սեմինար 4 ժ.)

Սոցիալ-ժողովրդավարություն: Անտոնիո Գրամշիի սոցիալ-ժողովրդավարությունը: Նիկոս Պոլանզասի, Քնադատական («Ֆրանկուրտյան դպրոց») և Յուրգեն Շաբերմասի տեսությունները:

ԹԵՍԱ 10. ԱՆԱՐԺԻՋՄ

(դասախոսություն 2 ժ.)

Անարժիջմի հիմնական հոսանքները: Անարժիջմի քաղաքական տեսությունը:

ԹԵՍԱ 11. ՍՄԵՐՈՎԱԿՈՒԹՈՒՐԱԼԻՋՄ և ՀԵՏՍՏՐՈՎԱԿՈՒԹՈՒՐԱԼԻՋՄ

(դասախոսություն 2 ժ., սեմինար 2 ժ.)

Սմերովակուրալիջմ՝ Կլոդ Լեվի - Սթրոս: Հետստրովակուրալիջմը ժակ Դերիդայի և Միշել Ֆուկոյի մատուցմանք:

ԹԵՍԱ 12. ՄՈԴԵՌՆԻՋՄ և ՀԵՏՄՈԴԵՌՆԻՋՄ

(դասախոսություն 4 ժամ., սեմինար 2 ժ.)

Քաղաքական արդիականացման (մոդեռնիզացիայի) տեսությունը և նորագույն ժամանակների քաղաքական տեսական մտքի զարգացումները: Էնտոնի Գիդենս՝ Մոդեռն - ռիսկի հասարակություն: Հետմոդեռնիջմը քաղաքական տեսությունում: Ժան Բոդրիարի արմատական հետմոդեռնիջմը: Ֆրեդերիկ Զեմեսոնի նեոմարձսիստական հետմոդեռնիջմը: Յու.Շաբերմասը հետմոդեռնիջմի դեմ:

ԻՆՔՍՈՒՐՈՒՅՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԹԵՄԱՆԵՐ

1. Ա. Վեբերը 20-րդ դարի քաղաքական տեսության հիմնադիր:
2. Ա. Վեբերի նկարագրած տիրապետության հիմնական բնութագիր:
3. Ա. Վեբերի հայացքները ժողովրդավարության նաևին:
4. Տրամաբանական պոզիտիվիզմը և քաղաքական տեսությունը:
5. L. Վիգտենշտեյնի տեսության հիմնական դրույթները:
6. Ինստիտուցոնալիզմը և այդ մեթոդաբանության հիմնական մեթոդները:
7. Ա. Լիփսեթի քաղաքագիտական հայացքները:
8. Ա. Դյուլվերժեի քաղաքագիտական հայացքները:
9. Ռացիոնալիզմը քաղաքականության մեջ:
10. Ռացիոնալ ընտրության տեսության գլխավոր դրույթները:
11. Զ. Բյուլենենի հասարակության սահմանադրական մոդելը:
12. Բիիկորիստական քաղաքական տեսությունը:
13. Վարքագծային մոտեցումը քաղաքական ուսումնասիրության մեջ:
14. «Չիկագոյի դպրոցը»՝ որպես քաղաքագիտության մեջ բիիկորիզմի ներդնող (Զ. Մերրիամ, Յ. Լասուել, Ֆ. Սրինեներ):
15. Ուտիլիտարիզմ քաղաքական տեսությունը:
16. Ուտիլիտարիզմում գերակայող տեսական երեք «դպրոցները» և ուտիլիտար ստուգման ենթակա հիմնական ասպարեզները:
17. Ժամանակակից լիբերալիզմի առանձնահատկությունները:
18. Զ. Ռուլիսի ռեֆորմիստական լիբերալիզմը: Հասարակական դաշինքի ժամանակակից վարկածը:
19. Արդարության սկզբունքները և արդարության տեսության նոր մեկնաբանությունը:
20. Ֆոն Հայեկի լիբերտարիզմը:

21. Ոորերտ Նոզիկի «Նվազագույն պետության» մասին տեսությունը:
22. Կոմունիտարիստներն արդարության մասին:
23. Մ. Սենդելի խմբի տեսաբանների հայցքները:
24. Է. Բյորկի առաջադրած հիմնական սկզբունքները:
25. Կուլտուրական պահպանողականություն:
26. Կուլտուրական պահպանողականության «Սոլսբերիի խումբը»:
27. Մ. Օաքշոթը ռացիոնալիզմի դեմ:
28. Կ. Շմիտը լիբերալիզմի դեմ:
29. Ֆաշիզմի քաղաքական ուսմունքի հիմնական տարրերը:
30. Կ. Մարքսի քաղաքական տեսությունը:
31. Մարքսիզմի զարգացումը Վ. Լենինի կողմից:
32. Ստալինիզմի քաղաքական տեսությունը:
33. Սոցիալ-ժողովրդավարությանը հատուկ հիմնական գաղափարները:
34. Սոցիալ-ժողովրդավարների և կոմունիստների հիմնական հակասությունները:
35. Ա. Գրամշիի սոցիալ-ժողովրդավարությունը:
36. Ն. Պոլանզասի տեսությունը:
37. Քննադատական տեսությունը:
38. «Ֆրանկֆուրտյան դպրոցը» և քննադատական տեսությունը:
39. Յու. Շաբերմասի տեսությունը:
40. Անարխիզմի հիմնական հոսանքները:
41. Ժամանակակից ստրուկտուրալիզմը:
42. Ստրուկտուրալիզմն ըստ Կ. Լսի-Սթրոսի:
43. Ժամանակակից հետատրուկտուրալիզմը:
44. Հետատրուկտուրալիզմը Ժ. Դարիդայի մատուցմանք:
45. Հետստրուկտուրալիզմը Մ. Ֆուկոյի մատուցմանք:
46. Քաղաքական արդիականացման (մոդեռնիզացիայի) տեսությունը:
47. Նորագույն ժամանակների քաղաքական տեսական մտքի զարգացումները:

48. Զ. Բժեզինսկիի տոտալիտարիզմի տեսությունը:
49. Ի. Վալերյանի աշխարհահամակարգային վերլուծության տեսությունը
50. Դ. Բելլի հետինդրւստրիալ հասարակության տեսությունը:
51. Մոդեռնը քաղաքական տեսությունում:
52. Ե. Գիղենսի Մոդեռնը:
53. Ու. Բեկի ռիսկի հասարակությունը:
54. Հեդտմոդեռնիզմը քաղաքական տեսությունում:
55. Ժ. Բոլրիարի արմատական հետմոդեռնիզմը:
56. Ա. Ջեմեսոնի նեոմարքսիստական հետմոդեռնիզմը:
57. Յու. Հաբերմասը հետմոդեռնիզմի դեմ:

ՀԱՐՑԱԾԱՐ

«Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» առարկայի

1. Ժամանակակից քաղաքագիտական հետազոտությունների կենտրոնում գտնվող հիմնական հարցերը:
2. Ժամանակակից քաղաքական գիտության այն գլխավոր գիծը, որով նա ցանկանում է առանձնացնել իր սահմաններն այլ առարկաներից:
3. Քաղաքական գիտության պատմաբանների առանձնացրած ժամանակակից քաղաքագիտության զարգացման երեք շրջանները:
4. Ա. Վեբերի դիտարկումները բյուրոկրատիայի և բյուրոկրատացման պատմական ընթացքի մասին՝ քաղաքական ինստիտուտների շրջանակներում:
5. Ա. Վեբերի նկարագրած տիրապետության հիմնական բնութագիրը:
6. Ա. Վեբերի հայացքները ժողովրդավարության մասին:
7. Ներկայացնել իշխանությունն ըստ Ա. Վեբերի և նրա առաջարկած իշխանության օրինականության տեսակները:
8. Տրամաբանական պողիտիվիզմը և քաղաքական տեսությունը:
9. L. Վիգտենշտեյնի տեսության երեք թեզիսները:
10. Ինստիտուցիոնալիզմը և այդ մեթոդաբանության հիմնական մեթոդները:
11. Ինստիտուցիոնալ մոտեցման երեք հիմնական մեթոդները:
12. Ինստիտուցիոնալիզմի նկարագրական-անհատական մեթոդը:
13. Ինստիտուցիոնալիզմի ծևական-օրինական մեթոդը:
14. Ինստիտուցիոնալիզմի պատմահամեմատական մեթոդը:
15. Ս. Լիփսեթի քաղաքագիտական հայացքները:
16. Ս. Դյուվերժեի քաղաքագիտական հայացքները:

17. Ուստի ուղարկած քաղաքականության մեջ:
18. Ուստի ուղարկած տեսության գլխավոր դրույթները:
19. Զ. Բյուլետենի հասարակության սահմանադրական մոդելը:
20. Բիիկուրիզմի քաղաքական տեսությունը:
21. Վարժագծային մոտեցումը քաղաքական ուսումնասիրության մեջ:
22. «Չիկագոյի դպրոցը»՝ որպես քաղաքագիտության մեջ բիիկուրիզմի ներդնող (Զ. Մերիհամ, Յ. Լասուտել, Ֆ. Սքիներ):
23. Ուստիլիտարիզմ քաղաքական տեսությունը:
24. Ուստիլիտարիզմում գերակայող տեսական երեք «դպրոցները» և ուստիլիտար ստուգման ենթակա հիմնական ասպարեզները:
25. Առավելագույն օգուտի սկզբունքը:
26. Ժամանակակից լիբերալիզմի առանձնահատկությունները:
27. Քաղաքական տեսության առանձնահատուկ ուշադրության պատճառը քաղաքական լիբերալիզմի վրա:
28. Զ. Ռոռուլի ռեֆորմիստական լիբերալիզմը: Հասարակական դաշինքի ժամանակակից վարկածը:
29. Արդարության սկզբունքները և արդարության տեսության նոր մեկնաբանությունը:
30. Ֆ. Ֆոն Շայեկի լիբերտարիզմը:
31. Ուրերտ Նոգիկի «Նվազագույն պետության» մասին տեսությունը:
32. Կոմունիտարիզմ:
33. Կոմունիտարիստները արդարության մասին:
34. Գյունտեր Ռորմոնդերը ժամանակակից լիբերալիզմի ճգնաժամի մասին:
35. Մ. Մենդելի խնդի տեսաբանների հայացքները:
36. Է. Բյորլի առաջադրած հիմնական սկզբունքները:
37. Ս. Շանթինգթոնի պահպանողականության հիմնական սկզբունքները:
38. Կուլտուրական պահպանողականություն:

39. Կուլտուրական պահպանողականության «Սոլքերիի խումբը»:

40. Մ. Օաքոթը ռացիոնալիզմի դեմ:

41. Կ. Շմիտը լիբերալիզմի դեմ:

42. Ֆաշիզմի գաղափարական ակունքները:

43. Ֆաշիզմի քաղաքական ուսմունքի հիմնական տարրերը:

44. Կ. Մարքսի քաղաքական տեսությունը:

45. Մարքսիզմի զարգացումը Վ. Լենինի կողմից:

46. Ստալինիզմի քաղաքական տեսությունը:

47. Սոցիալ-ժողովրդավարությանը հատուկ հիմնական գաղափարները:

48. Սոցիալ-ժողովրդավարմերի և կոմունիստների հիմնական հակասությունները:

49. Ա. Գրամշի սոցիալ-ժողովրդավարությունը:

50. Ն.Պոլանգասի տեսությունը:

51. Քննադատական տեսությունը:

52. «Ֆրանկֆուրտյան դպրոցը» և քննադատական տեսությունը:

53. Յու. Ռաբերմասի տեսությունը:

54. Անարխիզմի հիմնական հոսանքները:

55. Անարխիզմի քաղաքական տեսությունը:

56. Ժամանակակից ստրուկտուրալիզմը:

57. Ստրուկտուրալիզմն ըստ Կ. Լսի-Սթրոսսի:

58. Ժամանակակից հետստրուկտուրալիզմը:

59. Հետստրուկտուրալիզմը Ժ. Դարիդայի մատուցմամբ:

60. Հետստրուկտուրալիզմը Ս. Ֆուկոյի մատուցմամբ:

61. Մոդեռնը քաղաքական տեսությունում:

62. Քաղաքական արդիականացման (մոդեռնիզացիայի) տեսությունը:

63. Նորագույն ժամանակների քաղաքական տեսական մտքի զարգացումները:

64. Մ. Ռանթինգթոնը քաղաքական արդիականացման ժամանակակից խնդիրների մասին:

65. Զ. Բժեզինսկիի տոտալիտարիզմի տեսությունը:

66. Ի. Վալլերշբայնի աշխարհահամակարգային վերլուծության տեսությունը:
67. Դ. Բելի հետինդուստրիալ հասարակության տեսությունը:
68. Ե. Թոֆլեր «հետինդուստրիալ հասարակության» հայեցակարգը:
69. Է. Գիրենսի Մոռեռնը:
70. Ու. Բեկի օհսկի հասարակությունը:
71. Յեղտմողեռնիզմը քաղաքական տեսությունում:
72. Քաղաքական դիսկուրսի վերլուծության հետմողեռնիստական մոտեցումը:
73. Ժ. Բոդրիարի արմատական հետմողեռնիզմը:
74. Ա. Զեմեսոնի նեոմարքսիստական հետմողեռնիզմը:
75. Յու. Յաքերմասը հետմողեռնիզմի դեմ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Բրաուն Ք., Միջազգային քաղաքականության տեսությունը և համաշխարհային հանրույթի գաղափարը, Եր., 1991:
2. Ենգոյան Ա. Փ., «Գաղափարախոսություն» հասկացության քաղաքագիտական մեկնաբանությունը (Դասախոսության նյութեր), Եր., 2014:
3. Լեօնի Վ., Իմպերիալիզմը որպես կապիտալիզմի բարձրագույն ստադիա, Եր., 1962:
4. Լեօնի Վ., Պետություն և հեղափոխություն, Եր., 1956:
5. Մանուկյան Ա. Ս., Քաղաքական բռնաճնշումները Հայաստանում 1920-1953 թթ., Եր., 1999:
6. Մանուկյան Ա., Ժամանակակից քաղաքական գործընթացներ, Ուս. ձեռն., Եր., 2011:
7. Մանուկյան Ա. Ս., Քաղաքական այլախոհությունը Հայաստանում 1950-1988 թթ., Եր., 2005:
8. Մարգարյան Մ. Մ., Քաղաքական ընտրանին և ժողովրդավարական անցման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., 2006:
9. Մարգարյան Մ. Մ., Հայ քաղաքական էլիտա: Տեսություն և արդիականություն, Եր., 1996:
10. Մարս Կ., Էնգելս Ֆ., Կումունիստական կուսակցության մանիֆեստ, Եր., 1967:
11. Շիրինյան Լ., Նոր աշխարհակարգը և Հայաստանը Եվրաքաղաքական քաղաքակրթական ակնարկ, Եր., 2006:
12. Սուրիասյան Յ., Տեղեկատվական հասարակություն. սոցիալ քաղաքական հիմնախնդիրներ, Եր., 2009:
13. Պողոսյան Գ., Արդի հայ հասարակություն XXI դարասկզբին, Եր., 2006:
14. Պահպանողական հոսանքներ և գաղափարներ, Եր., 2010:
15. Վարդանյան Լ. Գ., «Քաղաքական տեսություն» դասընթացի ծրագիր և հանրագիտական քառարան 1-ին կուրսի ուսանողների համար, ԵՊՃ, Եր., 2014:
16. Քաղաքագիտություն, Ուս. ձեռն., ԵՊՃ, Եր., 2006:
17. Քաղաքագիտության հանրագիտական քառարան, (կազմ. Պողոսյան Վ., Միրումյան Կ. և ուր.), Եր., 2004:
18. Քերյան Գ., Քաղաքական կուսակցություններ, Եր., 1996:
19. Օրդուխանյան Է., Իշխանություն և ընդդինություն. Քաղաքական խոսությ վերլուծություն, Եր., 2010:
20. Алексеева Т. А., Современные политические теории, МГИМО, 2007.
21. Алмонд Г., Политическая наука: История дисциплины/Политическая наука: новые направления, М., 1999.
22. Аренд Х., Истоки тоталитаризма, М., 1997.
23. Арон Р., Демократия и тоталитаризм//Антология мировой политической мысли в 5 томах, т. 2, с. 508-523.
24. Белл Д., Грядущее индустральное общество. Опыт социального прогнозирования, М., 1999.

25. Бек У., Общество риска на пути к другому модерну, М., 2000.
26. Белов М.В., Витальева А.И., Эдмунд Бёрк-раний идеолог Британской империи. Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории, 34, М., 2011.
27. Бэрри Б., Политическая теория: вчера и сегодня/ Политическая наука: новые направления/, М., 1999.
28. Бреннан Дж., Бьюкенен Дж. Причина правил. Конституционная политическая экономия, М., 2005.
29. Бьюкенен Дж., Сочинения. Конституция экономической политики. Расчет согласия.
30. Бодрийяр Ж., Забыть Фуко, Сиб., 2000.
31. Вебер М., Протестантская этика и дух капитализма, М., 1990.
32. Грамши А., Избранные произведения(пер. с итал., (Под общ. ред. И. В. Григорьевой и др.), Политиздат, 1980.
33. Даль Р., Введение в теорию демократии, М., 1992.
34. Дегтяров А. А., Основы политической теории, М., 2000.
35. Деррида, Ж. **Глобализация. Мир. Космополитизм.** (Пер. с фр. Д. Ольшанского) «Космополис», № 2 (8). 2004, с. 125-140.
36. Деррида, Ж. Призраки Маркса — М., Logos altera, 2006.
37. Деррида, Ж. Диссеминация (La Dissemination) / Пер. с фр. Д. Кралечкина, науч. ред. В. Кузнецов, Екатеринбург: У-Фактория, 2007.
38. Дюверже М., Политические институты и конституционное право// Антология мировой политической мысли в 5 томах, т. 2, с. 643-661.
39. Дюверже М., Политические партии, М., 2007.
40. Енгоян А. П., Идеологические основы социально-политических трансформаций в постсоветском Армении, Е., 2011.
41. Коло Д., Политическое социология, М., 2001. С. 311-315.
42. Леви-Стросс К., Структурная антропология, М., 1983.
43. Леви-Стросс К., Первобытное мышление, М., 1999, с. 19-28.
44. Липсет, С. М. Третьего пути не существует (Перспективы левых движений) // Политические иссл...№ 5-6, 1991.
45. Ильин И., Постмодернизм. От истоков до конца столетия. Эволюция научного мифа, М., 1998.
46. Истон Д., Новая революция в политической науке// Социально-политический журнал-1993, N 8.
47. Манукян А. С., Особенности политических процессов в Армении в послевоенное время, Материалы международной научно-политической конференций 28-29 января 2008г., ч.1, Краснодар, Кубан. гос. у-т, 2008.
48. Маркарян К. В., Общая теория постиндустриального государства, М., 2002.
49. Маркузе Г., Одномерный человек// Антология мировой политической мысли в 5 томах, т. 2, с. 384-397.
50. Маркузе Г., Разум и революция, Сиб., 2000.
51. Нозик Р. Анархия, Государство и утопия, М., 2008.

52. Парсонс Т., Система современного общества, М., 1998.
53. Пирумова Н. М., Социальная доктрина М. А. Бакунина, М., 1990.
54. Политический процесс: Основные аспекты и способы анализа, под ред. Мелешкиной Е. Ю., М., 2006.
55. Политология: хрестоматия (сост М. А. Василик, М. С. Вершинин), М., 2000.
56. Прудон П. Ж., Что такое собственность? или Исследование о принципе права и власти, Бедность как экономический принцип, Порнократия, или Женщины в настоящее время / Подгот. текста и comment. В. В. Сапова. — М.: Республика, 1998.
57. Прудон П. Ж. Французская демократия (О политической способности рабочих классов). Пер. с фр. / Под ред. Н. К. Михайловского; Вступ. ст. П. В. Рябова. Изд. 2, доп., М., КРАСАНД, 2011.
58. Пуланзас Н., Политическая власть и социальные классы капиталистического государства, М., 1968.
59. Роулз Дж., Теория справедливости, Новосибирск, изд-во НГУ, 1995.
60. Соловьев А. И., Политология. Политическая теория. Политическая технология, М., 2000.
61. Сэндел М., Справедливость. Как поступать правильно?, М., 2013.
62. Скинер Ф. О бихевиоризме (About Behaviorism). New York: Knopf. 1974.
63. Тофлер Э., Метаморфозы власти, М., 2004.
64. Френкин А. А., Новый консерватизм вызов для России, М., 1996.
65. Фуко М., Надзирать и наказывать. Подение тюрьмы, М., 1999.
66. Хабермас Ю., Демократия, разум, нравственность, М., 1995.
67. Хайек Ф., Дорога к рабству// Антология мировой политической мысли в 5 томах, т.2, с.416-428.
68. Шмитт К. Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы (Пер. с нем. Ю. Коринца под ред. Д. Кузницына), СПб.: Наука, 2005.
69. Шмитт К. Левиафан в учении о государстве Томаса Гоббса. М. Владимир Даль, 2006.
70. Шмитт К., Понятие политического// Антология мировой политической мысли в 5 томах, т.2, с.290-310.
71. Янг Ай. М., Политическая теория: общие проблемы./Политическая наука:новые направления, М.,1999.
72. Brzezinski Z., Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. N.Y., 1970.
73. Huntington Samuel, Conservatism as an Ideology, The American Political Science Review, N 12, June 1957.
74. Held D., Political Theory, Stanford Universiti Press, 1991.
75. Miller D., Political Theory, // The Blackwell Dictionary of Political Thought, N.Y., 1987.
76. Political Theory, tradition and Diversity. Ed by A. Vincent. Cambridge University Press, 1997.
77. Quintin Hogg, The Case for Conservatism, Harmondsworth, 1948.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խոսք	3
Ներածություն	5
Գլուխ 1. «Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» առարկա	8
Գլուխ 2. Ժամանակակից քաղաքական տեսության ակունքները... <td>15</td>	15
Գլուխ 3. Ժամանակակից քաղաքական տեսության հիմնավորման խնդիրները	27
Նորմատիվային բաղաբական տեսությունները՝ «Ազ ուղղվածություն»	
Գլուխ 4. Նորմատիվ քաղաքական տեսություններ	51
Գլուխ 5. Լիբերտարիզմ և կոմունիտարիզմ.....	66
Գլուխ 6. Պահպանողական (կոնսերվատիվ) քաղաքական տեսություններ	79
Գլուխ 7. Ֆաշիզմ	94
«Զախ ուղղվածության» բաղաբական տեսությունները	
Գլուխ 8. Կարլ Մարքսը և քաղաքական տեսությունը	104
Գլուխ 9. Նեոնարքսիզմ.....	111
Գլուխ 10. Անարխիզմ	131
Գլուխ 11. Ստրուկտուրալիզմ և հետստրուկտուրալիզմ	138
Գլուխ 12. Մոդեռնիզմ և հետմոդեռնիզմ	149
«Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» առարկայի ծրագիր	183
Ինքնուրույն աշխատանքի թեմաներ	187
Հարցաշար «Քաղաքական ուսմունքները նորագույն ժամանակներում» առարկայի	190
Օգտագործված գրականության ցանկ	194

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐՄԵՆԱԿ ՍԱՐԻԲԵԿԻ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒՍՍՈՒՆՔՆԵՐԸ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ
(Ուսումնական ձեռնարկ)

МАНУКЯН АРМЕНАК САРИБЕКОВИЧ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ УЧЕНИЯ В НОВЕЙШЕЕ ВРЕМЯ
(Учебное пособие)

Յանակարգչային ծևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ծևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի
Յրատ. սրբագրումը՝ Գ. Գրիգորյանի

Տպագրված է «Վարդան Մկրտչյան» ԱԶ տպագրատանը:
Երվանդ Քոչար 7-62

Չափսը՝ 60x84 1/16: Տպ. մամուլը՝ 12.4:
Տպաքանակը՝ 100:

ԵՊՀ հրատարակչություն

ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1

ԱՐՄԵՆԱԿ ՄԱՍՈՒԿՅԱԾ (ԳՐԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆԸ՝ ԱՐՄԱՆ ԱՄՐԻԿՅԱԾ)

պատմ. գիտ. դոկտոր, Դայ-ռուսական (Ալավոնական) համալսարանի պրոֆեսոր, գրող-հրապարակախոս,
ԴԳՄ և ԴԺՄ անդամ, Ազգային անվտանգության
գնդապետ

5 մենագրության, 4 ուսումնական ծեռնարկի, 11
գեղարվեստական գրքերի, 30 հեռուստաֆիլմերի,
բազմաթիվ գիտական և այլ բնույթի հոդվածների
հեղինակ:

2000 թ. արժանացել է Դայաստանի ժուրնալիստների
միության «Ոսկե գրիչ» մրցանակին, Ազգային
անվտանգության ծառայության պատվավոր
աշխատակցի կոչման, Ֆրիտյոֆ Նանսենի
հուշամեդալին և այլն:

ԴՐԱՄԱԿԱՂԻՌՅԱՆԻ
ԵՐԵՎԱՆ 2015